Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 292—293 (9974) | 1975 чылдың декабрь 14, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 4 коп.

> *Онгу беш чылдың кол сорулгазы—ниитилел бүдүрүлгезиниң шапкын болгаш пропорционалдыг хөгжүлдезинге, ооң ажыктыг чоруун бедидеринге, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүреринге, улус ажыл-агыйының бүгү звеноларынга ажылдың шынарын бүгү талалыг экижидеринге үндезилээш, улустуң материалдыг болгаш культурлуг амыдыралының деңнелин көдүрер талазы-биле коммунистиг партияның угланыышкынын чайгылыш чок боттандырары болур.*
>
> (СЭКП ТК-НЫҢ ТӨЛЕВИЛЕЛИНДЕН)

„1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннары" деп СЭКП-ниң XXV съездизинге СЭКП ТК-ның төлевилелиниң дугайында

СЭКП ТК-НЫҢ ДОКТААЛЫ

1. «1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннары» деп партияның XXV съездизинге СЭКП ТК-ның төлевилелин чөпшээрежир деп көөр.

2. «1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннары» деп СЭКП ТК-ның төлевилелин парлалгага 1975 чылдың декабрь 14-те парлаар.

3. «1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннары» деп төлевилелди партия организацияларынга, ажылчы чоннарның хуралдарынга болгаш парлалгага чугаалажырын эрттирер.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. БРЕЖНЕВ

XXV СЪЕЗДИГЕ СЭКП ТК-НЫҢ ТӨЛЕВИЛЕЛИ

1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннары

Совет улус СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин боттандырбышаан, ленинчи партияның удуртулгазы-биле чорааш, коммунистиг тургузуушкунуң оруунга бурунгаар херии базымны кылган.

Чурттуң экономиктиг күчү-шыдалы дыка өскен, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруу бедээн. Бүдүрүлгениң социалистиг харылзаалары хөгжээн. Совет ниитилелдиң социал тургузуу сайзыраңгайжаан.

Улустуң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин улам көдүрери хандыртынган. Угаан болгаш күш-ажылының аразында, хоорай биле көдээниң аразында ылгалды чоорту узуткаарының чорудулгазы үргүлчүлеп турган.

Совет ниитилелдиң идей-политиктиг чаңгыс эви, бистиң хөй националдыг Төрээн чуртувустуң улустарының дем каттыштырылгазы мурнукузундан улам быжыккан. Социалистиг демократия хөгжээн, совет кижилерниң бүдүрүлгеге болгаш ниитилелге идепкейлиг чоруу улгаткан.

Капиталистиг чурттарны силгип турар ажыл чокталыышкынны, акшаның үне чокталыышкынын болгаш кризистерни билбес ажыл-агыйның планныг системазының канчаар-даа аажок улуг аргаларын болгаш артык күштүүн ССРЭ-ге бурунгаар хөгжүлделиг социалистиг ниитилелди тудуп, тургусканы база катап көргүскен.

Партияның XXIV съездизиниң ажылдап кылганы даштыкы политиканың Тайбың программазын боттандырарының талазы-биле улуг чедиишкиннер чедип алдынган. Совет Эвилелиниң делегейге туружу улам быжыккан. Акы-дуңма социалистиг чурттар-биле кады ажылдажылга быжыккан. Делегейниң болуушкуннарынга социализмниң салдары улгаткан. Делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлыышкынының херээ улам калбарган.

Бистиң бүгү чедиишкиннеривис — бүгү улустуң социалистиг чарыжын калбартып чоруткан ажылчын ангының, колхозчу тараачыннарның, интеллигенцияның, бүгү эвилелдешкен республикаларның эрес-маадырлыг күш-ажылының түңнели-дир.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының удуртукчу болгаш углап-баштаар ролю, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээринче совет улусту мөөңнээр талазы-биле оон хөй талалыг организакчы болгаш политиктиг ажыл-чорудулгазы чаа күш-биле илерээн.

I. 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агый хөгжүлдезиниң кол түңнелдери

Совет экономика эрткен беш чылда СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларын ёзугаар хөгжүп келген.

Тоску беш чылдың социал-экономиктиг кол-кол сорулгалары күүседтинген. Бүдүрүлгениң хемчээли калбарган болгаш техниктиг деңнели бедээн, улус ажыл-агыйының бүгү адырларының материал-техниктиг баазазы быжыккан. Чурттуң камгаланыр аргазын чогуур деңнелге хандырып турган.

ССРЭ-ниң экономиказы бедик болгаш быжыг темпи-биле хөгжүп турган. Хереглелге болгаш мөөңнээшкинге ажыглаар национал орулга 28 хуу көвүдээн болгаш ооң абсолюттуг немелде өзүлдези 76 миллиард рубль болган. Национал орулганың немелде өзүлдезиниң бештиң дөрт хире кезээн ниитиниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүнүң бедээниниң күсели-биле чедип алган. Кол-кол бүдүрүлге фондулары 1,5 катап улгаткан, оларның 1975 чылдың төнчүзүнде өртек-үнези 800 миллиард рубль ажа берген. Үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 34 хуу, көдээ ажыл-агыйга (чылдың-на ортумак сан-биле) — 22, тудугга — 29, демир-орук транспортунга — 24 хуу бедээн.

Үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 43 хуу өскен. Үлетпүрнүң структура-тургузуу экижээн. Техниктиг депшилгени болгаш улус ажыл-агыйының ажыктыг чоруун эң улуг хемчээл-биле тодарадып турар адырларның — машина тудуушкунунуң электроэнергетиканың, химия болгаш нефть-химия бүдүрүлгелериниң үлетпүр бүдүрүлгезиниң ниити хемчээлинге үлүү 1970 чылда 31 хуу турганындан 1975 чылда 36 хуу чедир улгаткан.

Машина тудуушкунунуң продукциязын бүдүрери 1,7 катап, ооң иштинде санаалга техниказының продукциязы 4 катап, автоматизация приборлары болгаш дерилгелери 1,8 катап, автомобильдер 2-ден хөй катап көвүдээн.

Одалга-энергетика баазазы боттуу-биле быжыккан. Электри энергиязын ажылдадып үндүрери, нефть, газ хөмүр-даш казып тывары улгаткан. Атомнуг энергетика база улам хөгжээн.

Кара болгаш өңнүг металлдарны, пластмасстарны, цементини болгаш өске-даа материалдарны бүдүрери калбарган. Минералдыг чемишчидилгелер кылып үндүрери 1,6 катап көвүдээн.

Хереглел чүүлдерин бүдүрүп үндүрери 37 хуу улгаткан, ооң иштинде культура-амыдырал хереглелиниң барааннарын кылыры 60 хуу улгаткан. Барааннарының ассортиментизи калбарган, шынары экижээн.

Көдээ ажыл-агыйны көдүрер талазы-биле чүгле амгы сорулгаларны шиитпирлээрин көрген эвес, харын ол чугула адырның оон-даа ынай хөгжүүрүнге таарымчалыг байдалды тургузарын айыткан үр хуусаалыг программазы чайгылыш чокка боттанып келген. Көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазы соксаал чокка быжыгып турган. Беш чыл иштинде бо адырга капитал салыышкынының түңү 131 миллиард рубль болган азы сески беш чылдыындан 49 миллиард рубль хөй-дүр. Бүдүрүлгени механизастаарын болгаш химизастаарын, черлерни мелиорастап, экижидерин калбаа-биле чоруткан. Көдээ ажыл-агый 1,7 миллион тракторну, 1,1 миллион ажыг чүък автомобилин, көдээ ажыл-агыйның 15,8 миллиард рубльдиң машиналарын болгаш өске-даа дыка хөй техниказын алган. Колхозтарга болгаш совхозтарга барык 300 миллион тонна минералдыг чемишчидилгелерни берген.

1971—1975 чылдарда күрүнениң болгаш колхозтарның акша-хөреңгилериниң күсели-биле 4,5 миллион суггаттыг черлерни ажыглалга киирген болгаш көдээ ажыл-агыйның өл-шыктыг 4,4 миллион гектар шөлдерин кургаткан. Чурттуң дыка хөй районнарында суггарылганың болгаш кургадылганың чаа улуг-улуг системаларын тургускан. Саратовтуң болгаш Ставропольдуң улуг (ийиги ээлчээ) каналдарын тургускан. Голодная ховузунда черлерни суггатчылар ажылдап дооступ турар.

Агаар-бойдустуң байдалы дыка таарымча чок болган-даа болза, көдээ ажыл-агыйның ниити продукциязының чылда ортумак хемчээли мурнундагы беш чылдыынга деңнээрге, ооң 13 хуу улгаткан. Чылда ортумаа-биле 180 миллион тонна тарааны, 14,1 миллион тонна эътти, 87,5 миллион тонна сүттү бүдүрүп үндүрүп турган, ол дээрге, сески беш чылдыындан дыка хөй-дүр. Хөвең өстүрер ажылга улуг чедиишкиннер чедип алдынган: хөвеңниң чылда ортумак чыылдазы 1966—1970 чылдарда 6,1 миллион тонна турганынга удур 7,7 миллион тонна болган.

Транспорттуң бүгү хевирлери база хөгжээн. Ниити узуну 3,6 муң километр демир-оруктуң чаа шугумнарын ажыглалда киирген. 4,8 муң километр демир-орукту электрижиткен, 5 муң ажыг километрниң ийиги оруктарын салган. Байкал-Амур оруун тудуп эгелээн. 58 муң километр хире дамчыдыкчы хоолайларны, кадыг шывыглыг 89 муң километр автомобиль оруктарын кылган, агаар шугумнарының хемчээли улгаткан. Далай болгаш хем флодунда амгы үениң күчүлүг суднолары, а агаар флодунда — самолёттарның болгаш вертолёттарның чап-чаа хевирлери немешкен.

Чонну болгаш улус ажыл-агыйын харылзаа дериг-херекселдери-биле хандырары экижээн, радиодамчыдылгазы болгаш телевидение улам хөгжүп, калбарган.

Капитал тудугну калбак хемчээл-биле боттандырып чоруткан. Беш чыл дургузунда капитал салыышкынының ниити хемчээли 500 миллиард рубль болган. Чүгле үлетпүр талазы-биле безин 2 муң хире улуг бүдүрүлге черлерин болгаш амгы үениң техниказы-биле хандыртынган дыка хөй объектилерни ажыглалга киирген. Оларның аразында 2 миллион киловатт күчүлүг Ленинградтың атомнуг электри станциязы, Кривой-Рогтуң металлургия заводунда 5 муң куб. метр ишкир домна суугузу, Навои хоорайда химия комбинады, Братскиде алюминий заводунуң болгаш ыяш үлетпүр комплекизиниң кол-кол заводтары дээн ышкаш бүдүрүлгелер бар. Чылда 40 миллион тонна минералдыг чемишчидилге кылып үндүрер күчүлүг бүдүрүлге черин ажыглалда киирген. Чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң чүс-чүс бүдүрүлге черлерин тудуп доозкан.

Ажылдап турар бүдүрүлге черлерин чаартыр болгаш калбартыр талазы-биле улуг ажылды кылган. Норильскиниң таг-металлургия комбинады, Уралдың аар машина кылыр заводу, Москваның Лихачёв аттыг болгаш Горькийниң автомобиль заводтары, Ленинградтың «Кировский завод» бүдүрүлге каттыжыышкыны, Москваның ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг автоматтыг шугумнар заводу, Воскресенскиниң болгаш Новомосковскиниң химия комбинаттары, Ярославльдиң болгаш Омскиниң машина дугуйу кылыр заводтары, Сегештиң целлюлоза-саазын комбинады, Минскиниң камволь болгаш Ивановонуң меланжа комбинаттары дээн ышкаш база оон-даа өске дыка хөй ындыг улуг-улуг бүдүрүлге черлерин чаартып кылган. Ажылдап турар бүдүрүлге черлерин чаартып база калбартып, а ол ышкаш организас-техниктиг хемчеглерни кылып чоруткаш, үлетпүрден продукцияның бүгү немелде өзүлдезиниң барык 60 хуузун алган.

Эртем-техниктиг депшилгени хажык чок хандырып база улус ажыл-агыйының адырларынга техниктиг чаңгыс аай политиканы боттандырган.

Совет эртем улам-на бедик деңнелче көдүрүлген. Фундаменталдыг болгаш практиктиг ужур-дузалыг шинчилелдерниң чедиишкинниг хөгжүлдези улус ажыл-агыйынга эң чугула сорулгаларны шиитпирлээринге идиглиг болуп, эртемниң болгаш техниканың янзы-бүрү адырларынга, космос делгемин шиңгээдип алырынга чаа шылгараңгай чедиишкиннерни чедип алырының аргазын берген.

Чаа техниканы шиңгээдип алырының хемчээлдери улгаткан. Продукцияның депшилгелиг хевирлерин бүдүрери бүгү-ле адырларга дүргедээшкинниг хөгжүп турган. Беш чыл дургузунда машиналарның, дериишкиннерниң болгаш приборларның 16,5 муң чаа хевирлерин бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алган, ол болза 1966—1970 чылдардаазындан ийи катап хөй. Эң сайзыраңгай технологтуг чорудулгаларны шиңгээдип эп келген.

Эң чугула сорулгаларны шиитпирлээрин адырлар аразынга комплекстиг көөрүн калбаа-биле хереглеп турар апарган. 1971—1975 чылдарда улус ажыл-агыйының дыка хөй улуг программаларын боттандырарының, ооң иштинде Барыын Сибирьде болгаш Ортаакы Азияда нефтилиг база газтыг черлерни ажыглалга киирериниң талазы-биле улуг ажылдарны күүсеткен. РСФСР-ниң кара хөрзүннүг эвес зоназының көдээ ажыл-агыйын комплекстиг хөгжүдериниң талазы-биле ажылдарны эгелээн.

Эргелеп-башкарарын болгаш планнаашкынны, ажыл-агыйны чорударының арга-методтарын экижидериниң, каттыжыышкыннарны тургузарының, адырлар база девискээр аайы-биле эргелеп-башкарар органнарының структураларын болгаш эргелээлгелерин сайзыраңгайжыдарының талазы-биле хемчеглерни боттандырган. Эргелеп-башкарарының автоматизастаан системаларын болгаш электроннуг санаалга техниказын ажыглаары калбарган.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр социал хемчеглерниң калбак программазын боттандырган. Чуртталга болгаш социал-культура тудуушкунунуң хөреңгилерин киириштир, шуут-ла чоннуң чаагай чоруунга национал орулганың чижек-биле бештиң дөрт кезиин үндүрген. Тоску беш чылда улустуң амыдырал деңнелин бедидер талазы-биле чаа хемчеглерге күрүнениң чарыгдалдары ооң мурнунда беш чылдыындан 1,7 катап хөй болган.

Совет кижилерниң материалдыг болгаш угаан-бодал хереглелдери улам долузу-биле хандыртынып, оларның чуртталга-амыдырал байдалдары экижээн. Херек кырында боттуг орулгалар чоннуң кижи санынга онааштыр алырга, 24 хуу көвүдээн.

Чоннуң орулгаларының кол үнер дөзү — ажыл төлевири дыка бедээн. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевири ортумаа-биле 20 хуу, а колхозчуларның ажыл төлевири — 25 хуу өскен. Чурттуң бүгү девискээринде материалдыг бүдүрүлгениң адырларының ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының ортумак төлелгелиг категорияларының ажыл төлевириниң, тарифтиг ставкаларының, база албан-дужаал аайы-биле шалыңнарының кудуку хемчээлин бедиткен. Эмчилерниң, башкыларның, школа назыны четпээн уругларның албан черлериниң кижизидикчилериниң ажыл төлевирин улгаттырган. Дыка хөй категорияларның ажылдакчыларының ажыл төлевиринден тыртар үндүрүглерни дүжүрген азы эзээжеткен.

Барыын Сибирьде база Туркмен ССР-ниң чамдык районнарында, а ол ышкаш Уралда үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа бүдүрүлгелеринде база организацияларында мурнунда коэффициент тургустунмаан ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевиринге район коэффициентизин киирген. Европаның соңгу чүк районнарынга ажыл стажы дээш ажыл төлевиринге немелделерни доктаадып тургускан. Үлетпүр ажылчыннарынга дүнеки үеде ажылдааны дээш немелде төлелгелерниң хемчээлдерин улгаттырган.

Айыттынган хемчеглерни чорутканының түңнелинде 75 миллион ажыг кижиниң ажыл төлевири бедээн.

Хереглелдиң ниитилел фондуларының күсели-биле чонга төлелгелер болгаш чиңгелделер беш чыл дургузунда 1,4 катап көвүдээн.

Ажылчыннарга, албан-хаакчыларга болгаш колхозчуларга назылап кырааны-биле бээр пенсияларның кудуку хемчээлдерин бедиткен, инвалидтерниң болгаш азырадыкчызын чидирген өг-бүлелерниң пенсия хандырылгазы экижээн; Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидтеринге болгаш өлген шериг албанныгларның өг-бүлелеринге немелде чиңгелделерни доктаадып тургускан. Аарыг уругну ажааганы дээш төлеп бээр хүннерниң санын көвүдеткен. Эмнелгелерге, а ол ышкаш пионер лагерьлеринге, хоорайларның профессионал-техниктиг училищелеринге, назылап кырааннарның болгаш инвалидтерниң бажыңнарынга чемнениринге чарыгдалдарның нормаларын бедиткен. Эвээш шалыңныг өг-бүлелерге уругларның акша пособиезин тургускан. Дээди өөредилге черлериниң студентилеринге болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң сургуулдарынга стипендияны өстүрген.

Пенсияларның, пособиелерниң болгаш стипендияларның өскениниң түңнелинде чижек-биле 40 миллион кижиниң орулгалары өскен.

Мурнунда чоннуң ортузунга бижидилге-биле тараткан күрүне чээшкиннерин төлеп бээрин 1974 чылдан бээр чорудуп келген.

Күш-ажыл төлевириниң болгаш хереглелдиң ниитилел фондуларындан төлелгелерниң өзүлдези күрүнениң үүрмектеп садар өртектериниң деңнелиниң байдалында турум болуп турган.

Беш чыл дургузунда бараан саарылгазы 36 хуу, а амыдыралга ачы-дуза чедирериниң хемчээли — 1,6 катап көвүдээн. Улустуң хереглелиниң структуразы экижээн.

Чуртталга болгаш культура-амыдырал тудуушкунун улуг хемчээлдии-биле чорудуп келген. Ниити шөлү 544 миллион дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын туткан. Бажыңнарның шынары болгаш чуртталга фондузунуң таагайжыдылгазы экижээн.

Аныяктарның бүгү-ниити ортумак өөредилгезинче шилчилге колдуунда доозулган. Профессионал-техниктиг өөредилге черлериниң четкизи калбарган, оларга аныяктар тускай белеткел-биле чергелештир ортумак эртемни чедип ап турар. Ортумак болгаш дээди школага өөредилгени сайзыраңгайжыткан. Кадрларның мергежилин бедидер талазы-биле хөй ажылды чорудкан.

Чоннуң культурлуг деңнелин бедидеринге, күш-ажылдың болгаш дыштаныылганың байдалдарын экижидеринче улуг кичээңгейни салган. Кадык камгалалы улам ынай хөгжээн. Долгандыр турар бойдусту камгалаар талазы-биле хемчеглерни мурнундагызындан дыка калбак хемчээлдерге боттандырган.

Бүдүрүкчү күштерни таарыштыр тургузары экижээн. Бүгү-ле эвилелдешкен республикаларга ажыл-агыйны болгаш культураны хөгжүдеринге улуг чедиишкиннер чедип алдынган.

Социалистиг чурттар-биле, хамыктың мурнунда ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттар-биле кады ажылдажылга ханылаан. Социалистиг экономика интеграциязының комплекстиг программазында баш удур көрдүнген хемчеглер хажык чок боттанып турар. Хөгжүп эгелеп турар чурттар-биле харылзаалар улам-на янзы-бүрү талалардыг болу берген. Үлетпүр талазы-биле сайзыраңгай капиталистиг күрүнелер-биле экономиктиг харылзаалар калбарган.

Тоску беш чылдың кол-кол сорулгаларын чедиишкинниг боттандырганы-биле чергелештир, тус-тус экономиктиг көргүзүглерниң болгаш продукцияның чамдык хевирлерин бүдүрериниң талазы-биле планныг онаалдалар чедир күүсеттинмээн. Бир эвес бистиң болдунар аргаларывысты долузу-биле ажыглаан, четпестерни шиитпирлиг чайладып турган болза, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга чедиишкиннер оон-даа улуг болур турган. Дыка хөй министерстволар, ведомстволар, каттыжыышкыннар, бүдүрүлгелер болгаш организациялар, колхозтар база совхозтар бүдүрүлгени интенсификастаарының болгаш ажыктының бедидериниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң, фонд эгидилгезиниң, материалдыг болгаш сан-хөө курлавырларын камнаарының айтырыгларынче ам-даа чогуур кичээңгей салбайн, чидириглерни чайлатпайн, бүдүрүлге болгаш өске-даа объектилерни чогуур үезинде ажыглалга киирериниң, чаа күчүлерни дүрген шиңгээдип алырының болгаш ажылдап турар бүдүрүлгелерни чаарты эде дерип кылырының, амгы үениң техниказы-биле чепсеглээриниң база чаа технологияны шиңгээдириниң аргазы-биле оларның күчүзүн улгаттырарының эргежок чугула хемчеглерин албайн турар.

Капитал салыышкыннарын хөй санныг тудугларга чашкаанаар чоруктар ам-даа бар. Төлевилээшкинде четпестер, тудугнуң хуусаазын узадыр чоруктар дерип турар дыка хөй объектилерниң бот-үнезин аартадырынга чедирип турар.

Планнаашкынны, хандырылганы, акшаландырыышкынны организастаарында болгаш ону чорударының арга-методунда бар четпестерни оожум чайладып турар, ажыл-агый айтырыгларын шиитпирлээрин ведомствонуң болгаш тус черниң кызыы эрге-ажыын барымдаалап көөр чоруктар ам-даа ховар эвес илереп турар.

Чамдык адырларда эртем-техниктиг ажылдап кылыышкынның деңнели шоолуг бедик эвес. Чамдык доозулган эртем-шинчилелдерни болгаш техниктиг ажылдап кылыышкыннарны үр үеде бүдүрүлгеге шиңгээтпейн турар. Продукцияның дыка хөй хевирлериниң техниктиг деңнели болгаш шынары ам-даа куду болуп артпышаан.

Үлетпүрнүң, тудугнуң бүдүрүлгелеринде болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларында материалдыг курлавырларның чамдык кезээн нормадан ажыр ап алгаш ажыглавайн шыгжап чыдар чоруктар бар.

Курлавырларны бүрүнү-биле ажыглаар, айыттынган четпестерни чайладыр чорук экономиканы улам ынай хөгжүдеринге болгаш ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринге идигни бээр.

Бистиң чуртувус коммунистиг тургузуушкунуң бүгү-ле угланыышкыннарынга бурунгаарлаан дээрзин тоску беш чылдың түңнелдери көргүзүп турар. Ниитилелдиң бүдүрүкчү күштери бедик темпилер-биле хөгжээн. Чурттуң эртем-техниктиг күчүзү дыка өскен. Бүдүрүкчү күштерниң өзүлдези-биле кады социалистиг бүдүрүлге харылзаалары сайзыраңгайжаан, бүдүрүлгениң ниитижиттингениниң деңнели бедээн. Бүгү улустуң өнчүзүнүң экономиктиг болгаш социал ролю күштелген, ооң-биле колхоз-кооператив өнчүзү улам ынай чоокшулашкан. Коммунистиг тургузуушкунуң кол күжү болур ажылчын ангының саны көвүдээн, ооң ролю өскен. Колхозчу тараачыннар бодунуң социал-экономиктиг байдалының талазы-биле ажылчын ангызынга чоокшулап турар.

Коммунистиг партияның үр хуусаалыг социал-экономиктиг политиказынга дүүштүр чаа, улам-на улуг сорулгаларны шиитпирлээринге эргежок чугула байдалдар тургустунган.

II. 1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол сорулгалары

Онгу беш чыл — коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының, ниитилел харылзааларын сайзыраңгайжыдарының болгаш чаа кижини хевирлеп тургузарының, амыдыралдың социалистиг хевирин хөгжүдериниң чаа чугула үе-чадазы болур. Ол болза ниитилел бүдүрүлгезин интенсификастаарын күштелдирериниң, национал байлакты көвүдедири-биле улус ажыл-агыйының аргаларын улам долу ажыглаарының, чурттуң экономиктиг күчүзүн болгаш камгаланыр аргазын быжыглаарының үези болур.

Онгу беш чылдың кол сорулгазы болза, ниитилел бүдүрүлгезиниң шапкын болгаш пропорционалдыг хөгжүлдезинге, ооң ажыктыг чоруун бедидеринге, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүреринге, улус ажыл-агыйының бүгү звеноларынга ажылдың шынарын бүгү талалыг экижидеринге үндезилээш, улустуң материалдыг болгаш культурлуг амыдыралының деңнелин көдүрер талазы-биле коммунистиг партияның угланыышкынын чайгылыш чок боттандырары болур.

Ону барымдаалааш:

1. **Ниитилел бүдүрүлгезиниң доктаамал өзүлдезин болгаш** ооң структуразының сайзыраңгайжыдылгазын, эртем-техниктиг депшилгени тодарадып турар адырларның улам шапкын хөгжүлдезин, көдээ ажыл-агый продукциязын болгаш чоннуң хереглелиниң үлетпүр барааннарын бүдүрерин көвүдедириниң, чоннуң амыдырал хандырылгазын улам калбартырын хандырар. Бүдүрүкчү күштерни сайгара тургузарын экижидер.

1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүдериниң кол угланыышкыннары

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Капитал салыышкыннарының ажыктыг чорууң бедидер, объектилерни тударының хуусаазын кызырар болгаш төлевилел күчүзүн шиңгээдирин дүргедедир, тудугнуң шынарын бедидер болгаш өртек-үнезин чиигедир. Чаа бүдүрүлгелерни тударда, ажылдап турарларын чаартып, техника талазы-биле эде дерип турар үеде эртем болгаш техниканың сөөлгү чедиишкиннерин ажыглаар.

Продукцияның шынарын болгаш ассортиментизин моон ыңай улам экижидерин көөр. Амгы үениң негелделеринге дүгжүп турар кылыгларның чаа хевирлерин бүдүрерин калбартыр. Бүдүрүп турар продукцияның нийти хемчээлинге дээди категорияларның кылыгларының үлүг-хуузун улгаттырар.

Хереглелге болгаш мөөңнээшкинге ажыглаттынар национал орулганы 24—28 хуу өстүрер.

2. **Чоннуң чаагай чорууң моон соңгаар-даа улам бедидер талазы-биле хемчеглерниң системазын боттандырар.** Чоннуң материалдыг болгаш угаан-бодал негелделерин улам долу хандырарын, чуртталга байдалдарын экижидерин хандырар.

Чоннуң кижи санынга онааштыр боттуг орулгаларны 20—22 хуу өстүрер. Чоннуң хереглел барааннарын бүдүрерин көвүдедип, оларның шынарын экижидип, ассортиментизин калбартып, аъш-дуза чедирерин хөгжүдүп турган, совет кижилерниң өзүп турар садып алыкчы аргазын улам долу хандырар.

Күш-ажыл талазы-биле төлевирлерниң идиг бериикчи ролюн, ажылдакчы бүрүзүнүң орулгаларының өзүлдезиниң нийтилел бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезинге, оон ажыктыг чорууң бедидеринге оон хууда күш-ажылчы салыышкынындан болгаш коллективтиң салыышкынындан хамааржырын күштелдирер.

Хереглелдиң нийтилел фондуларын моон соңгаар улам калбартырын, социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээринге оларның ролюн бедидерин хандырар.

Күш-ажылдың байдалдарын болгаш шынарын экижидер талазы-биле ажылды үргүлчүлээр, ажылдакчыларның профессионал мергежилин болгаш квалификациязын бедидер, ажылчы чоннарның чогаадыкчы аргаларын калбаа-биле ажыглаарынга база бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылга улам-на таарымчалыг байдалдарны тургузар.

Чоннуң нийти билииниң болгаш культуразының деңнелин бедидер, оон угаан-бодал хереглелдерин хөгжүдер болгаш улам долу хандырар, совет кижилерниң хөй-нийтичи идепкейиниң өзүлдезинге бүгү талалыг идигни бээр, чоннуң амыдыралының болгаш дыштанылгазының байдалдарын экижидер.

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин индустриализастаарын дүргедедиринге болгаш кедээге культура-амыдырал хандырылгазын экижидеринге үндезилээш, хоорай болгаш кедээ чоннуң амыдыралының деңнелдерин база байдалдарын моон соңгаар улам чоокшулаштырарын, хоорай болгаш кедээниң аразында культура-амыдырал болгаш социал-экономика талазы-биле ылгалдарны чайгылыш чок ажып эртерин хандырар.

3. **Нийтилел бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруунуң болгаш интенсификациязының бүгү талалыг өзүлдезин хандырар, улус ажыл-агыйынга камналга чурумун күштелдирер.**

Бүдүрүлгени улам ыңай хөгжүдериниң болгаш чоннуң чаагай чорууң көдүрериниң шиитпирлиг чүүлү — **күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн** өстүрерин дүргедедиринче онза кичээңгейни мөөңнээр. Национал орулганы немей бүдүрериниң 85—90 хуузун, үлетпүр продукциязының немелде өзүлдезиниң 90 хире хуузун, кедээ ажыл-агый продукциязының болгаш тудуг-монтаж ажылдарының бүгү немелде өзүлдезин, демир-орук транспорту-биле чүък сөөртүрүнүң немелде хемчээлиниң 95 хуудан эвээш эвезин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң күзели-биле чедип алыр.

Күш-ажыл курлавырларын ажыглаарының ажыктыг чорууң бедидер.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга, бүдүрүлге чорудуушкуннарын комплекстиг механизастаарының болгаш автоматчыдарының темпилерин, ылаңгыя дузалал ажылдарын механизастаарын дүргедедир. Үлетпүрге хол-биле кылыр ажылдарның үлүг-хуузун улам кызырар.

Амгы үеде ажылдап турар бүдүрүлгелерге продукцияның болгаш ажылдың немей өзүлдезин ыяап-ла ам ында ажылдап турар ийикпе, азы оон эвээш санныг ажылдакчыларның күжү-биле чедип алырын хандырар. Бүдүрүлгеге хамаарышпас адырларның ажылдакчыларының күш-ажылын улам-на чогумчалыг ажыглаар.

Бүдүрүлгениң болгаш эргелеп-башкарылганың бүгү звеноларынга күш-ажылдың организациязын сайзыраңгайжыдар. Чаа бүдүрүлгелерни төлевилээрде, эргилерин чаартырда, технологтуг чорудулгаларны болгаш дериг-херекселдерни ажылдап кылырда күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарының негелделерин бүгү талалыг өөренип көөр.

Күш-ажылдың нормалаашкынын экижидер, техника талазы-биле үндезилеттинген ажылдап кылыышкын нормаларын болгаш хандырылга нормативерин, ылаңгыя дузалал болгаш үе-шак барымдаалап төлээр ажылдарга шиңгээдирин дүргедедир. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш албан-хаакчыларның күш-ажылын нормалаарын калбартыр.

Кадрларның ажылдан үнер-кирер чорууң улам кызырар талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун бедидер. Ажыл шагын улам долу болгаш чогумчалыг ажыглаарын, күш-ажылдың ажык чок чарыгдалдарын болгаш аңаа турар чоруктарны болдурбазын хандырар.

Эртем-техниктиг депшилгениң негелделеринге дүүштүр кадрлар белеткээр, оларның мергежилин бедидер болгаш мергежилин чаартыр ажылды экижидер.

Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң районнарын кадрлар-биле хандырар дээш ол районнарга чуртталга бажыңнарының болгаш культура-амыдырал черлериниң тудуун дүргең темп-биле чорударын көөр.

Кол фондуларның ажыглалының деңнелин элээн бедидер. Фондулар эгидилгезин бедидеринче угланган комплекстиг хемчеглерни улус ажыл-агыйының адырларының аайы-биле, бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга ажылдап кылыр болгаш боттандырар.

Бирги ээлчегде бүдүрүлгелерниң техниктиг эде дерилгезин, дериг-херекселдерниң чаартылгазын болгаш модернизастаашкынын чорудуп, организас-техниктиг хемчеглерни боттандырып турган, бүдүрүлге күчүлериниң немелде өзүлдезин хандырар, эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турган, кыска хуусаада бедик шынарлыг продукцияны бүдүрерин көвүдедир сорулга-биле морал талазы-биле эргижирээн техниканы солуурун дүргедедир.

Ажыглалга чаа кирип турар күчүлерни шиңгээдирин, төлевилелде көрдүнген техника-экономиктиг көргүзүглерни чедип алырын элээн дүргедедир.

Машиналарның болгаш дериг-херекселдерниң ажылдаар ээлчээн улгаттырар. Машина тудуушкунунга ээлчегниң коэффициентизин ортумаа-биле 20—30 хуу бедидер. Машиналарның болгаш агрегаттарның аңаа турар чорууң кызырар, бүдүрүлгезиниң ажыл-чорудулгазы үзүктелиишкиниг адырларга дериг-херекселдерниң неделя дургузунда ажылдаар үезин улгаттырар, оларның бүдүрүкчүлүүн бедидер.

Кедээ ажыл-агый техниказын улам ажыктыг ажыглаар, ажыглалының нормативтиг хуусаазының дургузунда оларның үзүктел чок ажылдаарын хандырар.

Транспорт херекселдериниң ажыглалын элээн экижидер.

Тудугну дең-дески эки организастап турган, тудуг машиналарының болгаш механизмнериниң долу күжү-биле бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хандырар.

Материалдыг курлавырларны ажыктыг ажыглаарын бедидер. Депшилгелиг конструктор шиитпирлерин калбаа-биле ажыглап, технологтуг чорудулгаларны сайзыраңгайжыдып, камналгалыг хевирлерни бүдүрерин көвүдедир база чиг-эттиң болгаш материалдарның чарыгдалының үлүг-хуузун кызырып, оларны комплекстиг болгаш болур-чогууру-биле ажылдап кылып турган, ийиги курлавырларны ажыглаарын калбартып турган, продукцияга хөй материалдар кирер чорукту бүгү талазы-биле кызырар.

Чиг-этти, материалдарны, одаар чүүлдү болгаш энергияны чарыгдаарын нормалаарының системазын сайзыраңгайжыдар. Материалдыг курлавырларны ажыглаарынга контрольду, төтчеглекчи болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктар-биле демиселди күштелдирер.

Беш чыл дургузунда кара металлдар прокадының камналгазын машина тудуушкунунга болгаш металл болбаазырадыынга 14—16 хуу, түлүгга 5—7 хуу хемчээлдиг кылдыр, тудугга цементиниң 5—6 хуу болгаш ыяш материалдарны 12—14 хуу камнап алырын, котельная-печь одаар чүүлүнүң 3—4 хуу, электри болгаш чылыг энергиязының 5 хуу, автомобиль-биле чүък сөөртүрүнге бензин болгаш дизель одаар чүүлүнүң 8 хуу чарыгдал нормазын кызырарын хандырар.

Сайгарылга херекселдериниң эгиттиниң ортумаа-биле 3—5 хуу дүргедедир. Материалдарның болгаш дериг-херекселдерниң нормативтен ажыг база артык курлавырларын тургузуп болбас.

Продукцияның бот-үнезин үлетпүрге 4—5 хуу, машина тудуушкунунга 9—10 хуу чиигедир. Бүдүрүлгениң орулгалыг чорууң бедидерин хандырар, продукцияның чамдык хевирлериниң бүдүрериниң каражалыг чорууп болдурбас.

Тудугнуң дөзевилеттинген үнезин 3—5 хуу болгаш продукцияның немелде өзүлдезинге онааштыр капитал салыышкынының үлүг-хуузун 5 хуудан эвээш эвес кылдыр чиигедир. Беш чыл дургузунда тудугнуң үнезинге төлевилел-шинчилел ажылдарының бот-деңзизин 6—8 хуу эвээжедир.

Чүъктер чедирилгезин дүргедедириниң, карылгалыг сөөртүлгелерни болдурбазының, чүдүрер-дүжүрер болгаш складка кылыр ажылдарны комплекстиг механизастаарының база автоматчыдарының болгаш оон-даа өске хемчеглерни боттандырарының күзели-биле улус ажыл-агыйынга транспорт чарыгдалдарын кызырар. Демир-орук транспортунга сөөртүлгелерниң бот-үнезин 4—5 хуу чиигедир.

4. Нийтилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын болгаш интенсификастаарын бедидериниң шиитпирлиг чүүлү болур **эртем-техниктиг депшилгениң темпилерин дүргедедир.** Эртем-техниктиг революцияның чедиишкиннерин ажыл-агыйның социалистиг системазының артык күштүг чүүлдери-биле сырый каттыштырарының сорулгазын чайгылыш чок шиитпирлээр.

Үндезин болгаш дузалал шинчилелдерни улам ыңай хөгжүдерин, оларның түңнелдерин улус ажыл-агыйынга дүрген нептередирин баш удур көөр. Эртемниң бүдүрүлге-биле харылзаазын күштелдирер.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга техниктиг чаңгыс аай политиканы чорударынга үндезилээш, бүдүрүлгени техника-биле чепсеглээрин дүргедедир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш продукцияның шынарын бедидерин, фонд эгидилгезин улгаттырарын, материалдыг курлавырлар камналгазын, күш-ажылдың байдалдарын экижидерин, долгандыр турар бойдусту камгалаарын болгаш бойдус курлавырларын чөп ажыглаарын хандырып турар депшилгелиг техниканы болгаш технологияны калбаа-биле нептередир.

Аңгы-аңгы машиналарны болгаш технологтуг чорудулгаларны тургузарындан база нептередиринден бүдүрүлгениң бүгү ажылдарын, ылаңгыя дузалал, транспорт болгаш складка кылыр ажылдарын механизастаарын база автоматчыдарын хандырып турар машиналарның, дериг-херекселдерниң, приборларның болгаш технологтуг чорудулгаларның аажок ажыктыг системаларын ажылдап кылырынче, бүдүреринче база массалыы-биле ажыглаарынче шилчилгени чайгылыш чок боттандырар. Чаа продукция бүдүрерин дүрген шиңгээдип алыр арганы берип турар эде кылдыныгыр техниктиг чепсектерни тургузар болгаш нептередир талазы-биле болдунар аргаларны калбаа-биле ажыглаар. Тургустунуп турар машиналар, дериг-херекселдер болгаш приборлар бүдүрүкчүлүүнүң база оон-даа өске ажыктыг чүүлүнүң эге-хемчээлинге онааштыр боттарының техника-экономиктиг көргүзүглериниң талазы-биле Ада-чурттуң болгаш делегейниң эң эки чедиишкиннерин ажар ужурлуг.

Бүдүрүлгени болгаш күш-ажылды организастаарының амгы аргаларын эртем-техниктиг депшилгениң негелделеринге дүүштүр нептередир.

Үзүктел чок болгаш холушкак технологтуг чорудулгаларже шилчииринин база бүдүрүлгениң шалыпкын аргаларын ажыглаарының дузазы-биле бүдүрүлгениң долу чорудулгазының хуусаазын кызырарын чедип алыр. Продукцияны даразында ажылдап кылырынга элээн эки белеткеттинген кылдыр бүдүрүп үндүрерин калбартыр. Натуралдыг чүүлдерни солуур болгаш бедик техника-экономиктиг ажыкты бээр чаа кылымал материалдарны бүдүрүп үндүрерин көвүдедир.

Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге болгаш белен продукцияның, чиг-эттиң, материалдарның база комплект кылыгларның шынарын экижидеринге стандарттарның ролюн бедидер. Стандарттарны болгаш техниктиг негелделерни сайзыраңгайжыдар, оларны сагыыры дээш ажыл-агый органнарының, бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарның харысалгазын бедидер. Патент-лицензия херээн экижидер.

Ажылчы чоннарның чогаадыкчы идепкейин, чаартыкчы чорукту, чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның шимчээшкинин бүгү талазы-биле хөгжүдер. Эртем-техниктиг нийтилелдерниң ажылын экижидер.

Эртем-техниктиг депшилгени комплекстиг планнаарын, сан-хөөжүдерин болгаш шаңнап-мактаарын хандырар.

5. Сайзыраңгай социализмниң экономиказының артык күштерин болгаш аргаларын элээн долузу-биле ажыглаар сорулга-биле **улус ажыл-агыйын эргелеп-башкарарын сайзыраңгайжыдар.**

Бүдүрүлгениң хөгжүлдезинге, оон ажыктыын бедидеринге база продукцияның шынарын экижидеринге планның, экономиктиг быргаларның болгаш шаңнал-мактаалдарның, эргелеп-башкарарының бүгү системазының комплекстиг салдарын күштелдирер.

Планнаашкынны сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Нийтилел хереглелдерни планнарга долузу-биле барымдаалаар болгаш оларны күш-ажыл, материал база сан-хөө курлавырларының эң эвээш чарыгдалдарын үндүрүп турган, хандырарын баш удур көөр. Натура болгаш үне балансыларының, бүдүрүлге күчүлериниң болгаш күш-ажыл курлавырларының балансыларының системазын сайзыраңгайжыдарынга үндезилээш, планнарның балансылашкак чорууң хандырар. Эргежок чугула күрүне курлавырларын баш удур тургузар.

Улус ажыл-агыйының аразында холбаалыг планнарының — узун хуусаалыг, беш чыл болгаш чыл планнарының системаларын сайзыраңгайжыдар. Планнаашкынның ажыл-агый адыры болгаш девискээр барымдаалаар принциптерин элээн долузу-биле каттыштырарын хандырар. Планнаашкынга программа-сорулга аргазын калбаа-биле ажыглаар, эң чугула эртем-техниктиг, экономиктиг болгаш социал айтырыглар талазы-биле комплекстиг программаларны ажылдап кылырын боттандырар. Бүдүрүлгелерге, каттыжыышкыннарга, районнарга болгаш хоорайларга экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң комплекстиг планнаашкынын экижидер.

Улус ажыл-агыйының планнарын ажылдап кылырда эртем-техниктиг депшилгениң болгаш социал-экономиктиг чорудулгаларның прогнозтарын ажыглаарын калбартыр.

Улус ажыл-агыйының планнарын организастаарын болгаш ажылдап кылырының аргаларын экижидер, оларны тургузарының хуусаазын кызырар. Планнар көргүзүглериниң системазын сайзыраңгайжыдар, оларның бүдүрүлгениң техниктиг деңнелин болгаш продукцияның шынарын бедидеринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлде темпилерин дүргедедиринге, материал болгаш сан-хөө курлавырларын камналгалыг ажыглаарынга салдарын күштелдирер.

Чагыгларның болгаш ажыл-агый керээлериниң системазын калбаа-биле ажыглап турган, бүдүрүлге планнарын тургузарынга хереглекчи-бүдүрүлгелерниң ролюн бедидер.

Доозулган болгаш чагыкчыларга дужааттынган белен тудугларның база ажыглаалга кирер комплекстерниң талазы-биле тудуг организацияларының ажыл-чорудулгазын планнаарынче болгаш үнелээринче шилчилгени боттандырар.

Бүдүрүлгениң материал-техниктиг хандырылгазын, капитал тудугнуң балансыларын, планнарын ажылдап кылырын сайзыраңгайжыдар сорулга-биле планнаашкынның бүгү деңнелдеринге натура болгаш үне нормативтерниң системазын тургузар талазы-биле ажылды уламчылаар.

Планнар күүселдезин организастаар болгаш хынаар талазы-биле план органнарының, министерстволарның база ведомстволарның, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң ажыл-чорудулгаларын күштелдирер. Эргелеп-башкарарының болгаш планнаашкынның улам өзүп турар негелделеринге дүүштүр статистика информациязын экижидер.

Ажыл-агыйны башкарарының болгаш экономиктиг шаңнап-мактаарының аргаларын, бүдүрүлгениң сөөлгү түңнелдерин экижидериниң эргежок чугулазын барымдаалап, каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылын үнелээр, барымдаалаар системазын сайзыраңгайжыдар. Бүдүрүлгениң ажыктыының өзүлдезинге, продукцияның шынарын бедидеринге, эртем-техниктиг депшилгени дүргедединге, күш-ажыл курлавырларын ажыглаарын экижидеринге экономиктиг шаңнал-мактаалдарның ролюн күштелдирер.

Бүдүрүлгелерниң аргаларын болгаш курлавырларын эң-не долузу-биле барымдаалап турар планнарны ажылдап кылырынга база күүседиринге каттыжыышкыннар, бүдүрүлгелер болгаш тудуглар коллективтериниң сонуургалдыын бедидер. Керээлерге болгаш чагыгларга дүүштүр план күүселдезинден экономиктиг шаңнап-мактаар база ол ышкаш ажылдакчыларны шаңнаар фондулар хемчээлдериниң хамаарылгалыг болуруң күштелдирер. Ажыл төлевириниң фондузун планнаарын болгаш ону чарыгдаарын хынаарын экижидер талазы-биле ажылды уламчылаар.

Мөөн өртектерни болгаш тарифтерни моон соңгаар улам сайзыраңгайжыдар хемчеглерни боттандырар. Депшилгелиг чаа хевирниң кылыгларын бүдүрерин көвүдедир болгаш продукцияның шынарын экижидеринге оларның идиг бээр ролюн бедидер. Чаа кылыгларның, ылаңгыя машиналарның болгаш дериг-херекселдерниң мөөң өртээн тургузарда оларның ажыктыг чоруунуң единицазынга хамаарыштыр оон деңнелин чавызадырын баш удур көөр.

Бүдүрүлге курлавырларын чөп ажыглаарынга, продукцияның бот-үнезин чавызадырынга болгаш орулгалыг чорукту бедидеринге, ажык чок чарыгдалдарны болгаш чидириглерни узуткаарынга, күрүнениң орулгазын көвүдедиринге бот-орулга-чарылганың, санның болгаш чээлиниң дээштиин бедидер. Тудугга чээли харылзааларын хөгжүдер. Ажылдап турар бүдүрүлгелерни чаартырынга болгаш оларны техника талазы-биле эде чепсеглээринге банк чээлизин калбаа-биле ажыглаар.

Материал-техниктиг хандырылганың нийти-күрүне системазын моон соңгаар улам хөгжүдерин болгаш сайзыраңгайжыдарын хандырар, ажыл-агыйжы таарымчалыг харылзааларны организастаарынга база улус ажыл-агыйынга материалдыг курлавырларны ажыглаарының ажыктыын бедидеринге оон ролюн күштелдирер. Массалыг болгаш хөй серийлыг продукция бүдүрер каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң үр хуусаалыг доот харылзааларже шилчилгезин доозар, оларның аразында харылзааларны үр хуусаалыг ажыл-агыйжы керээлеринге үндезилээр. Девискээр аайының хандырылга-сайгарылга организацияларының баазаларын, складтарын болгаш магазиннерин дамчыштыр барааннарны мөөнеп садыглаарын хөгжүдер ажылды уламчылаар. Ажыглап каапкан чиг-этти чыырын болгаш ону тускайжыткан бүдүрүлгелерге эде ажылдап кылырын организастаарын экижидер.

Эргелеп-башкарарының организастыг структуразын сайзыраңгайжыдар. Үлетпүрге эргелеп-башкарарының чиңгине схемаларынга дүүштүр каттыжыышкыннар тургузарын доозар, бүдүрүлгени концентрастаар болгаш специализастаар талазы-биле, эргелеп-башкарарының структуразын экижидериниң база звеноларның санын кызырарының ажылын уламчылаар. Үлетпүр болгаш бүдүрүлге каттыжыышкыннарын тургусканы-биле холбаштыр министерстволар аппаратының, адырлар аразының, ажыл-чорудулга органнарының структуразын болгаш ажылын улам сайзыраңгайжыдарының хемчеглерин боттандырар. Капитал тудугга эргелеп-башкарарының чиңгине схемаларын ажылдап кылыр болгаш шиңгээдир, аңаа эргелеп-башкарарының ийи-үш звенолуг системазынче, тудугнуң адакы организацияларын улгаттырарынче болгаш бүдүрүлгени специализастаарының деңнелин бедидеринче шилчилгени көөр. Кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң, болбаазырадыын ажылдап кылырының болгаш сайгарарының талазы-биле колхозтар аразының, колхоз-совхозтарның болгаш күрүне-кооператив каттыжыышкыннарын, а ол ышкаш аграр-үлетпүр комплекстерин хөгжүдер.

Башкарылганың автоматчыткан системаларын болгаш саналга төптерин улам хөгжүдерин, оларның ажылының ажыктыын бедидерин хандырар, оларны информация чыырының болгаш ажылдап кылырының нийти-күрүне системазынче дараалаштыр каттыштырар. Херек эмгелелин таарымчалыг болдурар болгаш эргелел ажылын организастаарын экижидер дээш оргтехниканың чепсек-херекселдерин бүдүрерин база ажыглаарын экижидер.

Ажыл-агый кадрларын белеткээрин болгаш мергежилин бедидерин моон соңгаар улам сайзыраңгайжыдарын көөр. Күрүне даалгаларының болгаш керээде көрдүнген хүлээлгелерниң күүселдези дээш ажыл-агый удуртукчуларының харысалгазын дыңзыдар.

Эргелеп-башкарарының чарыгдалдарынга шыңгыы камналга чурумун сагыыр.

Бүдүрүлгени эргелеп-башкарарынга ажылчы чоннарны хаара тударының ажыктыг хевирлерин хөгжүдер.

6. **Долгандыр турар бойдусту камгалаар, бойдус курлавырларын чөп ажыглаар болгаш катап тургузар талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыр болгаш боттандырар.**

Эртем-техниктиг эң чаа чепсек-херекселдерниң ажыглалы-биле бойдус курлавырларын шинчилээрин, а ол ышкаш долгандыр турар бойдустуң байдалын болгаш оон бокталырының дөстерин контрольдаарын боттандырар.

Ажыктыг казымал курлавырлардыг черлерни ажыглаарының чаа, ажыктыг аргаларын болгаш системаларын, оларны тыварының, болбаазырадырының болгаш ажылдап кылырының депшилгелиг технологтуг чорудулгаларын, манаа ажыктыг казымалдарны черден аңгылап алырының деңнелин бедидерин кичээңгейге алыр, шиңгээдир, минералдыг чиг-этти эң долу болгаш комплекстиг ажылдап кылырын, оон артыкчылары долгандыр турар бойдуска хоралыг салдар чедирерин дыка эвээжедирин хандырар. Артыкчыларны эвээжедир болгаш оларны эң долу ажыглаарын хандырар технологтуг чорудулгаларны идепкейлиг ажылдап кылыр.

Бүдүрүлгелерге тергиин эки ажылдаар арыдылга херекселдерин тургузарынга эргежок чугула дерилгелер болгаш машиналар бүдүрүп үндүрер специализастаан бүдүрүлгелерни хөгжүдер.

Хоралыг бүдүмелдерниң агаарже үнери-биле, бүдүрүлге, транспорт болгаш өске-даа дааш-шимээни, сирлеңнедир чүүлдер, электри, магнит шөлдериниң болгаш херелдениишкинниң салдар чедириишкини-биле демисежириниң чаа аргаларын база херекселдерин ажылдап кылыр.

Хөрзүннүң дүжүткүр чорууң бедидер, оларны суглан база хаттан үрелиириниң хоралыг салдарындан, катап күжүрланырындан, кургаарындан, сугга хөме алзырындан болгаш үлетпүр артыкчылары-биле хирлениң бокталырындан камгалаарын экижидер. Даг ажылдарын болгаш торф тывыжын чоруткан соонда черни катап экижидерин хандырар.

Суг болгаш арга-ыяш курлавырларын комплекстиг база чөп ажыглаарының болгаш камгалаарының хемчеглерин боттандырар.

Долгандыр турар бойдуска бүдүрүлгениң салдар чедирерин баш удур өөренип көөрүнүң аргаларын сайзыраңгайжыдар болгаш чаа шиитпир төлевилелин белеткээрде база хүлээп алырда оон болдунар түңнелдерни барымдаалаар.

7. **Социалистиг чурттар-биле бүгү талалыг кады ажылдажылганы чайгылыш чок хөгжүдер болгаш ханыладыр, социализмниң делегей системазын быжыктырарынга идиг бээр.** Хөгжүп орар чурттар-биле болгаш үлетпүр талазы-биле сайзыраңгай капиталистиг күрүнелер-биле экономиктиг база эртем-техниктиг харылзааларны калбартыр.

* * *

ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң, улустуң амыдыралының деңнелин бедидериниң, бүдүрүкчү күштерни куваарының, эвилелдешкен республикаларның ажыл-агыйын хөгжүдериниң болгаш Совет Эвилелиниң даштыкы экономиктиг харылзааларын хөгжүдериниң талазы-биле даразында угланыышкыннарны болгаш сорулгаларны тодарадыр.

III. Үлетпүрнүң хөгжүлдези

Үлетпүрнүң кол сорулгазы болза улус ажыл-агыйының болгаш чоннуң бедик шынарлыг продукцияга хереглелин улам долу хандырары, бүгү адырларга техниктиг эде чепсеглээшкинни база бүдүрүлгени интенсификастаарын хандырары болур.

Ол сорулганы шиитпирлээринге эргежок чугула чүүлдер болза:

беш чылда үлетпүр продукциязын бүдүрерин 35—39 хуу, оон иштинде бүдүрүлге чепсек-херекселдерин 38—42 хуу болгаш хереглел чүүлдерин 30—32 хуу улгаттырар. Бүгү адырларга чоннуң хереглел барааннарын бүдүрерин элээн калбартыр;

үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 30—34 хуу бедидер;

үлетпүрнүң структуразын сайзыраңгайжыдар; техниктиг депшилгени эң улуг хемчээл-биле тодарадыр адырларның — машина тудуушкунунуң, химия болгаш нефтехимия үлетпүрүнүң, электроэнергетиканың продукция бүдүрериниң нийти хемчээлинге үлүг-хуузун бедидер;

улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга машиналарның, дериг-херекселдерниң болгаш приборларның депшилгелиг, камналгалыг хевирлерин бүдүрүп үндүрерин калбартыр. Бүдүрүп үндүрүп турар продукцияны үргүлчү чаартыр, оон техниктиг деңнелин болгаш шынарын бедидер. кылыгларны ажыглаар болгаш хереглээр шынарларын экижидер. Чурттуң янзы-бүрү агаар-бойдус куржагларынга, ылаңгыя Кыдыкы Соңгу чүктүң байдалдарынга ажыглаарының негелделеринге дүгжүр техниканы, материалдарны тургузарын болгаш бүдүрерин калбартырын хандырар;

конструкциялыг материалдарны бүдүрерин көвүдедир, номенклатуразын калбартыр болгаш ажыглалын экижидер. Кара, чиик, өңнүг металлдарның прокаттарының болгаш оларның эзиллдириглериниң эң камналгалыг хевирлерин, пластмасстарны, ыяш чиг-эдинге үндезилээн хырбалааш болгаш пресстээн материалдарны, өске-даа ажыктыг материалдарны кылып үндүрериниң мурнап турар өзүлдезин хандырар. Ап турар чиг-этти улам долу ажыглаар, ону улам ханы сайзырадырын болгаш оон белен продукцияның үнерин көвүдедирин чедип алыр;

одалга-энергетиктиг балансының структуразын сайзыраңгайжыдар. Одалганың янзы-бүрү хевирлерин ажыктыг кылдыр дүүштүрер; нефть болгаш газ-биле чергелештир хөмүрдашты, сланецти, гидроэнергияны болгаш атомнуг энергияны калбаа-биле ажыглаар. Одаар чүүлдү ажыглаарын экижидер, катап ажыглаар одалга-энергетика курлавырларын улам долу киириштирер;

бүдүрүлгениң кол фондуларын 1,4 катап улгаттырар, оларның колдуг кезээ — машиналарның болгаш дерилгелерниң үлүүн туруштуг бедидер;

бүдүрүлгени концентрастаарын үргүлчүлээр, ону специализастаарының болгаш кооперастаарының деңнелин бедидер, депшилгелиг технологтуг чорудулгаларны, күш-ажылды болгаш бүдүрүлгени организастаарының мурнакчы аргаларын калбаа-биле шиңгээдир, технологтуг чурумнарны сагыырынга негелдени күштелдирер. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш конструктор организацияларының дуржулга-шенелде баазаларын калбартыр.

Үлетпүр адырларын хөгжүдериниң даразында кол угланыышкыннарын айтыр.

Электроэнергетикага 1980 чылда 1340—1380 млрд. киловатт-шак электроэнергияны бүдүрерин хандырар. Электри станцияларынга 67—70 млн. киловатт, оон иштинде атомнуг станцияларга —13—15 млн. киловатт хемчээлдиг күчүлерни ажыглаалче кирер. Бирээзи 500—800 муң киловатт күчүлүг энергия блоктарын тургуспушаан, 4—6 млн. киловатт күчүлүг чылыг электростанцияларын, бирээзи 1—1,5 млн. киловатт күчүлүг реакторларлыг атомнуг электростанцияларны тударын үргүлчүлээр.

Электроэнергия бүдүрүп үндүреринге чиик өртектиг кадыг одаар чүүлдү улам калбаа-биле ажыглаарын баш удур көөр. Экибастузтуң болгаш Канск—Ачинскиниң тывыштыг черлериниң хөмүр-дажынга ажылдаар улуг чылыг электростанцияларның тудугларын боттандырар.

Гидроэнергетикага электри энергияны бүдүрериниң, черлерни суггарарының, хоорайларны болгаш үлетпүр бүдүрүлгелерни суг-биле хандырарының, суг транспортун болгаш балык ажылын хөгжүдериниң, үерлээшкинни чайладырының сорулгаларын комплекстиг шиитпирлээр арганы бээр улуг гидробелдирлерни колдадыр тударын үргүлчүлээр.

ССРЭ-ниң Европа талазынга атомнуг энергетиканы мурнады хөгжүдерин төлевилеп көрген. Дүргедедиг нейтроннарга реакторларны тударын болгаш шиңгээдип алырын дүргедедир. Чылыдылга сорулгаларынга атомнуг энергияны ажыглаар талазы-биле белеткел ажылдарынче кирер.

Сибирьниң болгаш Ортаа Азияның энергия системаларын Европаның энергия системазынга каттыштырып турган чурттуң чаңгыс аай энергия системазын хевирлеп тургузар талазы-биле ажылды, электри дамчыдылгазының 500, 750, 1150 муң вольт күчүлүг магистраль шугумнарын деририн үргүлчүлээр.

Энергетика дерилгезиниң ажылының техника-экономиктиг көргүзүглериниң экижидерин хандырар, ол сорулга-биле 500 муң киловатт күчүлүг бедик маневрлыг энергоблоктарны шиңгээдип алырын, гидроаккумнуг электростанцияларны болгаш газтурбина тургузугларның тудуушкунун дүргедедир.

Электростанцияларның одаар чүүлге чарыгдалын 1980 чылда бүдүрүп үндүрген электри энергиязының киловатт-шагынга 325—328 грамм чедир кудуладыр.

Электроэнергетикага күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 27—29 хуу бедидер.

Нефть үлетпүрүнге газ конденсады-биле катай нефть тывыжын 1980 чылда 620—640 млн тонна чедирер.

Нефтиниң бойдуста курлавырларын ажыглаарын экижидер, нефть чыдар черлерниң нефть бериишкинин бедидер, битумнозтуг породалардан нефтини тып үндүрер талазы-биле эртем-шинчилелдерин болгаш дуржулга-бүдүрүлге ажылдарын боттандырар.

Ол адырның техниктиг чаарты чепсеглээрин, технологтуг чорудулгаларның комплекстиг автоматчыдылгазын болгаш нефть тывыжынга башкарылганың автоматчыткан системазын нептередирин уламчылаар, ол тывыш черлеринге нефть тывыжын беш чылдың төнчүзүнде оон тывыжының нийти хемчээлиниң 85 хуузундан эвээш эвес хемчээлге чедирер.

Нефть чыдар чаа черлерни ажыглаалга киирерин дүргедедир, нефтини мөөңнээр, белеткээр болгаш дажыглаар объектилерни тударда заводка белеткээн блок-комплекстиг деришкиннерни калбаа-биле ажыглаар.

Өрүмнээшкин ажылдарының ажыктыын бедидер. Дүрген өрүмнээшкинни көвүдедириниң, универсалдыг эптиг кылдынар өрүмнээшкин деришкиннерин, долоттарны, чер үттээр шимчедикчилерни, чуушкун кылыр суук чүүлдерни, олуртур болгаш үттээр быжыг шынарлыг хоолайларны шиңгээдириниң а ол ышкаш ажылды организастаарын экижидериниң болгаш скважиннерни шиңгээдириниң депшилгелиг аргаларын ажыглаарының күзели-биле скважиннер тудуунуң хуусааларын 25—30 хуу кызырар.

Газ болбаазырадыр заводтар тудуун дүргедедир. 1980 чылда 43—45 млрд. кубометр нефть газын ажыглаан турарын хандырар.

Нефть үлетпүрүнде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 28—30 хуу бедидер.

Нефть болбаазырадыр үлетпүрге нефтиниң баштайгы болбаазырадылгазын 25—30 хуу көвүдедир. Нефть болбаазырадылгазының технологиязын сайзыраңгайжыдарын, чаа технологтуг чорудулгаларны, ажыктыг катализаторларны, депшилгелиг деришкиннерни шиңгээдип алырын хандырар.

Нефтини улам ханы болбаазырадырының болгаш ийиги чорудулгаларның үлүг-хуузун бедидериниң күзели-биле бедик октанныг бензиннер, эвээш күгүрлүг дизель болгаш авиация кывар чүүлдерин, чаагай чыттыг углеводтар бүдүрүлгезин, а ол ышкаш бедик шынарлыг чаар үстерни бүдүрүп үндүрерин көвүдедир. Микрология үлетпүрүнүң хереглелинге улуг тоннажтыг суук парафиннер бүдүрүлгезин организастаар. Нефть-химия чиг-эдин бүдүрүп үндүрерин болгаш ассортиментизин калбартыр.

Колдуунда хөй янзы болгаш улуг технологтуг деришкиннер тудуунче шилчиир. Нефть болбаазырадылгазын нефтепродуктуларга массалыг хереглелдиг районнарже чоокшуладырын хандырар.

Нефть болбаазырадыр үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 39—41 хуу бедидер

Газ үлетпүрүнге 1980 чылда газ тывыжын 400—435 млрд. куб. метр чедирер. 35 муң километр хире газ дамчыдылгазын ажыглаалга киирер. Олардан конденсатты, күгүрнү, гелийни болгаш өске-даа эдеринчи бүдүмелдерни албышаан, нефть болгаш бойдус газын комплекстиг ажыглаар.

Чурттуң оттулар чүүлдү эң-не хереглеп турар районнарынга колдадыр чер адаанга газ шыгжаар черлер тудуун уламчылаар, ол сорулгага газ болгаш нефтизин ажылдап кылып каапкан черлерни калбаа-биле ажыглаар.

Газ болгаш газ конденсадының тывыжының, дажыглаарының, болбаазырадылгазының болгаш шыгжаарының, оон иштинде оларны Кыдыкы Соңгу чүктүң байдалынга ажыглаары-биле депшилгелиг техниктиг чепсек-херекселдерни чогаадып кылыр болгаш шиңгээдир. Скважиннерниң забойларынче газтың келирин интенсификастаарының чаа аргаларын ажыглавышаан, идегелдиг бедик бүдүрүкчүлүг эдилел скважиннерин, газ тывыжын белеткээринге автоматтыг блок установкаларын, 75 атмосферден куду эвес ажылчы базыышкынга 1420 миллиметр болгаш оон өөрү диаметрлиг трубалардан магистралдыг газ дамчыдылгаларын, 25 муң киловатт күчүлүг газ сордурар агрегаттарлыг компрессор станцияларны дерип кылырын баш удур көөр. Газ дамчыдылгаларынга эң-не камналгалыг трассаларны шилип алырын хандырар. Организас-техниктиг хемчеглерни боттандырарының, компрессор станцияларының санын болгаш күчүзүн бедидериниң күзели-биле газ дамчыдылгаларының эдилелиниң ажыктыг чорууң бедидер.

Чурттуң газ хандырылгазының автоматчыттынган чаңгыс аай системазын тургузарын үргүлчүлээр.

Газты дажыглаарының мырыңай чаа хевирлерин тургузар талазы-биле эртем-шинчилел болгаш дуржулга-конструктор ажылдарны дүргедедир.

(Уланчызы 3-кү арында).

1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннары

(Эгези 1, 2-ги арыннарда).

Газ бүдүрүлгезинге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 43—45 хуу бедидер.

Хөмүр-даш үлетпүрүнге 1980 чылда хөмүр-даш тывыжын 790—810 млн. тонна чедирер.

Техниканы болгаш технологияны калбак хемчээлге сайзыраңгайжыдар болгаш аңаа үндезилээш хөмүр-даш тывыжының өзүлдезиниң темпизин дүргедедирин, ооң шынарын экижидерин, ол адырның ажылының ажыктыын улам ыңай бедидерин хандырар.

Чаартылга болгаш модернизация талазы-биле ажылдарны бирги ээлчегде депшилгелиг технологияны болгаш чаа техниканы ажыглаары хөмүр-даш тывыжының эң улуг өзүлдезин хандырып, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн элээн бедидер болгаш техника-экономиктиг өске-даа көргүзүглерин экижидерин хандырып турар ындыг шахталарга болгаш разрезтерге мөөңнээр.

Чурттуң чөөн районнарынга ажык арга-биле хөмүр-даш тывыжын чорудар талазы-биле ажылдарны калбартыр.

Одалга-энергетика курлавырларын дыка көвүдедир сорулга-биле хөмүр-даштың ам ажылдап турар Донецк, Кузнецк, Караганда, Печора болгаш өске-даа бассейннерин хөгжүдери-биле чергелештир, перспективада Мурнуу-Якут хөмүр-даш районун хөгжүдерин дүргедедир. Канск-Ачинск одалга-энергетика комплекизин дүргени-биле тургузарының болгаш Экибастузтуң бассейнин улам долу шиңгээдип алыр талазы-биле ажылдарны калбартыр.

Чурттуң европа кезээнде кывар сланецтерниң тывыжын хөгжүдер.

Хөмүр-даштың кадыр эвес черлерде чуга каъттарын болгаш кадыр черден бадырар каъттарын казарынга дериглелерниң механизастаттынган комплекизин ажылдап кылырын болгаш хөйү-биле бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алыр, хөмүр-даш казар комбайннарны, чүдүрер машиналарны болгаш хөмүр-даш үлетпүрүнге өске-даа дериглелерни бүдүрерин көвүдедир.

Хөмүр-даш болгаш сланец үлетпүрүнүң бүдүрүлгелеринге күш-ажылдың курлавыр негелделерин хандырып турар чаа херекселдерни ажылдап кылыр болгаш нептередир. Хөмүр-дашты кижилер чокка казып алырының херекселдерин тургузар талазы-биле эртем-шинчилел, конструктор болгаш шинчилел-шенелде ажылдарны күштелдирер.

Хөмүр-даш үлетпүрүнге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 24—26 хуу бедидер.

Кара металлургияга каң бүдүрерин 1980 чылда 160—170 миллион тонна болгаш белен прокатты бүдүрерин—115—120 миллион тонна болган турарын хандырар.

Металл продукцияның шынарын улам-на экижидер, ооң ассортиментизин калбартыр болгаш ооң күсели-биле 1980 чылда улус ажыл-агыйынга 5—6 миллион тонна металлды камнап алыр. Металл продукциязының ажыктыг хевирлерин: изитпейн ажылдап кылган чуга демирни, шывыглыг чуга демир прокадын, ооң эгген профильдерин, быжыг болдурар термиктиг арга-биле ажылдап кылган прокатты, экижиткен каңдан, изитпейн ажылдап кылган каңдан прокатты, дадарбас болгаш трансформаторлар кылыр изитпейн ажылдап кылган каңны база изитпейн ажылдап кылган каң лентазын бүдүрерин 1,5—2 катап көвүдедир. Прокатты бүдүреринге каңның кирер үлүүн кызырар.

Эң быжыг хоолайларны, хамыктың мурнунда нефть сортаментилиг болгаш чаа хевирниң тудуштурулгаларлыг хоолайларны, соокка шоер динамныг каңны, бедик шынарлыг метизтерни, демир порошоктарын болгаш экижиткен каңдан база ээлдириглелерден кылган порошоктарны, эң ылавылалдыг сплавтарны база ол ышкаш металлокерамиканы бүдүрерин улуу-биле көвүдедир. Нефть-газ дамчыдар изоляция шывыглыг хоолайларны бүдүрерин организастаар.

Ам ажылдап турар металлургия агрегаттарын чаартыр дериир болгаш чаа күчүлүг ындыг агрегаттарны ажыглалга кииреринин аргазы-биле ол адырны техника талазы-биле чаартып 'дерниирин боттандырар.

Металлды бүдүрериниң болгаш ооң шынарын экижидериниң депшилгелиг аргаларын: каңны кислородтуг конверторларга, электри суугуларга болгаш тускай электрометаллургия агрегаттарынга ээлдирерин, каңны үзүктелдирбейн хепке кударын, суук каңны синтетиктиг шлактар-биле, инерттиг газ-биле болгаш печь чокка вакуумнаар арга-биле ажылдап кылырын болбаазыраңгайжыдар болгаш калбаа-биле нептередир. Металлургия бүдүрүлгезинге кислородту болгаш бойдус газын ажыглаарын улам ыңай өстүрерин хандырар. Металлды термиктиг арга-биле ажылдап кылырының талазы-биле күчүлерин хөгжүдер. Демирни рудадан дорт аңгылап-алырының технологиязын, база ол ышкаш оксилдерлиг демир рудазын байыдарының болгаш арбыдадып алырының камналгалыг аргаларын үлетпүр хемчээлинге шиңгээдип алыр.

Даг-руда бүдүрүлгелерин тударын дүргедедир, белеткеттинген бедик шынарлыг металлургия чиг-эдин, ооң иштинде демир-руда окатыштарын бүдүрерин 2,3 катап өзерин хандырар, барааныг рудага демирниң үлүүн көвүдедир. Кара металл кескиндилерин белеткээрин экижидер. Домна болгаш каң ээлдирилгезиниң шлактарын ажылдап кылырын көвүдедир.

Кара металлургияга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 23—25 хуу бедидер.

Өңнүг металлургияга алюминийни, чести болгаш никельди бүдүрерин 1,2—1,3 катап, титанныын 1,4 катап көвүдедир, база ол ышкаш экижиткен, ховар, үнелиг металлдарны, ийиги чергениң өңнүг металлдарын бүдүрерин база алмаз тывыжын көвүдедир.

Электрон үлетпүрүнге болгаш өске-даа адырларга хереглээр чартык проводниктиг, онза арыг шынарлыг болгаш тускай материалдарны бүдүрерин хөгжүдер.

Чаа, эң быжыг кадыг сплавтарны, углеводтуг болгаш өске-даа продукцияны бүдүрерин шиңгээдип алыр. Металл кезер инструментилерге эң быжыг, парын пластинкалар бүдүрерин элээн көвүдедир.

Металл продукциязының шынарын экижидер болгаш сортаментизин калбартыр. Өңнүг металл прокадының чаа камналгалыг профильдерин бүдүрерин шиңгээдип алыр. Шуткулганың болгаш оерниң каттышкан аргазын ажыглаарының аргазы-биле чес катанкаларны, алюминий ленталарын, хоолайларны болгаш прокаттың өске-даа хевирлерин бүдүрерин калбартыр. Норильскиниң даг-металлургия комбинадының улам ыңай хөгжүүрүн хандырар болгаш ол комбинаттың чиг-эдинден өңнүг металлдар бүдүрерин көвүдедир, бедик ажыктыг өске-даа үлетпүр комплекстериниң тудугларын дүргедедир.

Өңнүг металлургияның чиг-эт баазазын, ылаңгыя коргулчун-цинк, чес, вольфрам-молибден болгаш алдын тывыжы үлетпүрүн хөгжүдерин дүргедедир. Бедик бүдүрүкчүлүг машиналарны болгаш механизмнерни ажыглап тургаш, руданы ажык арга-биле казып тыварының улам ыңай хөгжүүрүн хандырар, боду чоруур дериглелерниң болгаш вибротехниканың амгы үедеги комплекстерин чер адаанның даг ажылдарынга ажыглаарын калбартыр.

Рудалардан өңнүг металлдарны үндүрүп алырын болгаш чиг-этти ажыглаарының комплекстиг болурун бедидер. Руданы казып алырда, ооң чидирерин кызырар. Руданы арыглаарының эң ажыктыг схемаларын, технологтуг чорудулгаларның гидрометаллургиялыг болгаш өске-даа депшилгелиг чорудулгаларын ажылга нептередир.

Өңнүг металлургияга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 23—25 хуу бедидер.

Химия болгаш нефтехимия үлетпүрүнге продукция бүдүрерин 60—65 хуу көвүдедир.

Химия үлетпүрүнге адырның иштиниң пропорцияларын экижидер болгаш тургустунган күчүлерни улам долу ажыглаар талазы-биле хемчеглерни боттандырар.

Минералдыг чемишчидилгелер бүдүрерин 1980 чылда 143 миллион тонна чедирер (5 миллион тонна химиктиг чем болур немелдени киириштирбишаан) чемишчидилгелерге хоолулуг чүүлдерниң ортумак хемчээли 40 хуудан кудулавас ужурлуг. Фосфаттыг чемишчидилгелерниң бүдүрер талазы-биле күчүлерни көвүдедирин дүргедедир. Концентраттыг болгаш нарын чемишчидилгелер бүдүрерин көвүдедир. Көдээ ажыл-агыйга азот, фосфор болгаш калий чемишчидилгелерни 1980 чылда колдуунда борбаандылар хевирлиг кылдыр бүдүрген турарын хандырар, ынчангаш олар болза транспорттуң специализастаттынган херекселдери-биле сава чокка сөөртүрүнге болгаш чемишчидилгени кургагга холуурунга таарышкан болур ужурлуг.

Үнүш камгалалының химиктиг бүдүмелдерин бүдүрерин болгаш оон ассортиментизин улуу-биле калбартыр.

Синтетиктиг чуктарны болгаш пластиктиг массаларны бүдүрерин 1,9—2,1 катап өскен турарын чедип алыр, пластмасстарның шынарын бедидер болгаш эдилеттинер хуусаазын узадыр.

Химиктиг волокнолар болгаш удазыннар бүдүрерин 1980 чылда 1450—1500 муң тонна болган турарын хандырар. Амыдыралга хереглээр, шынарын экижиткен волокноларның болгаш удазыннарның ассортиментизин калбартыр. Бедик модулдуг волокнолар, текстурастаан филаментилиг удазыннар бүдүрерин көвүдедир.

Синтетиктиг каучукту бүдүрерин 1,4—1,6 катап көвүдедир, ынчаарга натуралдыг каучукту долузу-биле солуур каучуктарны бүдүрериниң өзүлдези мурнаар ужурлуг.

Дугуйлар бүдүрерин 35—40 хууга көвүдедир болгаш оларның элевезиниң хуусаазын улгаттырарын хандырар. Радиал конструкцияның дугуйларының үлүүн дыка көвүдедир.

Магнит лентазының болгаш электроизоляция материалдарының шынарын бедидер болгаш бүдүрүп үндүрерин көвүдедир.

Улус ажыл-агыйының биче тоннажтыг продукция талазы-биле, ооң иштинде онза арыг материалдар, полимер материалдарынга химиктиг немелделер, синтетиктиг будуктар, постерниң шынарын экижидер бүдүмелдер, консервантылар, катализаторлар болгаш өске-даа продукциялар талазы-биле хереглелдерин эң улуу-биле хандырган турарын чедип алыр.

Амыдырал химиязының кылыгларын, а ол ышкаш чоннуң хереглел бараанnарын савалаарынга болгаш деннеп үлээринге пленка болгаш өске-даа хевирниң материалдарын бүдүрерин калбартыр; ол кылыгларның болгаш материалдарның ассортиментизин болгаш шынарын экижидер.

Бүдүрүлгениң чаа-чаа чорудулгаларын ажылдап кылыр, белен продукцияны эң-не эвээш артыкчылыг кылдыр бүдүрерин хандырып турар катализаторларны нептередип ажыглаар.

Чаңгыс аай улуг күчүлүг агрегаттарны, химия реакцияларының энергиязын эң-не улуу-биле ажыглаар үзүктел чок чаңгыс чадалыг технология чорудулгаларын нептередип ажыглаарының аргазы-биле химия үлетпүрүн техника талазы-биле чаартып чепсеглээрин калбак хемчээлдии-биле уламчылаар.

Химия үлетпүрүнге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 59—61 хуу бедидер.

Чурттуң минерал-чиг-эт курлавырларын, бирги ээлчегде, даг тывыжының ажылдап турар районнарынга болгаш чаа шиңгээттинип турар районнарынга улам ыңай көвүдедир сорулга-биле **геология-шинчилел ажылдарын** дыка калбартыр.

Шинчилел болгаш разведка ажылдарының ажыктыын база казар байлактарның курлавырларын белеткээриниң шынарын бедидер. Үлетпүрнүң тывыш талазы-биле адырларын хөгжүдериниң темпилери-биле деңнээрге, минералдыг чиг-эттиң шинчилеттинген курлавырының мурнады өзерин хандырар.

Хамыктың мурнунда Обь чоогунда болгаш Тюмень областың соңгу талазында, Чөөн Сибирьде, Якут АССР-де болгаш Коми АССР-де, Архангельск области, Ортаакы Азияда болгаш Казах ССР-де (Каспий чоогунуң ыйгылаанда) нефтини, бойдус газының болгаш конденсаттың чаа байлактарын илередириниң болгаш шинчилээриниң ажылын дүргедедир. Чурттуң европа кезээниң байлаан ажылдап кылып турар районнарында нефтиниң болгаш газтың шинчилеп кылган немелде курлавырларын белеткээрин хандырар. Далайларның болгаш океаннарның кыдыг зоналарынга бирги ээлчегде нефтини болгаш бойдус газын тыварының геология-шинчилел ажылдарын улам калбартыр. ССРЭ-ниң ылаңгыя европа кезээнге кокталыр болгаш энергетиктиг хөмүр-даш талазы-биле, кара болгаш өңнүг металлургияга байлак болгаш чиик арыглаттынар рудалар, үнелиг металлдар болгаш алмазтар талазы-биле, атомнуг энергетикага чиг-эттиң, минералдыг чемишчидилгелерниң база ол ышкаш чер иштиниң суунуң талазы-биле шинчилелдерин күштелдирер.

Геология-шинчилел ажылдарының техниктиг чепсегленишкинин бедидер, бедик бүдүрүкчүлүг чаа дериглелерни, автоматчыткан өрүмнээр установкаларны, аппаратураларны, приборларны тургускулаар болгаш бүдүрүлгеге шиңгээдип алыр, геофизика болгаш геохимия талазы-биле депшилгелиг аргаларны ажыглаарын, геология шинчилелдеринге космос болгаш бедикке аэро херекселдерин хереглээрин калбартыр.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларын техника талазы-биле чаартып чепсеглээриниң үндезини — **машина тудуушкунуулам ыңай хөгжүүр.** Беш чылдың дургузунда машина тудуушкунунуң болгаш металл ажылдап кылыышкынының продукциязын бүдүрерин 1,5—1,6 катап көвүдедир.

Бүдүрүп үндүрүп турар машиналарның, дериглелерниң болгаш приборларның шынарын дыка экижидер, оларның техниктиг деңнелин, бүдүрүкчүлүүн болгаш идегелдиин бедидер. Чиг-эттиң кирериңден эгелээш, белен продукцияны чүдүреринге чедир — технологтуг бүгү чорудулганы комплекстиг механизастаар болгаш автоматчыдар арганы бээр машиналарның база приборларның доозулдур кылдынган системаларын тургузар талазы-биле ажылдарны уламчылаар.

Принципиалдыг чаа технологтуг чорудулгаларга ажыглаар дериишкиннерни чогаадып кылырынче болгаш шиңгээдип алырынче онза кичээнгейни угландырар. Техника талазы-биле эргижирээн продукцияны бүдүрүлгеден чогуур үезинде уштур.

Чаа машиналарны, приборларны, аппараттарны чогаадып тургузарының эң чугула негелдези болза, улус ажыл-агыйынга оларның эң-не ажыктыын чедип алыры, единицаның күчүзүнге (бүдүрүкчүлүүнге) онаалтыр оларның материал кирер хемчээлин база өртек-чарыгдалын эвээжедири болур ужурлуг.

Машина тудуушкунунуң бүдүрүлгезин интенсификастаар талазы-биле хемчеглерниң комплексизин боттандырар. Кылыгларны, белдирлерни болгаш кезектерни стандартизастаарынга база унификастаарынга, технологтуг чорудулгаларны чүүлдешкек болдурарынга үндезилээш иштики адырның болгаш адырлар арасының специализастаашкынын калбартып хапыладыр.

Машина тудуушкунунуң техниктиг эде чепсегленишкинин дүргедедир сорулга-биле демир болбаазырадып кылыр чаа дериишкиннерни машина тудуушкунунуң бүдүрүлгелеринче колдадыр чорудуп бээр.

Машиналарның, механизмнерниң болгаш дериишкиннерниң чаа хевирлерин төлевилээрде, депшилгелиг шиитпирлерни ажыглаарының, кара металлдар прокадының болгаш өске-даа металл конструкцияларының эң-не камналгалыг адырларының демирни болбаазырадып кылырының арга-методтарын сайзыраңгайжыдарының күсели-биле металл ажыглалының ажыктыын машина тудуунуң бүгү-ле адырларынга бедидер.

Машина тудуушкунунга белеткел баазазын улам ыңай хөгжүдерин болгаш специализастаарын көөр. Эң-не чигези-биле белеткеп кылган дериишкиннерни алырын, а ол ышкаш шуткулга, дарганналга база каңнаашкын бүдүрүлгелеринге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн элээн бедидерин болгаш күш-ажыл байдалдарын экижидерин хандырар дериглерниң автоматчыткан комплекстерин шиңгээдип нептередир.

Нииити машина тудуушкунунга ажыглаар продукцияның бүдүрүлгезин дүрген темпилер-биле хөгжүдер.

Бүдүрүлгениң бүтүн технологтуг чорудулгазының аайы-биле нарын дериишкиннерниң комплектилерин чорудуп бээрин организастаарда шеф монтаж ажылын болгаш үлетпүр шенелделерин кылырын, а база бүдүрүлге ук төлевилелде айыткан күчүзүнге (бүдүрүкчүлүүнге) четкенде ам ону чагыкчыга хүлээдип бээрин көөр.

Машиналарның болгаш дериишкиннерниң төпчүткен септелгезин улам ыңай хөгжүдерин боттандырар. Техниктиг нормаларга дүүштүр машиналарның, дериишкиннерниң, приборларның болгаш аппараттарның артык кезектеринге улус ажыл-агыйының хереглелдерин бүрүн хандырар.

Машина тудуушкунунга болгаш демир болбаазырадып кылыр бүдүрүлгелерге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн барык 1,5 катап бедидер.

Энергетиктиг машина тудуунга органиктиг одаар чүүл-биле ажылдаар электростанцияларның бааза блоктары болур ужурлуг 500 муң болгаш 800 муң киловатт күчүлүг энергоблоктарны эргежок чугула четчир хемчээл-санныг кылдыр бүдүрерин, а ол ышкаш гидравликтиг болгаш газтың улуг турбиналарын кылып үндүрерин хандырар.

Атомнуг электростанцияларга ажыглаар чылыдылга нейтроннарга ажылдаар реакторларны болгаш оларга хереглээр бирээзи-ле 1 миллион киловаттан эвээш эвес күчүлүг турбоагрегаттарны мөөңү-биле арбын бүдүрерин организастаар. Чылыдылга нейтроннарга ажылдаар 1,5 миллион киловатт чедир күчүлүг атомнуг энергоблоктарга хереглээр комплектилиг дериишкиннерни чогаадып кылырын боттандырар.

Ажылдап турар бүдүрүлгелерни чаартып, оларның күчүзүн бүрүн ажыглап, чаа заводтарны тудуп тургаш, а ол ышкаш чамдык белдирлерни база кезектерни белеткээр талазы-биле калбак демнежилге кооперацияны үлетпүрнүң өске адырлары-биле кады кылып тургаш атомнуг машина тудуунуң хөгжүлдезин дүргедедир.

Одаар чүүлдү чарыгдаар талазы-биле камналгалыг 250 муң киловатт чедир күчүлүг парогаз установкаларын энергетикага хереглээр кылдыр, а ол ышкаш хөй энергия хереглээр үелерде ажыглаар 100 муң киловатт чедир күчүлүг газ турбиналыг электри установкаларын бүдүрерин организастаар. Сордурар болгаш үрдүрер машиналарны бүдүрерин көвүдедир, электроэнергетиканың болгаш өске-даа адырларның бо машиналарга хереглелдерин бүрүн хандырар.

Улуг блокка болгаш подвал чокка ырактан башкарар болгаш газтурбиналыг электри-биле хөделир 6—25 муң киловатт күчүлүг автоматчыткан газ сордурар агрегаттарның чаа конструкцияларын чогаадып кылыр, дуржулга-үлетпүр хевирлерин кылып тургузар болгаш мөөңү-биле арбын бүдүрерин организастаар. Газ сордурарынга ажыглаар кылдыр чогаадып кылыр ол агрегаттарның мотор күчүзүн элээн улгаттырар, оларның септелгелер аразында ажылдаар үезин 2-3 катап узадыр.

Аар машина тудуушкунунга каңны үзүктелиишкин чок ээлдирип кударынга ажыглаар күчүлүг установкаларны болгаш прокат агрегаттарын; 400 тонна ишкир конверторларны; үзүктелиишкин чок изиг болгаш соок демир таптаарының бедик бүдүрүкчүлүг станнарын; соксаал чокка ажылдаар автоматчыткан технологтуг болгаш программа башкарылгалыг хоолай каңнаар болгаш хоолай хептеп кылыр агрегаттарны; демирни термиктиг, химиктиг болгаш электрохимиктиг арга-биле болбаазырадып кылырынга база прокатка болгаш хоолайларга камгалал шывыг кылырынга ажыглаар дериг-херекселдерни; каңны кедергей дыгыш кылырынга херектиг установкаларны кылып бүдүрерин хандырар.

Өңнүг металлургияга хереглээр технологтуг дериглерни болгаш механизацияның чепсек-херекселдерин бүдүрүп кылырын дүргедедир. Чес болгаш чес-никель база никель аймаан болбаазырадып кылырының кол-даа, немелде-даа чорудулгаларын бүрүн автоматчыдарынга ажыглаар 100 тонна чедир ишкир дөмейлешкек конверторларны кылып бүдүрер.

Хөмүр-даш болгаш даг руда үлетпүрүнге ажыглаары-биле 170 тонна чедир чүък көдүрер күчүлүг экскаваторларны, думбкарларны, 400 миллиметр алгыг кылдыр чер өрүмнээр бедик бүдүрүкчүлүг станоктарны бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алыр.

Судноларга, тепловозтарга, өрүмнээр техникага, тудуг-орук машиналарынга болгаш аар автосамосвалдарга ажыглаар депшилгелиг техника-экономиктиг характеристикалыг болгаш улуг агрегат күчүлүг дизельдерниң чаа хевирлерин бүдүрерин организастаар.

Чүък сөөртүр ийи секциялыг 8000 аът күштүг магистраль тепловозтарын; 6000 чедир аът күштүг секция күчүлүг пассажир тепловозтарын; 2000 чедир аът күштүг маневр тепловозтарын; сес өзектиг чартык вагоннарны болгаш 125 тонна чедир чүък сөөртүр күштүг цистерналарны; тараа, далган, минералдыг чемишчидилге болгаш өске-даа продукцияны сөөртүрүнге ажыглаар тускайжыткан вагоннарны; демир-оруктарны тудуп кылырынга болгаш септээринге хереглээр бедик бүдүрүкчүлүг чаа дериишкиннерни бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алыр. Контейнерлерни, ылаңгыя хөй чүък сөөртүр контейнерлерни бүдүрүп үндүрерин элээн көвүдедир.

Көдүртүр транспорт, чүдүрер-дүжүрер болгаш склад ажылдарын механизастаарынга ажыглаар депшилгелиг чепсек-херекселдерни, ооң иштинде чүък көдүртүрүн ырактан башкарар машиналарны, бедикке астырар конвейерлерни болгаш чүдүрер-дүжүрер ажылдарны механизастаарынга херектиг программа башкарылгалыг манипуляторларны бүдүрерин көвүдедир.

Электротехниктиг үлетпүрге улуг электри машиналарының, биче күчүлүг электри машиналарының, бедик вольтулуг болгаш чавыс вольтулуг электри аппаратуразының, ооң иштинде частыр айыыл чок байдалдыг электротермиктиг дериглерниң, бедик деңзигүүр характеристикалыг аккумуляторларның, күштүг чартык дамчыдыкчылыг өскертикчилерниң, чырыктың камналгалыг үнер дөстериниң, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин механизастап, автоматчыдарынга ажыглаар эң-не быжыг электри дериглериниң болгаш депшилгелиг электри дериглериниң өске-даа хевирлериниң бүдүрүлгезин дүрген темпилер-биле хөгжүдер. Эң-не дүрген дамчыырының принцивин ажыглап ажылдаар күчүлүг генераторларны чогаадып кылыр талазы-биле ажылдарны дүргедедир.

Атомнуг болгаш чылыдылга-биле ажылдаар электростанцияларга хереглээр 1000—1200 муң киловатт күчүлүг турбогенераторларны, гидроэлектростанцияларга хереглээр 640 муң киловатт күчүлүг генераторларны, 1500 киловатт чедир күштүг доктаамал токтуң болгаш 1150 киловатт чедир күштүг өскерлип турар токтуң энергиязын дамчыдар шугумнарга ажыглаар бедик вольтулуг дериглерниң комплекстерин;

Прокат станнарынга хереглээр чартык дамчыдыкчы өскертикчилиг автоматчыткан электроприводтарны, күчүлүг металлургия установкаларынга болгаш агрегаттарынга хереглээр электри дериглерин;

Нефть болгаш газ скважиналарын электри-биле өрүмнеп үттээринге, нефтини сордурарынга, газ болгаш нефть дамчыдарынга, хөмүр-даш тывар талазы-биле механизастыг комплекстерни тургузарынга херектиг бедик бүдүрүкчүлүг болгаш идегелдиг дериишкиннерни,

Күчүзү 10 муң аът күжүнден бедик чүък сөөртүр магистраль электровозтарын;

Көдээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадып кылыр болгаш кадагалаар дериишкиннерге хереглээр, мал фермаларынга база гидромелиоративтиг дериишкиннерге ажыглаар электроприводтуң системаларын;

Электри күжүн бедидеринче угланган электри кабель кылыгларының чаа хевирлерин болгаш изигге быжыг удазыннарны;

Саналга-программалыг башкарылга-биле ажылдавышаан, металл болбаазырадыр дериишкинге хереглээр дүрген болгаш күштүг хөделир электрошимчедикчилерни бүдүрерин шиңгээдип алыр.

Химия болгаш нефтиниң машина тудуушкунунга дериишкиннерниң кол хевирлерин бүдүрүп үндүрерин 1,5—1,6 катап улгаттырар.

Үлетпүрнүң химия, дугуй, резина техниктиг болгаш кылайтыр будуур адырларынга бүдүрүлгени элээн интенсификастаар арганы бээр принципиалдыг чаа технологтуг чорудулгаларга ажыглаар дериишкиннерни болгаш аппаратураны, а ол ышкаш конвертор база домна бүдүрүлгезинге хереглээр күчүлүг кислород установкаларын тургузарын болгаш шиңгээдип алырын хандырар.

Нефтини болгаш газты бүдүрер кылдыр белеткээр, газты болгаш газ конденсадын болбаазырадып кылыр талазы-биле блок-комплектилиг автоматчыткан установкаларны, изиг солуур болгаш соодулга аппаратуразын, улуг хемчээлдиг хоолайларга хереглээр дуглаашкын таарыштырар арматураны;

Газ болбаазырадыр заводтарга хереглээр бедик бүдүрүкчүлүг дериишкиннерни, компрессорларны болгаш өске-даа аппаратураны;

Нефтини болбаазырадып кылырынга хереглээр комплектилиг каттыштырган улуг тоннажтыг установкаларны;

Минералдыг чемишчидилге үлетпүрүнге хереглээр единицазы улуг күчүлүг технологтуг установкаларны:

Пластиктиг массаларны болбаазырадып кылырынга, ол материалдардан хоолайларны болгаш өске-даа кылыгларны белеткээринге хереглээр дериишкиннерни;

Чигир үлетпүрүнге хереглээр автоматчыткан центрифугаларны, ооң иштинде программа башкарылгалыг центрифугаларны;

Целлюлоза-саазын үлетпүрүнге хереглээр дериишкиннерни бүдүрүп үндүрерин көвүдедир. Сутну муңгаш черге ажыглаарынга единицазы улуг күчүлүг дериишкиннерни чогаадыр болгаш шиңгээдип алырын эгелээр. Саазынны кургаг арга-биле кылып алырынга ажыглаар дериишкиннерни бүдүреринче эгелеп кирер. Саазынны хевирлээр чаа дериглерни болгаш саазын база картон кылыр машиналарны бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алыр.

Целлюлоза-саазын үлетпүрүнде ажылдап турар дериишкиннерниң бүдүрүкчүлүүн бедидер арганы бээр машиналар белдирлерни болгаш аппараттарны;

Тускай транспорт херекселдерлиг болгаш онзагай монтажтаар аргалыг өрүмнээшкин установкаларын, чер өрүмнээр улуг ажыктыг өрүмнерни, чер казар шимчедикчилерни, нефть-газ тывыжының чаа дериишкиннерин, нефть база газ скважиналарын шиңгээдип алырынга болгаш септээринге хереглээр бедик механизастыг агрегаттарны;

Микробиология үлетпүрүнге хереглээр комплектилиг технология дериишкиннерин бүдүрерин организастаар.

Станок тудуунуң болгаш херекселдер кылыр үлетпүрге демир кезер станоктарны база дарганналга-пресс машиналарын бүдүрерин 1,5—1,6 катап көвүдедир.

Саналга-программа башкарылгалыг болгаш контрольдуг биче электроника системаларлыг автоматчыткан дериишкиннерниң бүдүрүлгезин дүргени-биле хөгжүдер. Үлетпүрнүң хереглелдерин эң-не долу хандырар сорулга-биле демир болбаазырадып кылыр амгы бар дериишкиннерниң тургузуун экижидер. Ону чедип алыры-биле:

Саналга-программа башкарылгалыг станоктарны бүдүрүп үндүрерин колдадыр хөгжүдерин, аар болгаш уникалдыг станоктарның, пресстерниң, эң-не чиге ажылдаар станоктарның бүдүрүлгезин хөгжүдерин хандырар;

Тускай станоктарны болгаш автоматчыткан шугумнарны бүдүрүп үндүрерин элээн көвүдедир, кылыгларны мөөңү-биле массалыг хөй бүдүрер адырларга хереглээри-биле кезектерни янзы-бүрү хемчээлдиг кылдыр эде таарыштырар автоматчыткан комплекстиг шугумнарны бүдүрерин организастаар;

Металлды болбаазырадып кылыр бедик бүдүрүкчүлүг дериишкиннерниң комплектилерин, кылыгларны эвээш сериялыг болгаш мөөңү-биле хөй бүдүрүп үндүрер адырларга участоктарны болгаш цехтерни ол дериишкиннерниң баазазынга организастаарынга ажыглаар кылдыр электроника-саналга машиналарының дузазы-биле эргелеп башкарылганы тургузар;

Машина тудуунда кылдынган массалыг чүүлдерни чырыы механизастаарынга ажыглаар дериишкиннерни бүдүрерин чогаадып кылыр болгаш эгелеп кирер;

Аар болгаш хөй күш үнер ажылдарны механизастаар болгаш автоматчыдар арганы бээр, программа ёзугаар ажылдаар автоматтыг манипуляторларны массалыг бүдүрерин организастаар.

Шуткуур болгаш таптап-дарганнаар автоматчыттынган машиналарның, шугумнарның болгаш барык белен чыгыы херекселдер кылыр дериглелерниң комплекстериниң бүдүрүлгезин шапкын хөгжүдер.

Каң болгаш хырбалаан ыяш тудуг материалдарын бүдүреринге чугула комплектилиг технологтуг шугумнарның бүдүрүлгезин организастаар.

Металл болбаазырадыр инструментиниң, ылаңгыя аңаа бойдус болгаш синтетиктиг алмазтарны база өске-даа онза быжыг материалдарны болгаш ээлдириглерни ажыглап тургаш, ол ышкаш сан-биле ажылдаар программа башкарылгалыг станоктарга дузалал инструментиниң болгаш кезер инструментиниң бүдүрүлгезин калбартыр. Минерал-керамикти материалдардан кылган инструментини чогаадып кылыры хандырар болгаш ооң бүдүрүлгезин организастаар. Бедик шынарлыг абразивтиг кылыгларга машина тудуушкунунуң, металл болбаазырадылышкынының болгаш өске-даа адырларны хереглелдерин хандырар.

Приборларны болгаш автоматчыдылгаңың дериг-херекселдерин бүдүрерин 1,6—1,7 катап, саналга техниказының дериг херекселдерин бүдүрерин — 1,8 катап **көвүдедир.** Улус ажыл-агыйының адырларын оптималдыг эргелеп башкарарынга болгаш технологтуг чорудулгаларны башкарарының автоматчыткан системаларынга информация бээр база дамчыдар кылыгларны, универсалдыг болгаш башкарылга-саналга комплекстерин, периферийлиг дериг-херекселдерни, приборларны, ол ышкаш электрон-клавиштиг машиналарны, кассалыг аппараттарны болгаш дензи-хемчээлдиг техниканы бүдүрерин хөгжүде Автоматтыг манипуляторларга херек программныг башкары галыг приборларны болгаш дериг-херекселдерни үлетпүрге бүдүреринче кирер.

Микроэлектрониканы, лазерлиг техниканы калбаа-би ажыглаарынга үндезилээн приборларның болгаш радиоэле трон аппаратуразының чаа хевирлерин тургузарын болга бүдүрерин хандырар. Көдээ ажыл-агыйның хереглелдеринг долгандыр турар бойдустуң хирлениишкинин контрольда рынга эргежок чугула приборларны бүдүрерин калбарты Онза көскү чурук бээр медицина-рентген аппаратуразын бү дүрерин хандырар.

Бүдүрүлгениң чорудулгазынга, продукцияның учёдунга бо гаш шынарын контрольдаарынга ажыглаар приборларны ылап шын, идегелдиг болуруң бедидерин баш бурунгаар көө

Автомобиль үлетпүрүнге 1980 чылда 2,1—2,2 миллион авто мобильдерни, ооң иштинде 800—825 муң чүък машинала бүдүрерин хандырар. Нииттиң транспортунга эргежок чугу автобустарны, хөй чүък дажыглаар автомобильдерни, олар прицептерни болгаш чартык прицептерни бүдүрерин көвү дир. Даг-тывыш үлетпүрүнге ажыглаар, 75, 120 тонна бо гаш оон-даа хөй чүъкту хары угда дажыглап шыдаар авт самосвалдарны болгаш автопоездилерни бүдүрерин хөгжүде Автомобильдерниң техниктиг деңнелин, шынар болгаш ажы лал көргүзүглерин дыка бедидер. Автомобиль тудуушкунун дизельдерни ажыглаарын калбартыр. Күчүлүг автотырттыры чыларның болгаш орук муңзавас, хөй өзектиг, газ турби ларлыг автомобильдерниң чаа конструкцияларын тургузары че кирер. Автотранспорт дериг-херекселдериниң чогумчал ажылдаарын улам бедидер болгаш оларның курлавырын у гаттырар талазы-биле база оларны ажыглаарынга үнер кү тү чиигедир талазы-биле ажылдарны уламчылаар.

Көдээ ажыл-агыйның, садыгның, кадык камгалалын үлетпүрнүң, тудугнуң болгаш өске-даа адырларның негел лерин барымдаалаан автомобильдерниң, ол ышкаш янзы бү климат куржагларынга болгаш бойдус байдалдарынга та рыштырган автомобильдерниң тускай хевирлерин бүдүре калбартыр. Көдээ черлерге ажыглаар, шаптараазынныг ору тарга торулбас чиик автомобильдерни бүдүрерин көвүде

Агаар бассейниниң машиналарның ажылдап каапкан га тары-биле хирленир чоруун эвээжедирин хандырар дер херекселдерни тургузар талазы-биле ажылдарны күштел рер. Хамыктың мурнунда улуг хоорайларның автоажыл-агы ларынга эргежок чугула газ-баллоннуг автомобильдерни б дүрерин калбартыр.

Автомобиль парыгын артык кезектер-биле хандырар ужу луг адырның харысалгазын күштелдиреринче угланган ком лекстиг хемчеглерни боттандырар. Автомобильдерниң ка тал септелгезин организастаарын, ол ышкаш хамаатыларн чиик транспортунуң техниктиг хандырылгазын дыка экиж дер.

Подшипник үлетпүрүн, ылаңгыя тускай приборларлыг бо гаш прецизионнуг подшипниктерниң бүдүрүлгезин хөгжүде

Трактор база көдээ ажыл-агыйның машина тудуушкуну 1980 чылда тракторлар бүдүрерин нииити күчүзү 55 милл аът күштүг болур кылдыр 580—600 муң кезекке чедирер. Х энергия ажыглаар, улуг күштүг тракторларны бүдүрерин х жүдер, оларның единица күчүзүн, шынарын болгаш быжы бедидер.

Үнүш ажыл-агыйынга хереглээр көдээ ажыл-агый маши ларын 1980 чылда 2,8 миллиард рубль түңге бүдүрүп үнд рин баш бурунгаар көөр. Тараа болгаш свёкла культура рын комплекстиг механизастаарын доозарынга, хөвең, кар фель, бахча, ногаа, чимис, кат болгаш өске-даа культурал ны өстүрер база ажаап алыр талазы-биле ажылдарны ме низастаарының деңнелин улам бедидеринге эргежок чугу машиналарны бүдүрерин шапкын хөгжүдерин хандырар.

1980 чылда тараа ажаар «Нива», «Колос», «Сибиряк» 125 муң комбайннарны бүдүрүп үндүрер. Үнүштер камга лының химиктиг херекселдерин ажыглаар, сиген шөлдер одарларны экижидер, хөрзүннүң хаттан болгаш сугдан лир чорууңга удур демисел талазы-биле ажылдарны бол даглыг черлерге чер ажылдарын механизастаарынга эрге чугула бедик бүдүрүкчүлүг машиналарны бүдүрүп үндүре көвүдедир.

К-700 болгаш Т-150 деп тракторларның техниктиг арга рын улам долу ажыглаар сорулга-биле көдээ ажыл-агый шиналарын болгаш прицептерин бүдүрерин калбартыр.

Мал ажылын болгаш мал чеми бүдүрерин хандырар маш на тудуушкунунга 1980 чылда машиналар болгаш дериг- рекселдер бүдүрерин 2,2 миллиард рубль түңге чедирер. М ажылының специализастаттынган комплекстерин болгаш ф маларын дериириңге чугула техниканы бүдүрерин көвүде Сиген далганы кылыр, мал чемин борбаандылаар болгаш кеттээр бедик бүдүрүкчүлүг машиналарны болгаш дериг- рекселдерни бүдүрерин хөгжүдер. Фермаларда ажылдар комплекстиг механизастаарының болгаш мал чемнерин бел кээриниң деңнелин бедидер сорулга-биле шынар талазы-б шуут чаа, ооң иштинде боду чоруур машиналарны тургу рын болгаш оларны бүдүрерин шиңгээдип алыр.

Хөрзүнге минералдыг болгаш органиктиг чемишчиди лерни, чугай материалдарын төгер машиналарны болгаш рыг-херекселдерин бүдүрерин калбартыр, улуг тоннажт чаштырыкчы машиналарны бүдүрерин шиңгээдип алыр.

(Уланчызы 4-кү арында).

1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүдериниң кол угланыышкыннары

(Уланчызы. Эгези 1, 2, 3-кү арыннарда).

Тудуг, орук болгаш коммунал машина тудуушкунунга үлетпүр, көдээ ажыл-агый, мелиорация, чуртталга, орук тудуушкун ажылдарын комплекстиг механизастаарынга херек машиналарны, гидравликаны болгаш автоматиканы калбаа-биле ажыглаан, бедиткен единица күчүлүг машиналарны тургузарын хандырар болгаш бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алыр.

Магистралдыг автомобиль оруктарын дүрген тударынга херек эң чаа дериг-херекселдерни бүдүрерин шиңгээдип алыр болгаш оларны массалыы-биле кылырын организастаар.

Магистралдыг нефть-газ дамчыдылгаларын тударының темпилерин болгаш шынарын бедидерин хандырар тускай тудуг техниказын бүдүрерин организастаар.

Цементиниң кургаг арга-биле бүдүреринге чугула дүн-хүн иштинде 6000—8000 тонна клинкер бүдүрүкчү күчүлүг автоматчыткан технологтуг шугумнарны тургузар. Хапа, дүрүглүг шывыг, руда бүдүштүг эвес тудуг материалдарын, минералдыг хөвең аймаандан кылган санитар-техниктиг фаянсты, чылыг болгаш дааш-шимээн эрттирбес кылыгларны, керамикадан болгаш бойдус дажындан кылган улуг материалдарын бүдүрериниң чорудулгаларын долу механизастаарынга эргежок чугула дериг-херекселдерни массалыг бүдүрерин шиңгээдип алыр.

Механизастаттынган тудуг-монтаж инструментизиниң болгаш тудуг-шеверлел машиналарының номенклатуразын калбартыр база оларның техниктиг деңнелин бедидер.

Ыяш белеткелинге болгаш ыяшты салдадырынга чугула, хол ыяш-белеткел ажылдарын хол ажылының киржилгези чокка күүседир арганы бээр бедик бүдүрүкчүлүг машиналарның болгаш дериг-херекселдерниң комплекстерин бүдүрерин организастаар.

Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринге, хоорайларның бүдүрүлге болгаш садыг черлериниң арыглаашкынын база саниар арыглаашкынын комплекстиг механизастаарынга херек ашиналарны болгаш дериг-херекселдерни, ол ышкаш өртке дур техниканы бүдүрерин моон соңгаар-даа хөгжүдерин оттандырар.

Чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң машина тудуушкунунга ехнологтуг дериг-херекселдерни бүдүрүп үндүрерин 1,3—1,4 атап көвүдедир.

Чиик үлетпүрнүң бүдүрүлге чорудулгаларын комплекстиг еханизастаарынга болгаш автоматчыдарынга чугула чаа деиг-херекселдерни, ооң иштинде автоматчыткан башкарылга истемаларлыг болгаш бедиткен аспирациялыг станоктарны аза аппараттарны бүдүрерин калбартыр. Чиг хөвеңниң болаш хендирин баштай болбаазырадыр ужурлуг сайзырангай ериг-херекселдерни; белеткел-аргылга дериг-херекселдерниң ук болгаш химиктиг удазыннардан аргыглар кылыр база едик дугаарларлыг хөвең аргыглар кылыр пневмомеханиктиг ргылга машиналарын; хааранылга үлетпүрүнге херек хөй истемалыг трикотаж машиналарын болгаш тускай дериг-хеекселдерни; аргыг чок материалдар кылыр автоматчыткан ууштурулга шугумнарын; нарын тургузуглуг болгаш янзыүрү ассортиментилиг пөс-таавы аймаан бүдүрерин хандыр комплект механизмнерлиг хеме чок аргылга станоктарын, с-таавыны үзүктел чок аргып хевирлээр машиналарны; чанс аай белдирлерни калбаа-биле ажыглаар, ооң иштинде ргу пөстерни болгаш трикотаж аймаан шеверлээр, аргыг атериалдарын болгаш удазыннарны базыышкын адаанга бүүр будулга-шеверлел дериг-херекселдерин; ээргиниш чок рилдениң болгаш хеме чок аргылданың үндезининге автотчыткан ээрилде-аргылда бүдүрүлгелеринге херек комплекиг дериг-херекселдерни; химиктиг удазыннар кылырынга угула бедик бүдүрүкчүлүг дерилгелерни бүдүрерин шиңгээп алыр.

Аъш-чем үлетпүрүнүң адырларынга херек комплектилиг бек бүдүрүкчүлүг технологтуг дерилгелерни бүдүрерин көвүир, оларның техниктиг деңнелин болгаш быжыын дыкаидер. Ангылап саавалаар машиналарны болгаш шугумнар, үргүлчү ажылдаар стерилизаторларны болгаш өске-даа рилгелерни бүдүрерин көвүдедир. Чигир, эът, сүт, консерва, еб, далган-крупа, комбикорм болгаш үлетпүрнүң өске-даа ырларында автоматчыткан бүдүрүлгелерге болгаш цехтерге ежок чугула машиналарны база дерилгелерни тургузар аш бүдүрер талазы-биле ажылдарны калбартыр.

Шил бүдүрүлгезиниң чорудулгаларын долу механизастаар урлуг дерилгелерни массалыг бүдүрерин шиңгээдип алыр. Соодукчулуг прилавкаларны, белен чем аймаан четчелээр аш бээр механизастаттынган конвейерлиг шугумнарны, а чуур машиналарны, аңк болгаш хеп аймаа септээр ик бүдүрүкчүлүг дерилгелерни, ол ышкаш садыгга, ниин чемненилгезинге болгаш амыдырал хандырылгазынга ежок чугула амгы үениң техниктиг херекселдериниң өске хевирлерин бүдүрерин калбартыр.

ехнологтуг дерилгелерниң единица күчүзүн бедидер.

удуг материалдарының үлетпүрүн, тудуг конструкцияларың болгаш кезектериниң үлетпүрүн моон соңгаар-даа хөгер. Тудуг материалдарын бүдүрериниң хемчээлин беш иштинде 1,3 катап өстүрер.

Индустриализацияның деңнелин бедидерин, тудугнуң материалдар талазы-биле чарыгдалдарын болгаш өртээн чиигедин, ол ышкаш бажың-балгаттарның база дерилгелерниң кеинин, таарымчалыын болгаш архитектура талазы-биле кетүүн хандырар чаа тудуг материалдарын, эптеп тудаактыг тудуг кезектерин, чиик, кайналгалыг, улуг хемчээл конструкцияларны болгаш экижиткен шынарлыг, заводк ик деңнелдиг белеткээн кылыгларны бүдүрерин калбар-

980 чылда цемент бүдүрерин 143—146 миллион тонна чеер. Эң чаа технологияга үндезилээш, кургаг арга-биле цет бүдүрерин дүргедеткен темпилер-биле хөгжүдер. Бедик каларлыг болгаш тускай хевирлерниң—дүрген кадар, быктырган болгаш өңнүг цементиниң бүдүрүп үндүрерин көедир.

Шил бүдүрүлгезин, ооң иштинде соңга хемчээлдиг, кылай хоюглаан, чылыг эрттирбес болгаш архитектура-тудуг лерин бүдүрерин көвүдедир болгаш ассортиментизин калтыр. Шил лентазын ийи чадалыг хептээриниң, шил массабедик температура-биле тудуштурарының база калбак ди механизастыг кезериниң бедик бүдүрүкчүлүг чорудуларын шиңгээдип алыр. Чылда 10—12 миллион дөрбелчин шил үндүрер күчүлүг, кылайтыр хоюглаан шил бүдүрер азы-биле технологтуг шугумнарны ажылдап кылыр.

ан тудуг конструкцияларны заводка белеткеп үндүрерин —1,5 катап, эптеп кылган демир-бетон конструкцияларны аш кезектерин үндүрерин 1,2—1,3 катап база ыяштан балап кылган конструкцияларны үндүрерин барык-ла 6 п көвүдедир. Заводка белеткээр, улгаттыр кылган бол чиигеткен тудуг конструкцияларын бүдүрүп үндүрерин уу-биле көвүдедир.

удугга металл кирерин эвээжедир сорулга-биле бедик арлыг демир-бетон, а ол ышкаш даг-дүгү-цемент, пласт болгаш өске-даа чүүлдерден кылган хоолайларны, паерни, тудуг конструкцияларын болгаш кезектерин ме херевлевейн массалыы-биле бүдүрүп үндүрерин органиаар.

луг хемчээлдиг конструкциялыг болгаш каасталгага хеээр даг-дүгү-цемент кылыгларны, рубероидти, шил-рубети болгаш үр үеде үрелбес чымчак шывыг материалның өске-даа хевирлерин, а ол ышкаш чылыг аңгылаар ктыг материалдарны бүдүрерин дүргедедир.

анитар-техниктиг дериишкиннерни болгаш кылыглар, каасталгага база даштынга херглээр материалдарның ртиментизин калбартыр, шынарын бедидер, даштыны ап хевирин экжидер, керамиктиг плиталарны, боду ен даштан кылган материалдарны, оңгалчыктарлыг үрүкчүларны, үзүктерлиг бетон кылыгларны, чуггаш фракциялаан руда эвес, а база ол ышкаш тус чер тудуг материалдарын бүдүрүп үндүрерин көвүдедир. Кол укт-биле чергелештир үнер чиг-этти болгаш үлетпүрнүң нчыларын тудуг материалдары бүдүреринге калбаа-бишыглаар. Хана кылыр материалдарны бүдүрерин механстаар болгаш автоматизастаар.

удут материалдарының үлетпүрүнге күш-ажылдың бүдүлүүн 24—26 хуу бедидер.

аш, ыяш болбаазырадыр, целлюлоза-саазын үлетпүрүнге укция бүдүрерин 22—25 хуу көвүдедир.

бирьның болгаш Ыракты Чоон чүктүң районнарынга белеткээрин болгаш ону болбаазырадып кылырын калыр. ССРЭ-ниң Европа кезээнге ыяш-чиг-эт курлавырла улам-на ажыктыг кылдыр болбаазырадып ажылдап кы Белеткеп турар ыяшты ажыглаарын экижидер. Ыяшчыдып каар артынчыларын, куду шынарлыг ыяшты ан чымчак дыт аймааның ыяжын химиктиг база хиг-механиктиг болбаазырадып кылыр талазы-биле күн угаттыраарын дүргедедир.

ебель бүдүрүп үндүрерин 1,4—1,5 катап көвүдедирип ырар. Бүдүрүп үндүрүп турар мебельдиң ассортиментикалбартырынче, шынарын бедидеринче, ооң быжыг бол көрүштүг чараш болурунче онза кичээнгейни садыр. техника талазы-биле сайзырацгай төлевилелдер езугаар стандарттыг чуртталга бажыңнарын, а ол ышкаш чоннуң өзүп турар херегледерин хандыраары-биле ыяш болбаазырадырының өске-даа продукциязын бүдүрерин дыка калбартыр.

Саазын болгаш картон бүдүрүп үндүрерин 15—25 хуу көвүдедир. Парлалгага, информацияны автоматтыг ажылдап кылырының херекселдеринге ажыглаар саазынны, аъш-чем продуктуларын болгаш үлетпүр бараанларын шарыырынга база боодалдаарынга херглээр саазынны болгаш картонну бүдүрерин дүрген темпилер-биле хөгжүдер болгаш шынарын бедидер. Макулатураны саазын болгаш картон бүдүреринге калбаа-биле ажыглаар.

Ыяш, ыяш болбаазырадыр болгаш целлюлоза-саазын үлетпүрүнге амгы үениң бедик бүдүрүкчүлүг дериишкинин болгаш дешпилгелиг технологтуг чорудулгаларны шиңгээдип алыр.

Ыяш болгаш ыяш болбаазырадыр үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 25—27 хуу бедидер, целлюлоза-саазын үлетпүрүнге 23—25 хуу бедидер.

Чиик үлетпүрге продукция бүдүрүп үндүрерин 26—28 хуу көвүдедир. 1980 чылда пөстер бүдүрерин 12,5—13,1 миллиард дөрбелчин метр, трикотаж кылыгларын 1800—1900 миллион кезек чедирер. Пөс хевирлиг пөс эвес материалдарны бүдүрүп үндүрерин 3,4—3,5 катап, хевистерни болгаш хевис кылыгларын бүдүрерин 2,1 катап өстүрерин хандырар. Хевилелге быжыг трикотаж полотнозун болгаш кылымал алгыны бүдүрүп үндүрерин дыка көвүдедир.

Бедик шынарлыг пөстерниң, трикотаж болгаш дааранылга кылыгларының, идиктерниң, хептерниң, натуралдыг болгаш кылымал алгыдан кылган кылыгларның, массалыг хереглелдиң өске-даа барааннарының чаа хевирлерин бүдүрерин дүрген хөгжүдер болгаш оларның ассортиментизин калбартыр. Идик, хеп, пөс-таавы болгаш пом галантереязы бүдүреринге эргежок чугула ассортиментиниң амгы үениң фурнитуразын база каасталга материалдарын бүдүрүп үндүрерин көвүдедир.

Химиктиг волокноларны болгаш удазыннарны, полимер материалдарны, бедик шынарлыг будуктарны калбаа-биле ажыглап тургаш, барааннарның шынарын дыка бедидерин, оларның ассортиментизин доктаамал чаажыдарын база экижидерин хандырар. Чоннуң бүгү-ле назы-хар бөлүктериниң хереглелдерин хандырарын барымдаалааш, янзы-бүрү модельдиг, оң-чүзүннүг идиктерни болгаш хептерни белеткээри-биле синтетиктиг хөмнү, кылымал алгыны болгаш өске-даа материалдарны кылып үндүрер талазы-биле чаа бүдүрүлгелерни амгы үениң химиктиг материалдарынга үндезилээш тургузар.

Спорт болгаш турист бараанын, мебель-каасталга материалдарын болгаш тюль-гардин кылыгларын бүдүрерин көвүдедир.

Бүдүрүлгелерни техника талазы-биле эде дериириинге болгаш чаарты конструкциялаарынга, дериишкиннерни модернизастаарынга, чаа бедик бүдүрүкчүлүг технологтуг чорудулгаларны болгаш бүдүрүлгени комплекстиг механизастаарының база автоматизастаарының херекселдерин шиңгээдиринге үндезилээш, чиик үлетпүрнүң ажылының үре-түңнелдиин бедидерин хандырар. Даарандылга болгаш идик үлетпүрүнүң ажылын боттуу-биле экижидер, бүдүрүлгелериниң специализациязын калбартыр.

Чаа кылыгларны ажылдап кылырынга болгаш шиңгээдиринге, бүдүрүлгениң технологиязын база организастаарын сайзырацгайжыдарынга эртем-шинчилел, модель болгаш конструкция кылыр организацияларның ролюн көдүрер.

Чиик үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 23—25 хуу бедидер.

Культура-амыдырал болгаш ажыл-агый хереглелиниң бараанын бүдүрүп үндүрерин 1,6 катап көвүдедир. Ол бараанны бүдүрерин: электроника болгаш радио үлетпүрүнге 3 катап; камгалал үлетпүрүнге болгаш харылзаа херекселдериниң үлетпүрүнге 1,9 катап; химия үлетпүрүнге 1,8 катап; электротехника үлетпүрүнге, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң машина тудуунга 1,6 катап; ужар чүүл үлетпүрүнге, прибор тудуунга болгаш кара металлургияга 1,5 катап; автомобиль, ыяш болгаш ыяш болбаазырадыр үлетпүрге база тудуг материалдарының үлетпүрүнге 1,4 катап; целлюлоза-саазын үлетпүрүнге 1,2 катап өстүрерин көрүп турар.

Культура-амыдырал болгаш ажыл-агый хереглелиниң чаа бараанын: амыдыралга херглээр доңурукчуларның, автоматтыг эргизер, 300 литр иштир чаңгыс болгаш хөй камералыг соодукчуларның, кондиционерлерниң, өңнүг болгаш холга ап чоруур телевизорларның, дээди класстыг радиоприемниктерниң болгаш радиолаларының, видеомагнитофоннарның, эптиг-таарымчалыг газ плиталарының, автоматтыг чуур болгаш хеп базар машиналарының, янзы-бүрү чырыдылга приборларының, бедик шынарлыг столовая приборларының, чайырлаан болгаш шаажаң саваларның, автомобиль эт-херекселдериниң болгаш транспорт херекселдерин ажаар чүүлдерниң, бажыңга кылыр ажылды чиигедир кылыгларның болгаш чонга хөйү-биле херглеттинип турар өске-даа барааннарның бүдүрүлгезин калбартыр.

Улам сайзырацгай сад-огород херекселдерин, хууда бажыңнарның одалгазынга болгаш суг хандырылгазынга ажыглаар дериишкиннерниң комплектилерин, а ол ышкаш көдээ чоннуң амыдыралын экижидер өске-даа кылыгларның массалыг бүдүрүлгезин организастаар.

Аъш-чем үлетпүрүнүң продукциязын бүдүрерин 26—28 хуу, **эът болгаш сүт үлетпүрүнүң** 20—22 хуу, **аъш-чемге херглээр балык** продукциязын ажылдап үндүрерин 30—32 хуу көвүдедир. Аъш-чем продуктуларының шынарын, биологтуг үнезиин болгаш амдан-сүүзүннүүн дыка бедидер, оларның ассортиментизин экижидер.

Уруглар чеми болгаш диетиктиг чем болур бедик шынарлыг янзы-бүрү продуктуларны, аъш-чем концентраттарын, полуфабрикаттарны, кулинар кылыгларын, чаазы-биле доңурган ногааларны болгаш фруктуларны, шуут-ла белен хевириниң консервалаан чемнерни, фрукт болгаш ногаа чуулуктарын, минералдыг сугларны болгаш пивону бүдүрерин бедик темпилер-биле хөгжүдер. Херглээринге эптиг кылдыр шарып база боодалдап каан аъш-чем бараанын үндүрерин көвүдедир.

1980 чылда чаржаткан эътти саарарын ону садарының бүгү хемчээлиниң 80 хуузу чедирер. Быштактар үндүрерин 1,4 катап, ыштап быжырган хаван эъдин, сосискаларны болгаш сарделкаларны үндүрерин 1,7—1,8 катап көвүдедир.

Көдээ ажыл-агый чиг-эдин долузу-биле ажыглаар, ында бар ажыктыг бүдүмелдерни белоктары, витаминнерни болгаш биологтуг дээштиг чүүлдерни хөй, долу үнелиг аъш-чем продуктуларын кылырынга ажыглаар.

Аъш-чем продукциязын савалаарының, тускай транспорттуң, сава чокка дажыглаарының чаа херекселдерин болгаш сөөртүрүнүң база кадагалаарының өске-даа дешпилгелиг аргаларын болгаш херекселдерин калбаа-биле ажыглаарын хандырар.

Бедик бүдүрүкчүлүг боодалдап савалаар болгаш үзе кудар автоматтыг шугумнарны, үзүктелиишкин чок ажылдаар стерилизаторларны, программныг башкарар автоматтыг центрифугтарны болгаш өске-даа эң чаа дериишкиннерни улуг хемчээлдерге шиңгээдип алыр. Аъш-чем, эът болгаш сүт үлетпүрүнге соодукчуларның иштирин 1,3 катап улгаттырар.

Балык тудар флоттуң ажыглаарының үре-түңнелдиин бедидер, ону бедик бүдүрүкчүлүг суднолар-биле четчелээр. Балыктаашкынның хереглеттинип турар херекселдерин, дериишкиннерин, механизмнерин болгаш приборларын сайзырацгайжыдар, балыкты база далайның өске-даа продуктуларын тударын болгаш технологтуг ажылдап кылырын механизастаарын, автоматизастаарын хандырып турар чаа бедик үре-түңнелдиг аргаларны тургузар.

Делегей океанының сугларында балыктаар черлерни шинчилээрин болгаш шиңгээдип алырын үргүлчүлээр. ССРЭ-ниң эрик чоогунда сугларынга балык ажыл-агыйын хөгжүдер.

Иштики суг хөөлбектеринге балыктарның бедик үнелиг хевирлериниң курлавырын көвүдедир. Күрүнениң балык өстүрер ажыл-агыйларынга балык өстүрерин 1,5 катап көвүдедирин көрүп турар.

Балык продукциязын херглеп турар черлерге база ол ышкаш тускайжыттынган фирма магазиннеринге балык ажылдап кылыр бүдүрүлгелерниң четкизин калбартыр. Океан балыктарындан бедик шынарлыг продукция бүдүрерин көвүдедир болгаш ону чоннуң хереглелин барымдаалап ассортимент аайы-биле бүдүрер. Дириг болгаш доңурган балыкты, балыктың арыг эдин, балыктан кылган кулинария кылыгларын, ыштаан болгаш кадырган балыкты бүдүрерин болгаш садыг четкизинче киирерин улам ыңай калбартырын хандырар. Далайның балык болгаш өске-даа продуктуларындан аъш-чемниң янзы-бүрү продукциязын: балыктан кылган колбасаларны, сосискаларны, полуфабрикаттарны, балык далганын болгаш өске-даа бараанны бүдүреринге ажыглаарын көвүдедир.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн аъш-чем үлетпүрүнге 24—26 хуу, эът болгаш сүт үлетпүрүнге—17—19 хуу, балык үлетпүрүнге 16—18 хуу өстүрер.

Далган дээрбедээр болгаш крупа кылыр үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 21—23 хуу өстүрерин хандырар. Бедик сорттуг далганны, рис болгаш гречка крупазын ажылдап кылырын көвүдедир.

Нииити күчүзү 30 млн. тонна тараа элеваторларын ажыглалга киирер.

Комбикорм үлетпүрүнге продукция бүдүрерин 1,5 катаптан эвээш эвес кылдыр көвүдедир. Күрүнениң үлетпүр бүдүрүлгелеринге комбикорм бүдүрерин 1980 чылда 53 млн. тонна, белок-витаминниг немелделерни 4 млн. тонна хире чедирер.

Немелделерниң янзы-бүрү хевирлерин ажыглап тургаш, мал чеминге ажыглаар тарааларны хөйү-биле комбикорм кылдыр ажылдап кылыр дээш күрүнениң, ажыл-агыйлар аразының күчүлерин, колхозтарның болгаш совхозтарның комбикорм бүдүрүлгелериниң хөгжүлдезин дүргедедирин эң чугула сорулга деп санаар. Мал ажылының хереглелинге эът-сөөк болгаш балык далганын, тырткан кургаг сүттү болгаш чалаң сүттүң солукчуларын бүдүрерин улам көвүдедир. 1980 чылда колхозтарга болгаш совхозтарга комбикорм бүдүрерин 24—28 млн. тонна чедирер.

Далган дээрбедээр, крупа болгаш комбикорм кылыр үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 24—26 хуу өстүрер.

Микробиология үлетпүрүн дүрген темп-биле хөгжүдер. Бо адырга продукция бүдүрерин 2—2,1 катап көвүдедир. Мал чеми белоктарны, премикстерни, үнүш камгалалының микробиологтуг чүүлдерин бүдүрерин улам өстүрерин хандырар. Аминокислоталарны, мал чеминге херглээр антибиотиктерни, ферментилерни болгаш микробиологтуг синтезтиң өске-даа продуктуларын бүдүрерин көвүдедир. Мал чеми белоктуң шынарын экижидеринче, ону бүдүреринге камгалалдыг болурунче онза кичээнгейни салыр.

Бедик продуктулуг болгаш туруштуг штамм-микроорганизмнерни—активчи биологтуг бүдүмелдерниң продуцентилерин үлетпүр аргазы-биле алырынче, чиг-эттиң чаа, чиик өртектиг хевирлерин ажыглап тургаш, микробиология продукциязы бүдүрериниң эң сайзырангай технологиязын тургузарынче угланган шинчилелдерни калбартыр болгаш чиг-эттиң единицазындан продукция алырын бедидер. Микробиология үлетпүрүн единица күчүзү улуг агрегаттарлыг бедик бүдүрүкчүлүг технология шугумнары-биле хандырарын үргүлчүлээр.

Микробиология үлетпүрүнге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 62—64 хуу көвүдедир.

Медицина үлетпүрүнүң продукциязын бүдүрерин 44—46 хуу көвүдедир.

Чоннуң массалыг медицина шинчилгезин чорударынга, аарыгларның диагностиказын болгаш аарыг кижилерниң эмнээшкинин экижидеринге чугула чаа, күштүг эм препараттарын, унифицаттынып автоматчыттынган приборларны болгаш аппаратураларны чогаадып тургузарын болгаш бүдүрүлгеге шиңгээдирин хандырар. Синтетиктиг гормоннар, инсулин, эндокринниг препараттар, уругларга тускайлап белеткээн эм хевирлерин, карак шилдериниң шилин, медицина инструментилерин, эмнелге черлеринге күш-ажылды механизастаар херекселдерни бүдүрерин улам көвүдедир. Витаминнер болгаш өске-даа препараттар бүдүрер чаа технологтуг чорудулгаларны шиңгээдир.

Медицина кылыгларынга чоннуң болгаш кадык камгалал албан черлериниң негелделерин улам долу хандырары-биле оларны медицина үлетпүрүнүң болгаш өске-даа адырларның бүдүрүлгелеринге бүдүрерин көрүп турар.

Медицина үлетпүрүнге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 36—38 хуу өстүрер.

Тус черниң чиг-эдин, материалдарын болгаш ийиги чергениң курлавырларын долузу-биле ажыглап тургаш, **чурт үлетпүрүнге** продукция бүдүрериниң өзүлдезин 1,3—1,4 катап көвүдедир.

Чурт үлетпүрүнүң моон соңгааргы техниктиг эде чепсегленииишкининиң талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Чоннуң негелделерин улам долу хандырары-биле музыка херекселдерин урая чүүл үс-тывыжының кылыгларын, суй-белектерни, амыдыралга, бажын ажылынга, дыштанылгага болгаш туризмге херектиг чүүлдерни бүдүрерин калбартыр.

IV. Көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдези

Көдээ ажыл-агыйның кол сорулгазы чүл дээрге, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң улам ыңайгы өзүлдезин болгаш оон эки туруштуун, чоннуң аъш-чем продуктуларынга болгаш үлетпүрнүң чиг-эттке хереглелдерин улам долу хандыраарынга, көдээ ажыл-агый продукциязының эргежок чугула күрүне курлавырларын тургузарынга чер болгаш мал ажылының ажыктыын бүгү хемчег-биле бедидерин хандыраары болур.

Мурнундагы беш чылдынга деңнээрге көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң чылда ортумак хемчээлин 14—17 хуу улгаттырар.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин дараалаштыр база чайгылыш чокка интенсификастаар, ооң материал-техниктиг баазазын быжыглаар. Бүдүрүлге чорудулгаларын комплекстиг механизастаарын болгаш автоматчыдарын, көдээ ажыл-агыйны химижидерин болгаш черни мелиорастаарын калбартыр. Эртемниң, техниканың болгаш мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин нептередирин дүргедедир. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин организастаарының болгаш эргелеп-башкарарының хевирлерин сайзырангайжыдар. Ажыл-агыйлар аразының кооперастажылгазынга, аграр-үлетпүр каттыжышкыннарын болгаш бүдүрүлгелерин тургузарынга үндезилээш, ону улам ыңай специализастаарын болгаш концентрастаарын боттандырар.

Чурттуң район бүрүзүнүң бойдус байдалдарын улам-на чөп ажыглаарын барымдаалааш, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин таарыштыр тургузарын экижидер. РСФСР-ниң кара эвес хөрзүннүг зоназынга көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң бедик темпилерин хандырар.

Черни, материал-техниктиг чепсек-херекселдерни болгаш күш-ажылчы курлавырларны ажыглаарын экижидеринче угланган хемчеглерни алыр, продукцияның бот-үнезин чиигедир. Колхозтарга болгаш совхозтарга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң чылда ортумак деңнелин беш чыл дургузунда 27—30 хуу бедидер.

Чер болгаш мал ажылының продуктуларының шынарын улам бедидеринче онза кичээнгейни салыр. Көдээ ажыл-агый культураларының улам бедик продуктулуг сорттарын болгаш гибридтерин, малдың уксааларын калбак нептередирин, бүдүрүлгениң технологиязын сайзырангайжыдарын хандырар. Бүдүрүлгениң бүгү-ле адырларынга, а ол ышкаш көдээ ажыл-агый продукциязын болгаш чиг-эдин сөөртүрүнүң, кадагалаарының болгаш сайзырады ажылдап кылырының үезинде чидириглиг болдурбазының талазы-биле хемчеглерни боттандырар.

Чер ажылынга эң чугула сорулга болза, тарылга шөлдериниң структуразын сайзырангайжыдарынга, дүжүткүр чорукту өстүреринге, минералдыг болгаш органиктиг чемишчидилгелерни боттуг ажыглаарынга, мелиорастаан черлерге болгаш четчир шыктыг районнарның черлеринге тарылгаларны улуу-биле калбартырынга, бедик дүжүттүг сорттарны болгаш гибридтерни нептередиринге, тараа культураларын тарып өстүрериниң агротехниказын экижидеринге үндезилээш тараа бүдүрерин бүгү хемчег-биле көвүдедири, тараа ажыл-агыйының туруштуун бедидери болур.

Тарааның чылда ортумак чыылдазын 215—220 млн. тонна чедирер. Күштүг болгаш быжыг кызыл-тастарның тараазын, көк-тарааны, кырлыг-караны, чинге-тарааны болгаш ристи бүдүрерин дыка көвүдедир. Кукурузаның, арбайның, суланың, бобы болгаш өске-даа мал чеми тараа культураларының тарылгаларын калбартыр болгаш нииити чыылдазын көвүдедир. Мелиорастаан черлерге бараанныг тарааны магадылалдыг бүдүрериниң улуг зоналарын тургузар талазы-биле ажылдарны дүргедедир. Суггарылгалыг черлерге кукуруза тараазын бүдүрерин дыка калбартыр. Тараа культураларын тарып өстүрерин комплекстиг механизастаарын доозар.

1980 чылда 9 миллион тоннадан эвээш эвес хөвеңни бүдүрерин хандырар. Хөвеңниң узун удазыннагчак нарын сорттарының тарылгаларын калбартыр болгаш дүжүткүрүн бедидер. Хөвең-люцерназының тарылга ээлчештирилгелерин шиңгээдип алырын доозар, волокнозу бедик шынарлыг хөвеңниң бедик дүжүттүг, аарыгларга алдырбас сорттарын бүдүрерин нептередир талазы-биле хемчеглерни алыр. Хөвеңни тарып өстүрерин, суггарарын болгаш ажаап алырын механизастаар деңнелин бедидер.

Чигир свеклазын чылда ортумаа-биле бүдүрерин 95—98 млн. тонна чедирер, оон дүжүткүрүн болгаш чигирзиниң дыка бедидер. Чигир свёклазын ону тарып өстүрериниң кол зоналарынга бүдүрерин специализастаар болгаш концентрастаар чорукту улам ханыладырының хемчеглерин алыр. Поволжьениң, Соңгу Кавказтың, Украинаның мурнуу чүгүнүң болгаш Молдавияның эң-не таарышкан районнарында суггарылгалыг черлерге свёкла тарырын организастаар. Свёкла ажылын комплекстиг механизастаарын колдуунда доозар. Свёкла тарыыр ажыл-агыйларның чемишчидилгелерге болгаш үнүштер камгалаарының химиктиг чепсектеринге хереглелдерин бүрүн хандырар.

Технологтуг бедик шынарларлыг лён волокнозун, үскүр культураларның, ылангыя тарымал тооруктуң, сояның, клещевинаның, а ол ышкаш тааптың, эфир-үскүр болгаш техниктиг өске-даа культураларның үрезиннерин бүдүрерин өстүрерин хандырар.

Картофельди, ногааларны болгаш бахчи культураларын бүдүрерин көвүдедир. Оларның ассортиментизин калбартыр болгаш шынарын экижидер. Хоорайларның болгаш үлетпүр төптериниң чонун хандырары-биле ногааларны болгаш эрте быжар картофельди магадылалдыг бүдүрериниң зоналарын суггарылгалыг черлерге тургузарын доозар. Помидорларны, огурецтерни, согуннаны, чесноктү болгаш ногаа культураларны оларга негелдени хандырып турар хемчээлдерге бүдүрерин хандырар, специализастаан ажыл-агыйларны болгаш чылыдылга комбинаттарын организастаарын үргүлчүлээр. Технологияны сайзырангайжыдарынга болгаш комплекстиг механизацияны нептередиринге үндезилээш, ногаа болгаш картофель ажылынга күш-ажыл чарыгдалдарын дыка кызырар.

Бүдүрүлгени интенсификастаарынга, а ол ышкаш нургулайында-ла үлетпүрлүг үндезинге улуг садтарны болгаш виноградниктерни тургузуп тургаш, чимистерни, каттарны, шай бүрүзүн болгаш хмельди бүдүрерин көвүдедир. Чимистиг культураларның кышкы сорттарының улуг-хуузун көвүдедип тургаш, олуртулгаларның сорт составын экижидер. Кат тарыыр шөлдерни калбартыр.

Чаа ногаалар болгаш фруктулар-биле бүгү чыл дургузунда чонну хандырарын экижидер.

Чер ажылының культуразын улам бедидерин чедип алыр. Чер курлавырларын, бирги ээлчегде тарыыр черлерни камгалаарын болгаш чөп ажыглаарын хандырар, ылангыя чурттуң мурнуу болгаш чөөн талакы районнарынга суг база хат эрозиязындан хөрзүннү камгалаар талазы-биле хемчеглерни боттандырар.

Үрезин ажылын дыка экижидер. Сорттуг үрезиннерни бүдүрерин улам ыңай специализастаарын болгаш концентрастаарын, ажыл-агыйлар аразынга кооперастажышкынның артык ажыктыын барымдаалап тургаш, үрезин ажылын үлетпүрлүг үндезинче шилчидерин хандырар.

Мал чеминиң туруштуг **баазазын** тургузар талазы-биле улуг хемчеглерни боттандырар, ону чедип алырда черлерни мелиорастаарының улуг аргаларын калбаа-биле ажыглаар. Мал чеми белокка мал ажылының негелделерин улам долу хандырар.

Чочак-тарааның, люпинниң, люцернаның болгаш арбын белок шиңгээлдиг өске-даа культураларның тарылгаларын улуу-биле калбартыр. РСФСР-ниң, Украинаның мурнуу талакы районнарында, Молдавияда болгаш Закавказье республикаларында суггарылгалыг черлерге соя бүдүрерин организастаар. Сояның чогуур сорттарын өстүрүп үндүрерин болгаш Ортаа Азия республикаларынга база Мурнуу Казахстанга ону тарып өстүрериниң технологиязын ажылдап кылырын хандырар. Ол сорулга-биле специализастаан ажыл-агыйларның четкизин тургузар, оларны эргежок чугула техника-биле чепсеглээр, минералдыг чемишчидилгелер болгаш гербицидтер-биле бүрүн хандырар.

Ховулардан мал чемнери бүдүрериниң культуразын бедидер. Тараан мал чеми культураларының дүжүткүрүн болгаш одар черлериниң продуктулуун өстүрерин чедип алыр. Арбын продуктулуг суггарылгалыг сиген кезер черлериниң болгаш одарларның, а ол ышкаш ээп курут болгаш чартык кургуг районнарда суггандырган одарларның шөлдерин калбартыр.

Ажыл-агыйларның нииити малының, колхозчуларның, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның хуу өнчүзүнде малының мал чемнеринге хереглелин бүрүн хандырары-биле бөдүүн болгаш чулуктуг чемнерни бүдүрерин дыка көвүдедир. Колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге мал чемнериниң магадылал курлавырларын тургузар. Хамыктың мурнунда малдың бөдүүн чемнерин ажаап алырының, кадагалаарының болгаш малды чемгерериниң үезинде оларның хоолулуг үнезиниң чидиринин эвээжедип тургаш, малдың бөдүүн чемнериниң шынарын экижидер. Сиген далганын, сенажты белеткээрин, мал чемнерин савалаарын, борбактаарын болгаш химижидип консервалаарын калбаа-биле нептередир. Мал чемнерин бүдүреринде болгаш мал чемнерин белеткээринде ажылдарны комплекстиг механизастаарынче шилчиирин дүргедедир. Ажыл-агыйларның тараазын болгаш үлетпүрнүң бүдүрүп үндүрүп турар мал чеми немелделерин ажыглап тургаш комбикормнар бүдүрер, а ол ышкаш савалаан болгаш борбактаан мал чемнерин белеткээр талазы-биле колхозтарның, совхозтарның, ажыл-агыйлар аразының заводтарының болгаш цехтериниң тудуун калбартыр.

Аъш-чем, эът болгаш сүт үлетпүрүнүң артынчы болуп үнген чүүлдерин мал чемгерериниге улам долу ажыглаар. Садыгның, нииитиниң чемненилге черлериниң бүдүрүлгелеринден болгаш чурттакчы чондан артынчы чемнерни чыырын организастаарын экижидер.

Мал ажылынга малдың болгаш куштуң продуктулуун бедидеринге, оларның баш санын өстүреринге, мал чемнерин эки ажыглаарынга, малды ажаарының болгаш оларны чемгерериниң байдалдарын дыка экижидеринге, уксаажыдылга ажылын сайзырацгайыдарынга, күш-ажылды механизастаарынга болгаш дешпилгелиг технологияны нептерединге үндезилээш, эътти, сүттү, чуургаларны, дүктү болгаш продукцияның өске-даа хевирлерин бүдүрерин улам көвүдедирин хандырар.

Эътти чылда ортумаа-биле бүдүрерин 15—15,6 млн. тонна (коң эът) чедирер, сүттү 94—96 млн. тонна, чуургаларны 58—61 млрд. чедирер.

Мал ажылының болгаш куш ажылының продуктуларын бүдүрерин специализастаарын болгаш концентрастаарын бүгү хемчег-биле калбартыр, оларны үлетпүрлүг үндезинче чоорту шилчидерин хандырар. Күрүнениң, колхозтарның болгаш ажыл-агыйлар аразының мал ажылының комплекстерин, механизастаан фермаларны болгаш куш фабрикаларын тударын, чаа техниканы болгаш технологияны ажыглаарын барымдаалап тургаш, мал ажылының болгаш куш ажылының ажылдап турар фермаларын чаарты дериирин калбартыр.

Мыйыстыг бода малдың чаш төлүн интенсивтиг өстүрериниң болгаш семиртип чемгерериниң, бройлер куш-ажылын калбартырының аргазы-биле эътти, ылангыя инек болгаш куш эъдин бүдүрерин өстүрерин хандырар. Специализастаан эътк и р мал ажылын хөгжүдер. Хаван ажылының интенсивтиин бедидер, ону колдуунда-ла эът угланыышкынныг болдурар, а ол ышкаш беконнуг хаван эъдин бүдүрерин көвүдедир. Совхозтарга болгаш күрүнениң өске-даа көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге инектерниң баш санын дыка көвүдедир, инектерниң сүткүр продуктулуун көдүрер, коданда малдың баш санын өстүрерин боттуу-биле экижидер. Хойжуларның болгаш өшкүлерниң баш санын улам көвүдедирин, оларның продуктулуун бедидерин хандырар.

Чылгы мал ажылын, ивы ажылын, кежик алыр аң-мең ажылын, тоолай ажылын, хөөлбектерге балык ажылын, ары ажылын, торгу ажылын хөгжүдериниң аргаларын улам долу ажыглаар.

Малдың ветеринар хандырылгазын экижидер, аарыыр болгаш өлүп хораар чоруун эвээжедир, мал ажылының болгаш ветеринарияның хереглелдеринге биологтуг база химия-терапевтиг препараттарны, а ол ышкаш эргежок чугула инструментилерни, дерилгелерни болгаш приборларны бүдүрүп бээрин көвүдедир.

(Уланчызы 5-ки арында).

1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннары

Көдээ ажыл-агый продуктуларының садып алырының быжыг планнарын болгаш бедиткен өртектерин ажыглап тургаш, оларны күрүнеге пландан ажыр сатканы дээш ажыл-агыйларның мактап шаңнаарының принцивин хевээр арттырар. Чылдарга үзүп тургаш, беш чыл дургузунда колхозтар болгаш совхозтар-биле белеткел организацияларының чарганы контрактация керээлеринге үндезилээш, пландан ажырып база киириштир көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алырын хандырар.

Быжыг план ёзугаар-даа, контрактация керээлерин ёзугаар пландан ажыр-даа көдээ ажыл-агый продукциязының кол хевирлерин садып алырының чылда ортумак хемчээлдерин дараазындагы хемчээлдерге чедирер: тарааны —90 млн. тонна, чигир свёклазын —89,5 млн. тонна, хөвеңни —8,5 млн. тонна, лен-волокнону —511 муң тонна, ногааларны —17 млн. тонна, виноградты —5,4 млн. тонна, тарымал тоорукту —6 млн. тонна, малды болгаш кушту (дириг деңзизинге) —17,4 млн. тонна, сүттү —60,5 млн. тонна, чуургаларны —34,3 млрд. кезек, дүктү—(зачет деңзизинге)—511 муң тонна.

Белеткелдер хевирлерин сайзырангайжыдар. Колхозтар, совхозтарның, белеткел организацияларының үлетпүр болгаш садыг бүдүрүлгелери-биле аразынга дөрт харылзааларны калбаг-биле хөгжүдер, белеткеп турар продукцияның шынары дээш оларның харысалгазын бедидер. Көдээ ажыл-агый продукциязын сөөртүрүн болгаш кадагалаарын экижидер. Продукцияны шуут бүдүрүп турар черлеринге барып хүлээп алырын болгаш ону белеткелчилерниң транспорту-биле сөөртүрүн калбартыр. Белеткел организацияларының материал-техниктиг баазазын быжыглаар, чаа белеткел пункттарын, элеваторларны, соодукчуларны болгаш чимис-ногаа кадагалаар черлерни тударын болгаш ажылдап турарларын чаарты деририн хандырар.

Черни мелиорастаары калбак хемчээлдерге үргүлчүлээр. Күрүнениң капитал салыышкынының күзели-биле суггарылгалыг 4 млн. гектар черни ажыглалга киирер, 4,7 млн. гектар черни кадырар, ээн куруг, чартык куруг болгаш даг районнарга 37,6 млн. гектар одарларны суглаңдырар.

РСФСР-ниң Европа кезээниң мурнуу-чөөн чүгүнүң районнарынга, Соңгу Кавказка, Украинаның мурнуу талазынга, Молдавияга, Казахстанга, Ортаакы Азия болгаш Закавказье республикаларынга суггарылгалыг чер ажылының шөлдерин калбартыр. РСФСР-ниң кара эвес хөрзүннүг зоназынга мелиорацияны бедик темпилер-биле чорудар, Прибалтика республикаларынга, Полесье чавызаажынга болгаш Ыраккы Чөөн чүкке черлерни кадырар талазы-биле ажылдарны үргүлчүлээр.

Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин мелиорацияга нептередирин дүргедедир, суг ажыл-агый тудуун болгаш эксплуатация ажылдарын улам ыңай индустриализастаарын, суггарылганың депшилгелиг техниказын ажыглаарын, мелиоративтиг системаларны башкарарын автоматчыдарын болгаш механизастаарын хандырар. Суг курлавырларын улам эки ажыглаар. Ажылдап турар мелиоративтиг системаларның техниктиг байдалын экижидер. Суггарылга болгаш кургадылга системаларының тудуу болгаш көдээ ажыл-агыйга оларны шиңгээдип алыры комплекстиг болурун хандырар. Тургузуп турар мелиоративтиг системаларның шынары дээш суг ажыл-агыйының, тудуг организацияларының харысалгазын бедидер. Суггарылгалыг болгаш кадырган черлерниң бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаарын болгаш ол черлерге көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүн бүгү хемчег-биле бедидерин хандырар.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин химизастаарын күштелдирер талазы-биле хемчеглерни дараалаштыр боттандырар. 1980 чылда көдээ ажыл-агыйга минералдыг чемишчидилгелер баарын 115 млн. тонна, химиктиг немелде мал чемнерин 5 млн. тонна чедирер. Берип турар минералдыг чемишчидилгелерниң ниити хемчээлинге фосфорлуг, концентраттаттынган болгаш хөй составтыг чемишчидилгелерниң үлүг-хуузун көвүдедир. Минералдыг чемишчидилгелерниң ажыглалының ажыктыг чоруун бедидер, сөөртүп, шыгжап, хөрзүнге топ турар үеде оларның чидириин эвээжедир. Индустриалдыг бүдүрүлгеге кылган, чиигеткен, чыып эптээр конструкцияларны ажыглап тургаш, минералдыг чемишчидилгелер шыгжаар механизастаттынган складтар тудуун улам калбартыр. Колхозтарның болгаш совхозтарның агрохимиктиг хандырылгазының системазын сайзырангайжыдар.

Көдээ ажыл-агыйга үнүштүң химиктиг камгалал чүүлдерин баарын 1980 чылда 628 муң тонна (чижеглеп алган единица-биле), ооң иштинде гербицидтерни 245 муң тонна чедирер.

Үнүш камгалалының албан черлерин быжыглаар болгаш сайзырангайжыдар хемчеглерни алыр. Көдээ ажыл-агый культураларының хоралакчылары-биле демиселдиң биологтуг методтарының улам ыңайгы хөгжүлдезин хандырар.

Ажыг хөрзүннүг шөлдерге чугай, а кужурланчак шөлдерге гипс төгер болгаш мелиоративтиг ажылдап кылыышкынны чорудар ажылдарны калбартыр.

Эртем-шинчилел организацияларының киржилгезин көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарының, специализастаарының болгаш концентрастаарының, ону индустриалдыг үндезинче шилчидериниң, колхоз болгаш совхоз бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруун бедидериниң кол айтырыгларын ажылдап кылырынче мөөңнээр. Көдээ ажыл-агый культураларының бедик дүжүттүг шынар талазы-биле чаа сорттарын болгаш гибриттерин өстүрүп үндүрер, малдың болгаш куштуң амгы уксааларын сайзырангайжыдар, бедик продуктулуг чаа уксааларын тургузар талазы-биле селекция ажылын экижидер. Үнүштерни аарыглардан болгаш хоралакчылардан камгалаарының чугула херекселдерин база ол ышкаш мал аарыын болдурбазының профилактиктиг херекселдерин, ук аарыгларга удур демиселдиң хемчеглерин тургузар талазы-биле ажылды күштелдирер.

Көдээ ажыл-агый эртемнериниң, экспериментилдиг болгаш дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйларының материалдыг баазазын хөгжүдерин дүргедедир талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Селекция төптериниң тудуун үргүлчүлээр. Колхозтарның, совхозтарның болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелериниң бүдүрүлгезинге эртемниң, техниканың болгаш мурнакчы практиканың чедиишкиннерин калбаа-биле шиңгээдирин хандырар.

Ажылдың бүгү комплекизиниң аайы-биле, бүдүрүлге, чурттаалга болгаш культура-амыдыралдың тудуун база техника садып алырын киириштирбишаан, көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге ниитизи-биле 171,7 млрд. рубльдиң, ооң иштинде күрүнениң капитал салыышкынындан 115,7 млрд. рубльдиң капитал салыышкыннарын тускайлаар. Колхозтарның капитал салыышкыннарын 56 млрд. рубльдиң чугула материал-техниктиг курлавырлары-биле хандырар. Капитал салыышкыннарны бирги ээлчегде көдээ ажыл-агыйның чугула сорулгазын шиитпирлээринге—тараа болгаш техниктиг культураларны бүдүрерин көвүдедиринге, мал ажылын болгаш малдың чем-суурун хөгжүдеринге ажыглаар. Капитал салыышкыннарны чашканнаар чорукту болдурбас, объектилерни тударының хуусаазын шыңгыы сагыыр.

Көдээ ажыл-агый объектилерин төлевилээрин экижидер, оларны тударының смета өртек-үнезин кызырар, чиик болгаш чыып эптээр ажыктыг тудуг конструкцияларны, депшилгелиг төлевилел болгаш технологтуг шиитпирлерни ажыглаар.

Көдээде тудугну боттандырып турар колхозтар аразының болгаш күрүнениң тудуг организацияларының бүдүрүлге баазазын быжыглаар. Тудугну индустриализастаарын шиитпирлии-биле чедип алыр, тус черниң тудуг материалдарын бүдүрериниң болгаш тускайжыттынган көдээ тудуг комбинаттарының четкизин калбартыр.

Чаа техниканың, бүдүрүлгениң шуушкак-индустриалдыг методтарынга болгаш депшилгелиг технологиязының баазазынга көдээ ажыл-агыйның техниктиг эде чепсеглениишкинин үргүлчүлээр. Көдээ ажыл-агый ажылдарының механизациязының деңнелин бедидерин, энергия талазы-биле чепсеглениишкининиң моон ыңайгы дүрген өзүлдезин көөр. 1980 чылда көдээге электроэнергия хереглелин 130 млрд. квт-шакка чедирер.

Беш чылдың дургузунда көдээ ажыл-агыйга 1900 муң тракторларны, 1350 муң чүък автомобильдерин, 538 муң тараа комбайннарын, 1580 муң трактор прицептерин, ооң иштинде 200 муң сенаж сөөртүр прицептерни, 100 муң экскаваторларны, 106,5 муң бульдозерлерни, 47,75 муң скреперлерни, 23 млрд. рубльдиң көдээ ажыл-агый машиналарын, ооң иштинде мал ажылынга болгаш мал чеми бүдүреринге 10,3 млрд. рубльдиң машиналарын бээр.

Колхозтарның болгаш совхозтарның машина-трактор парыгының ажыглалының ажыктыын бедидер. Көдээ ажыл-агый техниказының кадагалалын экижидер, ону элекке үндүр бижиир чорукту болдурбас. Көдээ ажыл-агыйга септелге баазазын моон ыңай улам сайзырангайжыдарының болгаш хөгжүдериниң хемчеглерин боттандырар, машиналарның болгаш дериг-херекселдериниң техниктиг ажаалдазының болгаш септелгезиниң шынарын бедидер.

Колхозтарга болгаш совхозтарга машиналарның база дериг-херекселдериниң тускайжыттынган техниктиг ажаалдазын шиңгээдирин доозар. Машина-трактор парыгының ажыктыг ажыглалы болгаш техниктиг байдалы дээш «Сельхозтехника» системазының организацияларының болгаш бүдүрүлгелериниң харысалгазын болгаш ролюн бедидер.

Колхозтарга болгаш совхозтарга күш-ажылды организастаарын сайзырангайжыдар. Мергежилдиг механизатор кадрларның, мал ажылының ажылдакчыларының, мелиораторларның болгаш массалыг профессияның өске-даа кадрларының, бүдүрүлге салбырларының удуртукчуларының болгаш специалистерниң белеткелин экижидер.

Ыяш ажыл-агыйынга арга-ыяштың продуктулуг чоруун бедидерин, ыяш шөлүнүң гектар бүрүзүнден хөй санныг бараанныг ыяшты алырын, ыяш курлавырларын рационалдыг ажыглаарын чедип алыр. Ыяш ажыл-агыйының техниктиг эде чепсеглениишкинин, ооң химизациязын, ыяш ажыл-агыйының кол-кол ажылдарынга депшилгелиг технологтуг схемаларны шиңгээдирин дүргедедир.

Беш чылдың дургузунда күрүнениң ыяш фондузунга 10—11 млн. гектар шөлге ыяш олуртулгазын, 1,4 млн. гектар черге камгалал ыяш олуртулгазын чорудар, арга-арыгларның 1,5 млн. гектар тулаалыг черлерин кургадыр, 230 млн. гектар шөлге ыяш тургузуушкунун боттандырар. Арга-арыгны өрттен болгаш хоралыг насекомнардан, аарыглардан камгалаарын моон ыңай улам экижидерин хандырар.

V. Транспорт болгаш харылзаа хөгжүлдези

Транспорттуң кол сорулгазы болза, сөөртүлгеге улус ажыл-агыйының болгаш чоннуң негелделерин улам долу болгаш чогуур үезинде хандырары, бүгү транспорт системазының ажылының шынарын болгаш күчүзүн боттуу-биле бедидеринге болгаш база ол ышкаш чурттуң экономиктиг районнарының аразынга транспорт харылзааларын экижидеринге үндезилээш, чүък чедирерин болгаш пассажирлер аргыштырылгазын дүргедедири болур.

Транспорттуң бүгү хевирлеринге чүък сөөртүлгезиниң хемчээлин 30 хуу, ниити ажыглалдың транспорту-биле пассажирлер аргыштырылгазын 23 хуу өстүрер.

Транспорт чепсек херекселдериниң эң чаа специализастаттынган херекселдерин ажыглалга киирип, шимчээр составтың болгаш флоттуң чүък сөөртүрүн, күчү-шыдалын улгаттырып, а ол ышкаш транспорт-орук тудуун калбартып, бирги ээлчегде Соңгу чүктүң, Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң чаа-ла ажыглалга киирип турар районнарынга ук черлерниң бүдүрүкчү күштерин дүрген хөгжүдери-биле калбартып тургаш, транспорттуң бүгү хевирлериниң улам ыңай хөгжүлдезин болгаш техниктиг дерилгезин хандырар.

Автоматиканың, телемеханиканың болгаш сөөртүлгелерни база технологтуг ажылдарны башкарарының автоматтыг системаларын транспортка ажыглаарын калбартыр.

Транспорттуң ажылының ажыктыг чоруун улгаттырар. Ол сорулга-биле кылыр чүүлдер:

транспорт чүүлдерин ажыглаарын экижидер, чүъкту чүдүрүп-дүжүрер болгаш техниктиг чорудулгалар үезинде вагоннарның, суднолардың болгаш автомобильдерниң ажыл чок апаа турар чоруун эвээжедир, оларның чүък алыр аргазын болгаш ишкирин улам долу ажыглаар, куруг маңнаар чоруктарны кызырар талазы-биле хемчеглерни боттандырар;

ажыы эвээш сөөртүлгелерни болдурбазының, транспорттуң хевир бүрүзүн эң эки ажыглаарының эргежок чугулазын барымдаалааш, чүъктер сөөртүрүнүң таарымчалыг схема-тургузуун ажылдап кылырын үргүлчүлээр; хандырылга болгаш саарылга органнарының база чүък чорудукчуларының чүък шуушурулгазының чогумчалыг чорудулгазының схемаларын сагыыры дээш харысалгазын бедидер;

транспорттуң янзы-бүрү хевирлериниң аразынга холбаазын экижидер, сөөрттүлгени организастаарының технологиязын сайзырангайжыдар. Неделяның болгаш хонуктуң-даа дургузунда чүдүрер-дүжүрер ажылдарның дең-дески чоруун хандырар;

контейнер-хааржактарга, хамыктың мурнунда аар деңзилиг хааржактарга чүъктер сөөртүрүнүң хемчээлин улгаттырар. Транспорттуң бүгү хевирлеринге болгаш бүдүрүлгелерниң, тудугнуң болгаш организацияларның чоокшулап чедер оруктарынга чүдүрер-дүжүрер ажылдарның комплекстиг механизастаашкынының деңнелин бедидер.

Үлетпүр транспортунуң улам ыңай хөгжүлдезин хандырар. Транспорттуң үзүк-соксаал чок хевирлерин — контейнерлиг, хоолай дамчыдыышкынының, ооң иштинде пневмоконтейнерлиг, азыглыг канаттыг транспорт чүүлдерин калбаа-биле ажыглаар, үлетпүр бүдүрүлгелериниң демир-орук транспортун тепловоз болгаш электрилиг сөөртүлгеже шилчидерин колдуунда доозар. Тускай чагыргалыг транспорт цехтерин каттыштырып тургаш, үлетпүрнүң демир-орук транспортунуң адырлар аразының бүдүрүлгелериниң четкизин калбартыр.

Бүдүрүлге, тудуг черлериниң болгаш организацияларының бар причал-турушталарының күчүзүн улгаттырар болгаш механизастаттынган чаа причалдарны ажыглалга киирер.

Шимчээшкинниң айыыл чок чоруун улам ыңай күштелдирер талазы-биле хемчеглерни транспортка ап чорударын хандырар.

Транспорттуң бүгү хевирлеринге пассажирлерни хандырарының культуразын бедидер.

Демир-орук транспортунда хөй чүък сөөртүр шугумнарга демир-оруктарның эртер болгаш сөөртүр аргазын улам улгаттырарын, сорттаар болгаш чүък станцияларының чүък сайгарар аргазын улгаттырарын болгаш чүък вагонунуң сайгарылгага турар үе-шагын кызырарын хандырар. Чүък болгаш пассажирлер сөөртүр поездилерниң шимчээшкинин дүргедедир. Чүъктерни маршруттар-биле сөөртүрүн болгаш чүък поездилериниң ортумак деңзизин улгаттырар.

Демир-орук транспорту-биле чүък саарылгазын барык 22 хуу, пассажирлер сөөртүрүн 14—15 хуу улгаттырарын баш удур көөр.

Демир-орук четкилериниң эң-не хөй шимчээшкинниг угланыышкыннарынга 2,8 муң километр ийиги оруктарны тудар. 2,5 муң километр демир-орукту электрижидер болгаш 16—17 муң километр демир-орукту автоблокировка болгаш төпчүткен диспетчер черлери-биле дериир. Барык 3 муң километр чаа демир-оруктуң чаа шугумнарын ажыглалга киирер. Байкал-Амур оруунуң болгаш аңаа тудушкан оруктарның тудуун үргүлчүлээр.

Беш чыл иштинде демир-орук транспортунга 2,2 муң электровозтарны, 6,4 муң секцияларлыг магистраль-орук болгаш 2,5 муң манёвр-орук тепловозтарын, 386 муң чүък база 16,6 муң пассажир вагоннарын кылып бээр.

Демир-орук транспортунга чүдүрер-дүжүрер ажылдарының комплекстиг механизастаашкынының деңнелин 93 хуу чедирер. Демир-орук шугумнарының агар септелгезиниң талазы-биле ажылдарны механизастаарының деңнелин дыка бедидер.

Пассажирлер сөөртүрүн организастаарын экижидер. Демир-орук шугумнарын болгаш хоорайлар чоогунда хөй шимчээшкинниг улуг-улуг белдирлерни электрижидериниң ажылын үргүлчүлээр.

Демир-орук транспортунга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 18—20 хуу улгаттырар.

Далай транспортун улам хөгжүдерин көрүп турар. Улус ажыл-агыйының далай-биле даштыкы садыгның болгаш далай кыдыының сөөртүлгезинге улам улгадып турар негелдезин долу хандырар. Кыдыкы Соңгу чүктүң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң районнарынче чүъктер чедирерин экижидер, транспорттуң экспортунуң хемчээлин болгаш ажыктыг чоруун улгаттырар. Далай транспортунуң чүък саарылгазы барык 1,3 катап өзерин хандырар.

Ниити хемчээли 5,3 километр причалдарлыг тускайжыттынган чүдүрүлге комплекстерин тудуп тургаш, далай порттарының күчүзүн улгаттырар. Хамыктың мурнунда Восточный, Нагаево, Новороссийск, Туапсе, Ильичёвск болгаш Архангельск порттарынга ындыг тудугларны кылыр. Кара далайда Григорьевтиң лиманында чаа порттуң тудуун үргүлчүлээр. Далай транспортунга чүдүрер-дүжүрер ажылдарны комплекстиг механизастаарының деңнелин 92 хуу чедирер.

Ниити тоннажы барык 5 миллион тонна дедвейт — ниити деңзилиг кургаг, суук чүъктер болгаш холушкак чүүлдер сөөрттүр бедик бүдүрүкчүлүг суднолар флотка немежир. Тускай кургаг чүък флодунуң — лесовозтарның, контейнеровозтарның, шихтевозтарның, трейлеровозтарның, чыый салыр чүъктер суднолардың болгаш өске-даа суднолардың үлүүн улгаттырар. Соңгу далай оруунга болгаш суу доңа бээр порттарга эптиишкин хуусаазын узадыр талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудар. Далай флодунга күчүлүг ледоколдар — доң чарыкчыларын немээр. Судно септээр баазаларны, ылаңгыя Ыраккы Чөөн чүк болгаш Кара далай бассейннеринге хөгжүдериниң ажылын үргүлчүлээр.

Хем транспортун бирги ээлчегде Сибирьге, Ыраккы Чөөн чүкке болгаш кыдыкы Соңгу чүкке улам ыңай хөгжүдерин боттандырар. Хем транспортунуң чүък саарылгазының өзүлдезин барык 22 хуу хандырар. Ниити узун дурту 6 километр хире механизастаттынган причалдарны ажыглалга киирер, Осетровск портун чаарты эде кылып доозар. Маклаковскиниң, Хабаровскиниң, Амурда-Комсомольскиниң болгаш Печорскиниң порттарының эрттирер аргазын улгаттырар. Нижневартовскиге портту тудар. Беломор-Балтий каналын эде чаарты кылып эгелээр.

Хөй чүък киирер составтар, сөөртүп-идер суднолар, хөй чүъктер алыр теплоходтар-биле, ол ышкаш «хем-далайның» кайызынга-даа чоруур суднолар-биле, бичии хемнерге чүъктер сөөрттүр эвээш тоннажтыг суднолар, а ол ышкаш пассажирлер суднолары эң сайзырангай хевирлери-биле хем транспортун күштелдирер.

Иштики суг оруктарынга шимчээшкинниң хуусаазын узадырының хемчеглерин боттандырып чорудар. Хем флодун доңу бузар ледоколдар-биле күштелдирер. Хем транспортунга чүдүрер-дүжүрер ажылдарны комплекстиг механизастаарын колдуунда доозар.

Хоолай-биле дамчыдар транспортту улам хөгжүдерин көрүп турар. Беш чылдың дургузунда барык 15 муң километрниң нефть дамчыдыкчызын болгаш 3,5 муң километрден кызка эвес нефть продуктуларын дамчыдар хоолайны ажыглалга киирер. Технологтуг ажылдарны башкарарының автоматчыткан системаларын кол-кол хоолай дамчыдыкчыларының шугумунга тургускаш, ажыглалга киирерин хандырар.

Автомобиль транспортунга чүък саарылгазын барык 42 хуу улгаттырар. Ниити ажыглалдың автомобиль транспортун колдадыр хөгжүдерин, ооң чүък саарылгазының өзүлдезин 45 хуу болгаш автобус транспортунуң пассажирлер сөөртүрүн 28 хуу чедирерин көрдүнүп турар.

Автотранспорт чүүлдерин улуг-улуг автомобиль ажыл-агыйларынга моон-даа соңгаар мөөңнээрин боттандырар. Ниити ажыглалдың транспорту-биле чүъктерниң төпчүткен сөөртүлгелерин калбартыр. Чүък автомобильдериниң хонуктар дургузунда ажылдаар үезин көвүдедир.

Чурттар аразынга автомобиль-биле сөөртүлгелерни улам хөгжүдерин көрүп турар.

Ниити-күрүне болгаш республика ужур-дузалыг магистральдыг автомобиль оруктарын колдадыр хөгжүдерин хандырар. Ооң-биле чергелештир бирги ээлчегде көдээ ажыл-агый районнарында тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарын улам калбартыр.

Беш чыл дургузунда кадыг шывыглыг 62—65 муң километр автомобиль оруктарын, ооң иштинде ниити-күрүне болгаш республика ужур-дузалыг барык 15 муң километр орукту тудар болгаш чаартып кылыр. Автомобиль оруктарының тудуунуң болгаш септелгезиниң, ажаалдазының шынарын экижидер.

Агаар транспорту-биле сөөртүлгениң, ылаңгыя ырак-узак черлерже болгаш чедери берге районнарже сөөртүлгениң улам улгадырын хандырар. Агаар транспортунуң пассажир чедирилгезин 1,3 катап көвүдедир.

Чаа пассажир самолёттары ИЛ—86-ны (аэробус), ЯК-42-ни, чүък самолёттары ТУ-144-тү болгаш ИЛ-76 болгаш көдээ ажыл-агый ужар чүүлдүң самолёттарын ажыглап эгелээр. Хамааты ужар чүүлдүң хөгжүдериниң перспективтиг негелделеринге дүгжүп турар ужар-техниктиг болгаш экономиктиг байдалдарлыг чаа самолёттарны тургузарының дуржулга база эртем-шинчилел ажылдарын кылырын хандырар.

Хамааты ужар чүүлдүң ажылдап турар аэропорттарын болгаш аэровокзалдарын, септелге заводтарын болгаш авиатехниктиг баазаларын чаартырын база немей тударын, черлерниң агаар шугумнарын хөгжүдерин болгаш хандырарын, а ол ышкаш сөөртүлге ажылдарын база пассажирлер хандырылгазын механизастап, автоматчыдар дериг-херекселдер-биле аэропорттарны дериирин үргүлчүлээр. Агаар шимчээшкинин, самолёттарның ужудун үерин болгаш хонарын башкарар ажылдарны автоматчыдарын хандырар ужудуушкунунуң болгаш радиотехниканың самолёттарга болгаш черкырынга тургузар системаларын улам калбак хемчээлдиг кылдыр ажыглаарын көрүп турар.

Харылзааның бүгү хевирлериниң шынарын бедидер болгаш ачы-дуза чедирерин калбартыр. Чурттуң автоматчыттынган чаңгыс ээй харылзаа четкизин тургузарын үргүлчүлээр. Хоорайлар аразының телефон шугумнарының хемчээлин 1,6 катап улгаттырар. Хоорайлар аразының телефон харылзаазын автоматчыдарының деңнелин улам бедидер. Сан-түңнелдерин дамчыдар талазы-биле ниити-күрүне системазын организастаар талазы-биле ажылды калбарттыр. Хоорайларга болгаш көдээ черлерге телефон санын 1,4 катап улгаттырар. Фототелеграфтың аргазы-биле дамчыдар солун арыннарын хүлээп алыр черлерниң санын 2 катап улгаттырып тургаш, чонга төп солуннарны чедирерин дүргедедир. Почтаның бүдүрүлге черлеринге кылыр ажылдарын механизастаар, автоматчыдар талазы-биле ажылды калбартыр.

Харылзааның бүгү хевирлери-биле чонну хандырарының культуразын бедидер.

Телевидениениң болгаш радиодамчыдылгазының улам хөгжүлдезин хандырар, өңнүг телевидениени ажыглалга киирерин шапкынчыдар. Чурттуң эң ырак-узак районнары-биле телефон-телеграф харылзааларын тудар төлээде, бирги ээлчегде Барыын болгаш Чөөн Сибирьге телевидение дамчыдылгазын хандырары-биле черниң кылымал спутниктерин улам калбаа-биле ажыглаары баш бурунгаар көрдүнүп турар.

VI. Капитал тудуг

Капитал тудугнуң кол сорулгазы болза капитал салыышкыннарының ажыктыын бедидери, кол фондуларның улам ыңай өзерин болгаш шынар талазы-биле сайзырангайжыдарын хандырары, тудуг бүдүрүлгезин планнаарын, төлевилээрин болгаш организастаарын экижидип тургаш, чаа-чаа бүдүрүлге күчүлерин улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга дүрген ажыглалга киирип, шиңгээдири, тудугнуң хуусаазын кызырары болгаш өртек-үнезин чиигедири болур.

Беш чыл иштинде улус ажыл-агыйынга капитал салыышкынын 24—26 хуу көвүдедир.

Капитал салыышкыннарын хамыктың мурнунда эртем-техниктиг депшилгени дүргедедирин болдурар тудуг объектилеринге болгаш ажылдап турар бүдүрүлге черлериниң техниктиг дериишкининге болгаш чаартып кылырынга ажыглаар. Капитал салыышкыннарын ниити хемчээлинге дериг-херекселдерге чарыгдалдарның үлүүн бедидер.

Капитал салыышкыннарын, материалдыг болгаш күш-ажыл курлавырларын мөөңнеп, тудуг бүдүрүлгезин индустриализастаарының база организастаарының деңнелин бедидип тургаш, бүдүрүлгелерни болгаш объектилерни тудар хуусааларын боттуу-биле кызырарын хандырар. Тудугну эгелээр талазы-биле доктааткан нормативтерни болгаш доозулбаан тудугнуң нормативтерин шыңгыы сагыыр.

Төлевилел-смета херээн экижидер, төлевилел шиитпирлериниң техниктиг болгаш экономиктиг бедик деңнели дээш төлевилел, конструктор болгаш эртем организацияларының харысалгазын бедидер. Төлевилелдерни болгаш сметаларны ажылдап кылырының болгаш хынаарының шынарын экижидер, хуусааларын кызырар. Төлевилел ажылдарын планнаарын сайзырангайжыдар. Төлевилел организацияларының материал-техниктиг баазазын быжыглаар. Тудугларның болгаш объектилерни эргежок чугула төлевилел-смета документациялары-биле чогуур үезинде хандырарының хемчеглерин алыр.

Тудугнуң шынарын болгаш архитектура база планнаашкын шиитпирлериниң камналгалыг чоруун, а ол ышкаш эң ылаңгыя көдээ черлерге чурттакчылыг черлерни, чурттаалга районнарын болгаш хоорайларга хөй-ниити төптерин тудар үеде чаагайжыдылганың деңнелин бедидер. Чурттакчылыг черлерни, бүдүрүлгелерни болгаш өске-даа объектилерни тударда черни камналгалыг ажыглаар.

Тудугларны материалдыг курлавырлар-биле хандырарда, оларның төлевилелдерде болгаш сметаларда тодараттынган хереглелдеринге дүүштүр тудуг-монтаж организацияларының киирген чагыгларын ёзугаар материал-техниктиг хандырылганың ниити күрүне системазындан хандырар практиканы калбартыр.

Комплектилиг белеткеп бериишкин-биле хандырарынга, оларның белеткээни дериишкиннерни эптеп кылырынга болгаш шиңгээдип алырынга машина тудуушкун министерстволарының болгаш бүдүрүлгелериниң ролюн болгаш харысалгазын бедидер.

Бүдүрүлгелерни чурттаалга бажыңнары, школа назыны четпээн уруглар албан черлери, культура-амыдырал, кадык камгалал, чырыдыышкын, садыг болгаш коммунал ажыл-агый объектилери-биле комплекстиг планнаарын болгаш тударын боттандырар.

Тудуг индустриализациязының болгаш тудуг конструкцияларының база кезектериниң заводка белен турарының деңнелин бедидер. Бүрүн-биле чыып эптээр тудугну болгаш бажыңнарны база тудугларны ишкир, делгем болгаш депшилгелиг өске-даа конструкциялар-биле эптеп кылырын калбаа-биле практикалаар.

Материалдарның болгаш кылыгларның чаа хевирлерин, эң-не быжыг болгаш чиик бетоннардан кылган ажыктыг демир-бетон конструкцияларны, металл прокадының камналгалыг хевирлерин, алюминий эзилдиригглеринден кылган кылыгларны болгаш ыяштан хырбалап кылган конструкцияларны тудугга калбаа-биле ажыглаар.

Бажың тудуунуң болгаш көдээ тудугнуң комбинаттарын, тудугнуң чиик конструкцияларын болгаш кылыгларын бүдүрүп үндүрер талазы-биле бүдүрүлгелерни улам ыңай хөгжүдер.

Тудуг организацияларының техниктиг чепсеглениишкинин хамыктың мурнунда оларны бедик бүдүрүкчүлүг күчүлүг тудуг машиналары болгаш автотранспорт-биле хандырып тургаш уламчылаар, механизастаттынган херекселдер болгаш биче механизацияның херекселдери-биле ажылчыннарны чепсеглээрин бедидер, тудугга ажылдарның кол хевирлерин, ылаңгыя шевергел ажылдарын механизастаарының деңнелин дыка бедидер.

Тудуг ажылдарын керээ ёзугаар чорудар арганы хөгжүдер болгаш сайзырангайжыдар. Тудугда бот-орулга-чарылганың чаа хевири — бригада керээзин калбаа-биле ажыглаар. Хөй тудуглар мөөңнеттинген районнарга доктаамал ажылдаар керээлиг тудуг-монтаж организацияларын, а эргежок чугула таварылгада чурттуң чаа шиңгээдип алынып турар районнарынга, ылаңгыя Соңгу чүкке, мөөңнеттинген тудуг черлерин өй-шаанда тургузар. Бүдүрүлге болгаш өске-даа объектилерни чыл дургузунда ажыглалга доктаамал киирерин чедип алыр.

Тудугга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 29—32 хуу бедидер.

VII. Эртемниң хөгжүлдези

Совет эртемниң кол сорулгазы болза, бойдустуң болгаш ниитилелдиң хоойлу ёзугаар чүүлдерин шинчилээрин улам ыңай калбартыры болгаш ханыладыры, коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының чугула айтырыгларын шиитпирлээринге ооң салыышкынын бедидери, эртем-техниктиг депшилгени болгаш бүдүрүлгениң ажыктыын бедидерин дүргедедири, улустуң чаагай чоруун болгаш культуразын бедидери, ажылчы чоннарның коммунистиг мировоззрениезин хевирлээри болур.

Ниитилел, бойдус болгаш техниктиг эртемнер талазы-биле фундаменталдыг болгаш практиктиг эртем-шинчилелдериниң улам ыңай хөгжүлдезин хандырар.

Экономиканың, культураның болгаш эртемниң бодунуң чедиишкинниг хөгжүүрү оларны шиитпирлээринден улуу-биле хамааржыр эртем-техниктиг болгаш социал депшилгениң эң-не чугула айтырыгларынче эртемденнерниң киржилгезин мөөңнээр. Чурттуң бүдүрүкчү күштерин чаартырының, келир үениң техниказын болгаш технологиязын тургузарының мырыңай чаа оруктарын ажыдып турар шинчилелдерни улам ыңай хөгжүдер.

Эртем шинчилелдериниң ажыктыын болгаш шынарын бедидер. Эртемниң бүдүрүлге-биле харылзаазының хевирлерин улам ыңай сайзырангайжыдарын хандырар. Эртемниң чедиишкиннерин улус ажыл-агыйынга нептередирин дүргедедир.

Эртем ажылдакчыларының күш-ажылын организастаарын болгаш ажыктыын бедидерин сайзырангайжыдар. Шинчилелдерниң деңнели болгаш шынары, саналдап турар сүмелерниң үндезининиң дээш эртем коллективтериниң болгаш оларның удуртукчуларының харысалгазын бедидер. Ажыл-чорудулгазының үре-түңнелдиин бедидеринге эртем албан черлериниң коллективтериниң болгаш ажылдакчыларының сонуургалдыын күштелдирер.

Эртем-шинчилел болгаш төлевилел-конструктор организацияларын удуртурунуң системазын, эртем-шинчилелдерни планнаарын болгаш саң-хөөжүдерин экижидер.

Эртем болгаш эртем-педагогика кадрларын белеткээрин болгаш аттестаттаарын сайзырангайжыдар.

Эртем, төлевилел болгаш конструктор организацияларының материалдыг баазазын оларның приборлар, дерилгелер, материалдар, санаалга болгаш организастыг техникалар херекселдери-биле хандырттынылгазын, а ол ышкаш эртем-шенелде адырларының хөгжүлдезин экижидип тургаш быжыглаар. Эртем информация ажылын сайзырангайжыдар.

Ниитилел, бойдус болгаш техниктиг эртемнерниң аразында харылзаазын күштелдирер.

Эртем шинчилелдериниң хөгжүлдезиниң дараазында эң чугула угланыышкыннарын тодаразыр.

Ниитилел эртемнериниң талазы-биле:

СЭКП-ның бүгү делегейге төөгүлүг дуржулгазын эртем ёзугаар түннеп байыдар талазы-биле ажылды уламчылаар;

сайзырангай социализмниң теоретиктиг чугула айтырыгларын, ооң коммунизмче чоорту шилчииринин хоойлу ёзугаар болурун, оларның ажылдаар болгаш ажыглаар механизмнерин шинчилээр;

коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының, ниитилел харылзааларын сайзырангайжыдарының, чаа кижини хевирлеп кижизидериниң, амыдыралдың социалистиг овур-хевирин хөгжүдериниң теорияларын ажылдап кылырын уламчылаар;

эртем-техниктиг революцияның ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидериниң болгаш интенсификастаарының, улус ажыл-агыйын удуртуп башкарарын болгаш планнаарын сайзырангайжыдарының айтырыгларының, а ол ышкаш социал-экономиктиг чорудулгаларны баш бурунгаар көөр талазы-биле шинчилелдерни бүгү талалыг хөгжүдер;

ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттар биле ССРЭ-ниң социалистиг экономиктиг интеграциязын хөгжүдериниң, даштыкыда өске-даа чурттар-биле даштыкы экономиктиг харылзааның айтырыгларының, амгы үеде делегей хөгжүлдезиниң чугула айтырыгларының талазы-биле шинчилелдерни калбартыр.

Бойдус болгаш техниктиг эртемнер талазы-биле:

теоретиктиг болгаш дузалал материал талазы-биле шинчилелдерни калбартыр. Улус ажыл-агыйынга электроннуг санаалга техниказын калбаа-биле болгаш ажыктыг ажыглаарынче угланган эртем ажылдарын калбартыр;

эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир, ылаңгыя атомнуг энергетиканы хөгжүдер, энергияны хуулдурарының амгы аргаларын сайзырангайжыдар болгаш чаа аргаларын чогаадыр, мырыңай чаа техниканы, чаа конструкцияларны, магниттиг чартык проводниктерлиг, дээди бедик дамчыдылгалыг болгаш өске-даа материалдарны, үнелиг кристаллдар техниказын тургузар болгаш калбаа-биле нептередир сорулга-биле ядролуг физика, плазма, кадыг бүдүмелдер физиказы, чавыс температуралар, радиофизика болгаш электроника, квантылыг электроника, механика, оптика, астрономия талазы-биле теоретиктиг болгаш шенелде шинчилелдерни хөгжүдер;

чаа шынарлыг бүдүмелдерни болгаш материалдарны алыр сорулга-биле химиктиг каттыжыышкыннар синтезиниң талазы-биле шинчилелдерни калбартыр. Химиктиг реакцияларны дыка дүргедедирин хандырып турар ажыктыы бедик катализтиг системаларлыг химиктиг чаа чорудулгаларны тургу-

(Уламчызы 6-гы арында).

1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннары

ээр, бүрүн тудуш цикльдерни колдадыр ажыглаар технологияның эртем үндезиннерин ажылдап кылыр;

чүрек-дамыр, онкология, вирустуг болгаш профессионал, нерв системазының аарыглары-биле демиселдиң эң-не чугула медика-биологтуг айтырыгларын шиитпирлээрин дүргедедир сорулга-биле молекулярлыг биология, кижиниң организминиң амыдыралчы чорудулгазының физиология-биохимиктиг үндезиннериниң талазы-биле шинчилелдерни дүргедедир. Күш-ажылдың байдалдарын экижидериниң болгаш кадыкшыдарының чугула айтырыгларын шинчилээрин уламчылаар;

үнүштерниң үнелиг чаа сорттарын, дириг амытаннарның уксааларын болгаш микроорганизмнерниң культураларын, а ол ышкаш медицинага, кодээ ажыл-агыйга болгаш үлетпүрнүң өске-даа адырларынга физиология талазы-биле активчи бүдүмелдерни алырының аргаларын тургузар сорулга-биле генетика теориязын болгаш методтарын улам ыңай ажылдап кылырын хандырар;

хөрзүннүң, чер иштиниң байлаан, үнүштер болгаш дириг амытаннар аймаан, агаар болгаш суг бассейннерин чөп ажыглаарының болгаш камгалаарының эртем үндезиннерин хөгжүдер. Делегей океанын комплекстиг шинчилээрин калбартыр. Агаарны болгаш халаптыг болуушкуннарны баш бурунгаар билип алырының методтарын улам ыңай ажылдап кылырын боттандырар;

ажыктыг казар байлактарның чыглып тыптырының чорудулгазын болгаш чыдар черлериниң ниити байдалын шинчилээр сорулга-биле чер картын болгаш черниң үстүкү мантиязын шинчилээрин калбартыр;

космиктиг делгемнерни шинчилээрин болгаш шиңгээдирин уламчылаар, черниң бойдус курлавырларын шинчилээринге, метеорологияга, навигацияга, харылзаага болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа херегледиинге космиктиг чепсектерни ажыглаар талазы-биле шинчилелдерни калбартыр.

VIII. Социал хөгжүлдениң болгаш улустуң амыдырал деңнелин бедидериниң программазы

Экономиканың өзүлдезинге болгаш ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыг чорууннуң бедииринге үндезилээш, улустуң өзүп турар материалдыг болгаш угаан-бодал хереглелдерин улам долу хандырарын, амыдыралдың социалистиг овур-хевириниң чайгылыш чок хөгжүүрүн, совет ниитилелдиң социал тургузуунуң улам ыңай сайзырангайжыырын хандырар. Ол сорулга-биле төлевилеп көөрү болза:

күш-ажылдың социал-экономиктиг болгаш бүдүрүлгеге таарымчалыг байдалын экижидер, ооң чогаадыкчы характерин күштелдирер, хол-биле кылыр, биче квалификастыг болгаш аар күш-ажылды бүгү хемчег-биле кызырар;

чурттакчы чоннуң орулгаларын улгаттырар, хереглелдиң деңнелин бедидер болгаш структуразын сайзырангайжыдар, улустуң хереглел бараанарынга чурттакчы чоннуң негелделерин улам долу хандырар;

улустуң амыдыралын улам ыңай экижидериниң чугула угланыышкыннарының бирээзи болур чуртталга тудуун улуг хемчээлдерге боттандырар болгаш чуртталга бажыңнарының шынарын бедидер;

совет кижилерниң бажын ажылын чиигедири-биле болгаш дыштанылгазын экижидери-биле холбашкан ачы-дуза чедирилгезиниң хевирлерин калбартыр болгаш хемчээлин улгаттырар;

ажылчы чоннарның ниити билиг болгаш культура-техниктиг деңнелин бедидер, медицина хандырылгазын экижидер, долгандыр турар бойдусту камгалаарын күштелдирер, уругларны кижизидеринге болгаш кижиниң амыдыралын болгаш ажыл-чорудулгазын узадырынга улам-на таарымчалыг байдалдарны тургузар;

совет ниитилелдиң аңгы-аңгы социал бөлүктериниң, хоорай болгаш кодээниң чурттакчыларының чаагай чорууннуң болгаш культуразының, күш-ажылының болгаш амыдыралының деңнелин улам чоокшулаштырар;

социалистиг демократияны улам ыңай хөгжүдеринге, ажылчы чоннарның хой-нийти идепкейин болгаш инициативазын көдүреринге, бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга оларны кииристиреринге делгем аргаларны бүрүнү-биле улам ажыглаар. Социалистиг чарыштың бүгү тала-биле калбаразын, мурнакчы дуржулганың нептерээрин хандырар;

материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннерин улам долу дүүштүрер болгаш оларның бүдүрүлгениң ажыктыг чорууну бедидеринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүреринге, продукцияның шынарын экижидеринге, материалдыг курлавырларны камналгалыг ажыглаарынга салдарын күштелдирер.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ортумак ажыл төлевирин 16—18 хуу өстүрер болгаш беш чылдың төнчүзүнде ону айда 170 рубльден эвээш эвес чедирер. Бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезинге үндезилээш, колхозтарның ниити ажыл-агыйындан **колхозчуларның орулгазын** ортумаа-биле 24—27 хуу бедидер.

Ниитилелдиң хереглел фондузундан чурттакчы чонга төлевирлерни болгаш чиигелделерни 28—30 хуу бедидер.

Ажыл төлевириниң эң биче хемчээлин бедидер талазы-биле хемчеглерни чорударын улус ажыл-агыйының бүдүрүлгечи эвес адырларында ажылдакчыларның ортумак төлевирлиг категорияларының шалының улгаттырары-биле кады доозар. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевириниң болгаш шалының эң биче хемчээлин өстүрериниң чаа чадазынче кирер.

Ыраккы Чөөн чүк районнарынга ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевиринге ажыл стажы дээш немелдени кирер.

Үлетпүрнүң чамдык адырларынга дүнеки ээлчегде ажылдааны дээш немелде ажыл төлевирин бедидер.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевириниң талазы-биле, дес-дараалаштыр хандырары болза:

күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезинге, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге, продукцияның шынарын бедидеринге болгаш ооң бот-үнезин чиигедиринге ажыл төлевириниң идиг бээр ролюн күштелдирер, ажыл төлевирин күрүнеден таарыштырарының үндезини болур тариф системазын улам ыңай сайзырангайжыдар, ажылдакчыларның мергежилин болгаш оларның күш-ажылчы чедиишкиннерин өстүреринге идиг бээр ролюн бедидер;

эвээш санныг ажылдакчылар-биле продукция бүдүрүп үндүрерин көвүдеткени дээш материалдыг деткимчениң депшилгелиг хевирлерин, үлетпүрге болгаш өске-даа адырларга күш-ажылдың эчис түңнели дээш бригада төлевирин, күш-ажылдың аккордтуг төлевирин, ылаңгыя тудугга болгаш кодээ ажыл-агыйга, а ол ышкаш ажылга бедик көргүзүглер, ажылдап кылыышкынның техника талазы-биле үндезилеттинген нормаларын күүсеткени болгаш ажыр күүсеткени дээш шаңналдарның системаларын улам калбаа-биле ажыглаар;

ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевириниң улус ажыл-агыйының адырларының талазы-биле деңзигүүрүн экижидер, агаар-бойдузу берге байдалдыг районнарда ажылдап турар, аар болгаш таарымча чок байдалдыг ажылда ажылдакчыларга ажыл төлевирин немей төлээрин калбартыр;

күш-ажыл чурумун быжыглаарынга болгаш бүдүрүлгеде кадрларның үнер, кирер чорууну эвээжедиринге ажыл төлевириниң ролюн күштелдирер.

Колхозчуларның күш-ажыл төлевирин организастаарын дараазында чүүлдерге үндезилээш, сайзырангайжыдар:

күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш байдалдарын деңнештирериниң чергези-биле колхозтарга болгаш күрүнениң кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге күш-ажылдың төлевириниң деңнелин хажык чокка чоокшулаштырар;

күш-ажыл төлевириниң хемчээлдериниң ажылдың эчис түңнелдеринден хамаарылгалыг болурун күштелдирериниң;

бир дөмей нарын, аар-берге болгаш күжениишкинниг күш-ажылдың төлевиринге улам чаңгыс аай болур чорукту хандырар;

күш-ажылдың байдалын болгаш камгалалын улам ыңай экижидер. Ажылдың айыыл чок байдалын хандырарынга эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин, технологияны болгаш дерилгелерни сайзырангайжыдарын калбаа-биле ажыглаар.

Ажылдап турар херээженнерниң күш-ажыл болгаш амыдырал байдалдарын экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырарын уламчылаар.

Чаш уруглуг болгаш ажылдап турар херээженнерге ук чаш уруг бир хар четкиже дээр ону ажаап карактаары-биле холбашкан шөлээниң чамдык хүннерин төлеп бээрин доктаадыр. Уруглардыг херээженнер долу эвес ажыл хүннүг ийикпе, азы долу эвес ажыл неделялыг болурун, ол ышкаш бажыңынга ажылдаарының калбак аргаларын тургузар.

Школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң, узатканы хүннүг школаларның болгаш бөлүктерниң четкилерин калбартыр 2,5—2,8 миллион уруглар турар уруглар яслилериниң болгаш уруглар садтарын тудуп тургузар. Пионер лагерьлериниң, элээди оолдар, уруглар болгаш аныяктарга спорт база кадыкшылга-күш-ажыл баазаларының санын көвүдедир. Уруглар албан черлериниң ажылын экижидеринче онза кичээнгей салыр.

Амыдырал хандырылгазын, ниитиниң чемненилгезин хөгжүдүп, полуфабрикаттарны болгаш кулинар кылыгларын бүдүрерин база чонга садарын көвүдедип тургаш, бажын ажылынга үнер үе-шакты кызырарының байдалдарын тургузар.

Социал хандырылгазын экижидер. Ажылчыннарга, албан-хаакчыларга болгаш колхозчуларга назылап кырааның пенсияларының минималдыг хемчээлдерин өстүрер.

Колхозчу тараачыннарның, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның социал хандырылгазын моон соңгаар-даа чоокшулаштырарын көөр. Колхозтарга болгаш күрүне бүдүрүлгелеринге, организацияларга болгаш албан черлеринге чыгуур ажыл стажын чедип алган, мурнунда колхоз кежигүнү чораан кижилерге пенсияларны назылап кыраан колхозчуларга төлээр пенсияның минималдыг хемчээлиниң деңнелинге чедир тургузар. Колхозчулардан 1-ги бөлүктүң инвалидтеринге төлээр пенсияларга оларны ажаганы дээш немелде төлевирни тургузар.

Чажында инвалид апарган уругларга төлээр пособиелерниң хемчээлин өстүрер болгаш ук пособиелерни инвалид уругнуң назы-хары хамаан чокка төлээр.

Хөй уруглардыг иелерниң пенсия хандырылгазынга хамаарышкан чиигелделерни калбартыр.

Күрүне чээлилерин моон соңгаар-даа **дедир эгидерин** көөр.

Кол аъш-чем болгаш аъш-чем эвес бараанарга **күрүнениң үүрмектеп садар өртектериниң чайгылыш чок чорууун** хандырарынче угланган шугумну уламчылаар; эргежок чугула байдалдарның тургустунарының болгаш бараан курлавырларының чыглырының хире шаа-биле чамдык бараанарга өртектер чиигелдезин чорудар.

Күрүнениң болгаш кооператив садыының **үүрмектеп садар бараан** саарылгазын 27—29 хуу көвүдедир.

Эът, сүт, ногаа, чимис болгаш оон-даа өске эң хоолулуг аъш-чем продуктуларын көвүдедип тургаш, совет кижилерниң хереглээр аъш-чем продуктуларын моон соңгаар-даа хөй янзы кылдыр хандырар.

Чиик үлетпүр кылыгларынга, ол ышкаш культура-амыдыралга болгаш эдилелге херек чүүлдерге — мебельге, телевизорларга, соодукчуларга, фотоаппараттарга, магнитофоннарга, электриилиг доозун сордуруукчуларынга болгаш өске-даа бараанарга чоннуң хереглелдерин улам долу хандырар.

Бараанарның ассортиментизин калбартыр болгаш чаартыр, шынарын бедидер, чонга солун, чаа бараанарны бүдүрерин болгаш садып сайгарарын көвүдедир. Чоннуң хереглел негелделерин тургузарынга, ону эстетиктиг сонуургалдарга кижизидеринге идигни бээр.

Садыгның чагыглары чоннуң хереглел бараанарын бүдүрериниң хемчээлин болгаш ассортиментизин тодарадыр кол чүүл болурун барымдаалааш, үлетпүр биле садыгның аразында ажыл-агый харылзааларын быжыглаар болгаш сайзырангайжыдар, керээлерни күүседири дээш үлетпүр база садыг черлериниң харысалгазын бедидер.

Садыгның материалдыг баазазын хөгжүдер. Амгы үениң магазиннериниң, ооң иштинде үлетпүр министерстволарының организастап турары фирмалар магазиннериниң четкизин калбартыр. Чонга ачы-дуза чедирерин улам ыңай бедидерин, садып алыкчыларның бараанар садып алырынга чарыгдаар үе-шагын кызырарын хандырар, садыгның депшилгелиг хевирлерин калбаа-биле хөгжүдер. Ниити бараанарның механизастаттынган улуг складтарын, соодукчуларны, ногаа, картофель, чимис шыгжавырларын тударын боттандырар.

Четчир санныг болгаш четчир ассортиментилиг бараанар-биле магазиннерни үзүктел чок хандырары дээш мооңнеп садар садыг черлериниң болгаш организацияларының харысалгазын бедидер.

Ниитиниң чемненилгезин моон соңгаар-даа хөгжүдер, ооң бүдүрүлгелерин амгы үениң дериг-херекселдери-биле дерир, оларны үлетпүр черлеринге белеткеп каан полуфабрикаттар-биле хандырар. Продукцияның ассортиментизин калбартыр, шынарын болгаш ачы-дуза чедирериниң культуразын бедидер. Бүдүрүлгеге ниитиниң чемненилгезин, ол ышкаш диета чемненилгезин организастаарын экижидер.

Кодээ чурттакчыларның садыг хандырылгазының талазы-биле хереглекчилер кооперациязының организацияларының ажылын сайзырангайжыдар. Ооң бүдүрүлгечи ажыл-чорудулгазын моон соңгаар-даа хөгжүдер, кодээ ажыл-агый продуктуларын болгаш чиг-этти, ол ышкаш черлик чимис аймаан, катты, мөөгүлерни белеткээрин калбартыр болгаш база түс-түс черлерниң бараан курлавырларын бараан саарылгазынга кииристирер хемчеглерни алыр.

Чонга ачы-дуза чедирерин боттандырарының хемчээлин 1,5 катап, ооң иштинде кодээ черлерге 1,7 катап өстүрер. Ачы-дуза чедирериниң культуразын болгаш чагыгларны күүседириниң шынарын бедидер. Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң четкизин калбартыр, оларны амгы үениң техниказы-биле дерир.

Ажаалга кассаларының ажылын сайзырангайжыдар, садыг черлери, коммунал болгаш өске-даа бүдүрүлгелер-биле чоннуң туда эвес саналжылгаларын калбаа-биле нептередир.

Акшаландырыышкынның бүгү-ле үнер дөстериниң күсели-биле ниити шөлү 545—550 миллион дөрбелчин метр **чуртталга бажыңнарын тудар.** Чуртталга тудуунуң шынарын бедидер, чуртталга оран-савааларының таарымчалыг болур чорууун болгаш оларның планнаашкынын экижидер. Хоорайлар хөгжүлдезиниң кол планнарын ёзугаар хоорайлар тудуушкунун боттандырар, хоорайларның болгаш өске-даа чурттакчылыг черлерниң чаагайжыдылгазын, архитектуразын экижидер. Оларга төпчүткен суг хандырылгазын тургузарын экижидер. Чуртталга фондузунуң одалгазын чылыг хандырылгазының улуг үнер дөстеринче шилчидерин уламчылаар, оон газчыдылгазын калбартыр.

Чуртталга черлериниң кооперативтиг тудуушкунунуң хемчээлин өстүрер. Улуг эвес хоорайларга, хоорай хевирлиг суурларга болгаш кодээ черлерге хуу чуртталга тудуушкунун чорударынга идиг бээр.

Чоннуң кадыын камгалаарын моон соңгаар-даа экижидерин хандырар. Амгы үениң эртемниң чедиишкиннерин, диагностиканың болгаш эмнээриниң чаа методтарын медицина практиказынга калбаа-биле шиңгээдип алыр. Аарыгларны болдурбазының баш бурунгаар хемчеглерин күштелдирер. Эм аймаанга болгаш медицина техниказының кылыгларынга чоннуң база эмнелге-профилактика албан черлериниң хереглелдерин улам долу хандырар. Медицина дузазының шынарын болгаш кадык камгалал албан черлериниң ажылын организастаарының деңнелин бедидер.

Хөй профильдиг база специализастаттынган эмнелге черлериниң тудуун таарыштыр холбап тургаш, кадык камгалалының материалдыг баазазын хөгжүдер болгаш сайзырангайжыдар. 1980 чылда эмнелге оруннарының ниити санын барык 3,3 миллионга чедирер. Чаа тудуглар районнарынга болгаш кодээ черлерге амбулатор-поликлиника черлериниң тудуун калбартыр. Инвалидтерге болгаш чөнүп кыраан кижилерге интернат-бажыңнарның четкизин көвүдедир. Инвалидтерниң ажыглаары протез-ортопедтиг катап тургузулга төптерин тургузарын уламчылаар, аргыжылганың хууда чепсектерин болгаш протез-ортопедтиг кылыгларны бүдүрерин калбартыр база шынарын бедидер. Инвалидтерниң бүдүрүлге өөредилгезин экижидер хемчеглерни алыр.

Интернат-бажыңнарга, божулга бажыңнарынга, уруглар эмнелгелеринге болгаш чамдык специализастаттынган эмнелге черлеринге база салбырларга аъш-чем болгаш өске-даа чүүлдерге хереглээр чарыгдалдарның нормаларын улгаттырар.

Эмчилерни болгаш ортумак медицина ажылдакчыларын белеткээрин экижидер база оларның мергежилин бедидер.

Эртем-техниктиг депшилгениң негелделеринге болгаш ажылчы чоннарның культура-техниктиг база билиг деңнелин үзүк чок бедидериниң, мергежилдиг ажылчын кадрларны болгаш специалистерни белеткээрин экижидериниң сорулгаларынга дүүштүр улус өөредилгезиниң системазын моон соңгаар-даа хөгжүдерин боттандырар.

Бүгү-ниитиниң ортумак өөредилгезин хөгжүдер болгаш сайзырангайжыдар. Ортумак школага өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың деңнелин бедидер. Аныяктарның профессионалдыг ориентациязынга улуг кичээнгейни салыр. Башкы кадрларны белеткээриниң болгаш эде белеткээриниң шынарын экижидер.

7 миллиондан эвээш эвес өөреникчи олуттуг, ооң иштинде кодээ черлерге барык 4,5 миллион өөреникчиге чаа ниити билиг школаларын тудуп тургузар.

Пионерлер ордуларының болгаш бажыңнарының, аныяк техниктер болгаш натуралистер станцияларының, спорт база музыка школаларының болгаш өске-даа уруглар албан черлериниң четкизин хөгжүдер.

Школа-интернаттарга болгаш уруглар бажыңнарынга аъш-чем чарыгдалдарының нормаларын улгаттырар.

Улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларынга херек бедик мергежилдиг аныяк ажылчыннарны хамыктың мурнунда тускай мергежилди болгаш ниити ортумак эртемни хары угда чедип алыр арганы бээр профессионал-техниктиг өөредилге черлеринге, ол ышкаш техниктиг училищелерге белеткээрин хандырар.

Ортумак профессионал-техниктиг болгаш техниктиг училищелерге сургуулдар хүлээп алырын 2-ден ажыг катап көвүдедир. Профессионал-техниктиг өөредилге системазынга 11 миллиондан эвээш эвес мергежилдиг ажылчыннарны, ооң иштинде ортумак эртемниг 5 миллион хире кижини белеткээр. 1,1—1,2 миллион сургуулдар өөренир профессионал-техниктиг училищелерин, ол ышкаш сургуулдарга четчир санныг общежитиелерни ажыглалга киирер.

Ажылчыннарны база **массалыг мергежилдерниң өске-даа** ажылдакчыларын бүдүрүлгениң шуут-ла бодунга белеткээрин болгаш оларның мергежилин бедидерин экижидер.

Дээди база тускай ортумак эртемниг 9,6 миллион специалистерни белеткээр. Бүдүрүкчү күштери шапкын хөгжүп турар районнарны кадрлар-биле хандырарынга онза кичээнгей салыр.

Специалистерниң болгаш ажылчыннарның белеткел база идей-политиктиг кижизидилгезиниң деңнелин моон соңгаар-даа бедидерни дээди, тускай ортумак база профессионал-техниктиг өөредилге черлериниң эң чугула сорулгазы деп санаар.

Ниити билиг школаларының, профессионал-техниктиг, тускай ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң материалдыг баазазын калбартыр. Өөредилгениң техниктиг херекселдерин болгаш чаа методтарын өөредилге чорудулгазынга идепкейлиг шиңгээдип алыр. Лабораторияларны, өөредилге болгаш өөредилге-методиктиг кабинеттерни, мастерскаяларны амгы үениң дерилгелери-биле, приборлар, инструментилер, өөредилге пособиелери-биле деририн экижидер.

Совет кижилерниң идей-политиктиг, төлептиг аажы-чаң болгаш эстетиктиг кижизидилгезинге, оларның угаан-бодал негелделерин хевирлээринге **социалистиг культураның болгаш уран чүүлдүң** ролюн моон соңгаар-даа бедидерин хандырар. Культура албан черлериниң материалдыг баазазын, ылаңгыя кодээ чөөлерге болгаш үлетпүр тудуушкунунуң чаа районнарынга быжыглаар.

Культура-чырыдыышкын албан черлериниң ажылының деңнелин бедидер. Массалыг библиотекаларның четкизин калбартыр. Улусчу университеттерни хөгжүдер, оларның ажыл-чорудулгазын сайзырангайжыдар.

Ном парлалгазының херээ болгаш номнар садыглаарын экижидер. Номнарны, солуннарны болгаш журналдарны үндүрерин көвүдедир база оларны парлаарының шынарын бедидер. Өөредилге номнарын, уругларга болгаш аныяктарга литература үндүреринче онза кичээнгей салыр. Парлалганың офсеттиг аргазын, фотоөрүлгени болгаш автоматтыг шуушту-рулга шугумнарын полиграфия үлетпүрүнге калбаа-биле шиңгээдир.

Телевидение болгаш радио дамчыдылгазын моон соңгаар-даа хөгжүдерин, өңнүг телевидениеге болгаш стереофониктиг радио дамчыдылгазын калбаа-биле шиңгээдирин баш бурунгаар көөр, теле база радио дамчыдылгаларын бүзүрелдиг болгаш бедик шынарлыг хүлээп алырының зоназын калбартыр. Телевидение программаларының шынарын экижидер.

Чоннуң кино-биле хандырарын улам экижидер. Кинотеатрларның четкизин болгаш кинематографияның материалдыг баазазын калбартыр. Фильмнерниң идейлиг уран чечен деңнелин бедидер. Эртем-нептередилгелиг, өөредилге, хроника-документалдыг фильмнерни эргежок чугула хемчээлге кылып үндүрерин хандырар. Уругларга болгаш элээди улуска таарыштырган кинофильмнерни бүдүрерин көвүдедир болгаш тематиказын калбартыр.

Чоннуң кадыын быжыктырар база хостуг үени эки ажыглаар сорулга-биле **ажылчы чоннарның** идепкейлиг **дыштанылгазын** организастаарын сайзырангайжыдар.

Санаторий-курорт черлериниң, дыштанылга бажыңнарының болгаш пансионаттарның, ол ышкаш хоорайларга, ылаңгыя турисчи база курорт төптеринге, массалыг дыштанылга зоналарынга гостиницаларның четкизин көвүдедир.

Экскурсия хандырылгазын болгаш туризмни хөгжүдер. Турисчи комплекстерниң болгаш баазаларның, мотельдерниң болгаш кемпинглерниң тудуун уламчылаар. Спорт база турисчи дериг-херекселдерни бүдүрерин калбартыр.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның сад ажылының талазы-биле эштежилгелерин организастаарынга база оларның ажыл-чорудулгазын экижидеринге идиг болур.

Бүдүрүлге болгаш албан черлеринге, өөредилге черлеринге болгаш чоннуң чурттап турар черлериниң аайы-биле массалыг күш-культураны болгаш спортту хөгжүдер.

Почта, телефон болгаш телеграф **харылзаазының** ачы-дуузазын хоорайның болгаш кодээниң чурттакчы чонунуң хереглээрин улам долузу-биле хандырар.

Чоннуң **транспорт хандырылгазын** экижидер сорулга-биле хоорайлар аразының, хоорай иштиниң болгаш хоорай кавызының транспортун моон соңгаар-даа хөгжүдерин хандырар. Кодээ черлериниң чурттакчыларын транспорттуң янзы-бүрү хевирлери-биле хандырарын дыка калбартыр.

Хууда ажыглаал транспортунуң көвүдээни-биле холбашкан ачы-дуза чедиришкиннериниң хемчээлин болгаш хевирлерин көвүдедир. Техниктиг хандырылга станцияларының, автозаправка станцияларының, ол ышкаш чонга хамааржыр транспортка эргежок чугула кооперативтиг гараждарның болгаш турар черлериниң четкизин хөгжүдер.

IX. Эвилелдешкен республикаларның бүдүрүкчү күштерин таарыштыр тургузары болгаш ажыл-агыйын хөгжүдери

Чурттуң бүдүрүкчү күштерин таарыштыр тургузарын сайзырангайжыдар сорулга-биле:

чөөн районнарның экономиктиг күчүзүн улам ыңай өстүрерин болгаш үлетпүр продукциязының ниити-эвилел бүдүрүлгезинге оларның ролюн бедидерин баш бурунгаар көөр. Бойдус байдалдарының талазы-биле оларга эң таарымчалыг адырларны, ылаңгыя одалга үлетпүрүн болгаш хөй энергия чарыгдаар бүдүрүлгелерни шапкын хөгжүдер. Нефть болгаш газ тывыжының, алюминий бүдүрүлгезиниң беш чыл иштинде алыр бүгү немелде өзүлдезин, хөмүр-даш тывыжының немелде өзүлдезиниң 90 ажыг хуузун, чес-хола бүдүрүлгезиниң немелде өзүлдезиниң барык 80 хуузун, целлюлоза бүдүрүлгезиниң немелде өзүлдезиниң 45 хуузун болгаш картон бүдүрүлгезиниң немелде өзүлдезиниң 60 хире хуузун ол районнардан алырын хандырар;

ССРЭ-ниң Европа кезээнге база Уралга үлетпүр өзүлдезин колдуунда ажылдап турар бүдүрүлгелерниң техниктиг эде чепсегленииишкиниң болгаш чаартылгазын боттандырарының аргазы-биле чедип алыр, ынчаарга аңаа хөй энергия болгаш хөй суг чарыгдаар чаа бүдүрүлгелерни тударын, эргилерин калбартырын кызыгаарлаар;

ниити өрүк-харылзаалыг, инженер дериишкиннерлиг болгаш дузалаар бүдүрүлгелерлиг девискээр-бүдүрүлге комплекстерин база үлетпүр белдирлерин хөгжүдер болгаш шак ындыг чаа комплекстерни болгаш белдирлерни тургузар;

күш-ажыл курлавырларының таарымчалыг балансызы бар эвилел республикаларга болгаш экономиктиг районнарга үлетпүрнүң аар улуг хемчээлдиг бүдүрүлгелерин сайгарылдыр тургузар; тус черниң мергежилдиг кадрларын белеткээрин экижидер;

улуг хоорайларның өзүлдезин моон соңгаар кызыгаарлаар, экономика талазы-биле перспективтиг биче болгаш ортумак хоорайларга бар каттыжыышкыннарның, фабрикаларның болгаш заводтарның колдуунда улуг эвес бүдүрүлгелерин, салбырларын база тускайжыткан цехтерин сайгарылдыр тургузуп, ук хоорайларны хөгжүдер;

кодээ черлерге күш-ажыл курлавырларының ажыглалын экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Кодээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадып кылыр, тудуг материалдарын болгаш тус черниң чиг-эдинден чоннуң хереглел бараанарын бүдүрүп үндүрер талазы-биле бүдүрүлгени база ус-тывыш ажыл-агыйын колхозтарга болгаш совхозтарга хөгжүдер;

транспорт-экономиктиг харылзааларны чаартып хөгжүдер, ол сорулга-биле магистральдыг транспорт оруктарын хөгжүдер, а ол ышкаш Сибирьниң болгаш Ортаа Азияның соңгу-барыын районнарындан ССРЭ-ниң Европа кезээнче нефть-газ дамчыдарының күштүг системаларын, а ол ышкаш Сибирьниң соңгу-барыын районнарындан чурттуң чөөн районнарында нефть болбаазырадып кылыр заводтарже нефть дамчыдар системаларны дерип кылыр;

бүдүрүкчү күштерни таарыштыр тургузар айтырыгларның талазы-биле эртем шинчилелдерин калбартыр.

Бүдүрүлге болгаш социал-культура тургузуушкунунуң, чоннуң хереглел бараанарын бүдүрүп үндүрерин көвүдедириниң, садыгны база чонну хандырарын калбартырының, бойдус, күш-ажыл болгаш өске-даа курлавырларны эң-не долу ажыглаарының айтырыгларын тус черниң база ооң национал онзагай байдалдарын барымдаалап көрбүшаан, шиитпирлээр талазы-биле эвилел республикаларның ролюн база харысалгазын бедидер.

Ажыл-агыйны специализастаарын ханыладырынга болгаш комплекстиг хөгжүдеринге үндезилээш, экономиканың улам ыңай кодурлуушкунун эвилелдешкен болгаш автономнуг бүгү республикаларга, экономиктиг районнарга, автономнуг областарга болгаш национал округтарга хандырар.

Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказынга үлетпүр продукциязының хемчээлин 35—39 хуу улгаттырар. Машина тудуунуң, газ химия болгаш нефтехимия үлетпүрүнүң дүрген өзүлдезин хандырар.

Газ конденсадын кииристирбишээн, 1980 чылда нефть тывыжын 545—555 млн. тонна, газ тывыжын—220—255 млрд. куб. метр, хөмүр-дашты—428—438 млн. тонна, электроэнергияны ажылдап үндүрерин—832—851 млрд. киловатт-шак, каңны ээлдирерин—94—98 млн. тонна, кара металлдарның белен прокадын бүдүрерин—66—69 млн. тонна, минералдыг чемишчидилгени—74 млн. тонна, пөс-таавыны—8,9 млрд. дөрбелчин метр, трикотаж кылыгларын—830 млн. кезек, чигирни—3,5—4 млн. тонна, мал саржааны—720 муң тонна чедирер.

Шуткулга кылыр автоматтыг аар шугумнарны, хоолайлар кылыр станоктарны, прибор подшипниктерин кылырынга херэглээр эң-не чиге ажылдаар станоктарны, чуга демир хептээринге болгаш машина тудуунуң өске-даа элээн каш бүдүрүлгелеринге хереглээр автоматтыг шугумнарны бүдүрер талазы-биле заводтарның тудуун боттандырар.

Мал ажылынга болгаш мал чеми бүдүреринге, трактор болгаш кодээ ажыл-агый машина тудуунга ажыглаар машина тудуунуң улам ыңай хөгжүлдезин хандырар. 330 аът күштүг тракторларны үлетпүрге мөөңү-биле бүдүрерин организастаар. Тараа болгаш картофель ажаап алыр бедик бүдүрүкчүлүг комбайннарны, техниктиг культураларны тарыырынга болгаш дүжүдүн ажаап алырынга ажыглаар машиналарны бүдүрүп үндүрерин көвүдедир.

Кодээ ажыл-агый продукциязының хемчээлин чылда ортумаа-биле 14—17 хуу улгаттырар. Тарааны чылда бүдүрерин ортумаа-биле 123—126 млн. тонна, тарымал тоорук үрезининин—4 млн. тонна, чигир свекла зын—32—33 млн. тонна, хендир волокнозун—265 муң тонна, картофельди—53—55 млн. тонна, ногааларны—12,3 млн. тонна, эътти (кош эъттиң деңзизи-биле)—7,5—7,7 млн. тонна, сүттү—49—51 млн. тонна, дүкту—235 муң тонна чедирер.

Суггаттыг 2,2 миллион гектар тараа шөлүн ажыглалга киирер, малгаштыг 2,3 млн. гектар черни кургадыр, 5,2 млн. гектар одар шөлүн суггат-биле хандырар. Суггарган болгаш кургаткан черлерге бүгү кодээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн дыка бедидер.

РСФСР-ниң Европа кезээнге болгаш Уралга:

Атомнуг болгаш чылыдылга-биле ажылдаар электростанцияларны тударының күсели-биле электроэнергетика баазазын быжыглаарын хандырар. Ленинград АЭС-тиң күчүзүн 4 млн. киловатт, Кострома ГРЭС-тиң—3,6 млн. киловатт, Рефтинск ГРЭС-тиң—3,3 млн. киловатт чедирер. Нововоронежтиң, Смоленскиниң болгаш Курскиниң атомнуг электростанцияларының, Чебоксарск болгаш Нижнекамск ГЭС-териниң, Рязанск база Ставропольск ГРЭС-териниң болгаш өске-даа электростанцияларның күчүлерин ажыглалга киирер. Пермьде чылыдылга-биле ажылдаар электростанцияның тудуун калбартыр болгаш Иrганайск ГЭС-ти тудуп деририн эгелээр;

Демирни катап шуут тургузар арга-биле алдынган металлжыткан арыг демирден каң бүдүрер Оскольскиниң электрометаллургия комбинадын тутпушаан, Курскиниң магнит аномалиязының минералдыг курлавырларының баазазынга девискээр-бүдүрүлге комплексизин хөгжүдер;

Оренбургтуң газконденсат бар черниң баазазынга үндезилээш газты тывар болгаш болбаазырадып кылыр талазы-биле улуг үлетпүр комплексизин улам ыңай сайзырадып тургузар. ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарның киржилгези-биле ССРЭ-ниң барыын талакы кызыгаарынче газ дамчыдар хоолайның тудуун чорудар;

Тиман-Печораның нефть-газтыг девискээриниң бойдус курлавырларын шиңгээдип алыр; 1980 чылда ол черге нефть тывыжын барык 25 млн. тонна, газ тывыжын—22 млрд. куб. метр чедирер. Чурттуң Европа кезээниң соңгу талазында целлюлоза болгаш ыяш болбаазырадып кылыр бүдүрүлгелерни калбартыр болгаш чаартыр.

Каманың автомобиль заводунуң баштайгы ээлчээлин, Нижнекамскиниң нефтехимия бүдүрүлгелериниң комплексизиниң тудуун доозар. Тольятти хоорайның районунга аммиактың болгаш карбамидтиң улуг хемчээлдиг бүдүрүлгезин тургузар.

Чурттуң улуг төптери — Москваның болгаш Ленинградтың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң, ында тургустунган бүдүрүлге болгаш эртем күчүзүн сайзырангайжыдар база ажыктыын бедидер талазы-биле хемчеглерни боттандырар.

Тургустунган үлетпүр төптеринде ажылдап турар бүдүрүлгелерин бирги ээлчегде чаартырының болгаш техника-биле эде чепсеглээриниң күсели-биле чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң улам ыңайгы хөгжүлдезин хандырар.

Кара болгаш өңнүг металлургияның, машина тудуунуң база химия үлетпүрүнүң Уралга улам ыңай хөгжүлдезин боттандырар. Верхне-Камскиниң калий бассейниниң комплекстиг хөгжүлдезин, Пермьниң синтетиктиг каучук заводунуң бирги ээлчээниң тудуун доозарын хандырар. Улуг үлетпүр төптериниң суг-биле хандырылгазын экижидер.

Кодээ ажыл-агыйны болгаш ооң-биле холбаалыг үлетпүр адырларын комплекстиг хөгжүдер талазы-биле ажылдарны РСФСР-ниң кара эвес хөрзүннүг зоназынга калбартыр. Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң материал-техниктиг баазазын быжыглаар болгаш ону интенсификастаар талазы-биле хемчеглерни боттандырар, черни мелиорастаар талазы-биле ажылдарны калбартыр, аңаа үндезилээш тарааны, мал ажылының продуктуларын, хендирни, картофельди болгаш ногааны бүдүрерин дыка көвүдедир.

Волга-Каманың бассейнинге суг камгалалының хемчеглерин чорударын көөр. Тараа болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрүп алырының магадылалдыг улуг районун тургузар сорулга-биле Волга чоогунга суггарылга системаларының тудуун уламчылаар. Дон хемге Константиновскиниң гидро белдириниң тудуун эгелээр. Краснодар крайга болгаш Ростов обласка рис тарылгазын хөгжүдер талазы-биле ажылдарны калбартып чорудар.

Одаар чүүл үлетпүрүн, кара болгаш өңнүг металлургияның, химия болгаш нефтехимия, целлюлоза-саазын үлетпүрүнүң хөй энергия ажыглаар бүдүрүлгелерин **Сибирьге** дүрген хөгжүдерин көөр. Ыяш болгаш ыяш болбаазырадып кылыр кылыр үлетпүрнүң дүрген хөгжүлдезин хандырар.

Нефть болгаш газ тывыжының талазы-биле чурттуң кол баазазы — девискээр-бүдүрүлгениң улуг комплексизин Барыын Сибирьге тургузарын үргүлчүлээр. Аңаа нефть тывыжын 1980 чылда 300—310 млн. тонна, газ тывыжын—115—145 млрд. куб. метр чедирер. Тобольскиниң нефтехимия комплексизиниң тудуун калбартып чорудар. Нефть газын болбаазырадып кылыр заводтарны, нефтини кылгаш газты дажыглаарынга хереглээр хоолай дамчыдылгазының системазын болгаш Сургут-Нижневартовск аразының демир-оруун тудар. Электроэнергетика баазазын хөгжүдер. Кузбаска хөмүр-даш тывыжын 161 млн. тонна чедирер.

(Төнчүзү 7-ги арында).

1976—1980 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң кол угланыышкыннары

Канск—Ачинск бассейнинге күчүлүг хөмүр-даш разрезиниң тудуун, ооң баазазынга—Березовск ГРЭС-тиң тудуун калбартып чорудар. Ачинскиниң нефть болбаазырадып кылыр заводунуң бирги ээлчээн ажыглалга киирер. Саянның девискээр-бүдүрүлге комплекизин хөгжүдерин үргүлчүлээр. Саян-Шушенск ГЭС-те баштайгы агрегаттарны ажыглалга киирер болгаш Саянның алюминий заводунуң электролизиниң баштайгы корпустарын ажылдадып эгелээрин хандырар. Минусинск хоорайга электротехника заводтарының комплекизиниң бирги ээлчээн тудар. Богучанск ГЭС-тиң тудуун эгелээр. Усть-Илимск ГЭС-тиң бүрүн күчүзү-биле ажылдап эгелээрин база ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарның киржилгези-биле целлюлоза заводун тудуп тургузарын хандырбышаан, Братск-Усть-Илимскиниң девискээр-бүдүрүлге комплекизин тургузарын колдуунда доозар. Гусиноозерск ГРЭС-тиң тудуун үргүлчүлээр.

Көдээ ажыл-агыйны, а ол ышкаш көдээ ажыл-агый чиг-эдин болбаазырадыр талазы-биле үлетпүрнүң адырларын улам бедик темпилер-биле хөгжүдер.

Алтай крайда Алейскиниң суггарылга системазының ийиги ээлчээниң болгаш Чарышскиниң бөлүк суг дамчыдылгазының тудуун эгелээр. Кулундинск каналының тудуун уламчылаар.

Ыракты Чөөн чүкке ажыл-агыйны комплексилиг хөгжүдерин хандырар, өңнүг, ховар, үнелиг металлдарның болгаш алмазтың тывыжын көвүдедир, ыяш, целлюлоза-саазын болгаш эт-херексел үлетпүрүнүң продукциязын бүдүрерин улгаттырар. Зейск ГЭС-тиң тудуг дериишкинин доозар, Бурейск ГЭС-тиң тудуун калбартып чорудар, Колымск ГЭС-те баштайгы агрегаттарны ажыглалга киирер. Бар портторну хөгжүдерин болгаш эде дериирин, флотту чаартырын, Восточный деп тереӊ суглуг портту тудуп кылырын уламчылаар.

Балык тударын, далай продуктуларының тывыжын, аъш-чемниң бедик шынарлыг балык продукциязын калбак ассортиментилиг кылдыр бүдүрерин көвүдедир.

Байкал—Амурнуң магистралынга хамаарышкан зонада бүдүрүкчү күштерни комплексилиг хөгжүдер талазы-биле геологтуг разведка болгаш эртем-шинчилел ажылдарын дыка күштелдирер. Магистральдың тус-тус участоктарының тудуун доостуру билек-ле, ол зонада бойдус курлавырларын шиңгээдип алырын көөр.

Южно-Якутскиниң девискээр-бүдүрүлге комплекизин тургузарынче эгелеп киирер. Тында—Беркакит аразының демир-орук шугумун тудар. Нерюнгринскиниң хөмүр-даш разрезиниң, ында болбаазырадылга фабриказының болгаш Нерюнгринск ГРЭС-тиң тудуун калбартып чорудар.

Черни кургадыр болгаш суггарар талазы-биле, Ыракты Чөөн чүктүң чурттакчы чонунуң тус черге бүдүрген көдээ ажыл-агый продуктулары-биле хандыртынарын көвүдедир дээш специализастаан совхозтарны болгаш мал ажылдыг комплекстерни тургузар талазы-биле ажылдарны уламчылаар. Сояны болгаш ристи бүдүрерин көвүдедир.

Украин ССР-ге үлетпүр продукциязының хемчээлин 30—34 хуу улгаттырар. Электроэнергетиканың, химия болгаш нефть болбаазырадыр, станок тудар болгаш херекселдер кылыр үлетпүрнүң, приборлар тудуунуң, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге херегээр машина тудуунуң өзүлдезиниң улам бедик темпилерин, а ол ышкаш трактор болгаш көдээ ажыл-агый машина тудуунуң улам ыңайгы хөгжүлдезин планга айтып көргүзер. Мал ажылынга болгаш мал чемин белеткээринге ажыглаар машиналарны болгаш дериишкиннерни бүдүрүп үндүрерин көвүдедир. Республиканың барык талакы областарынга үлетпүрнү дүрген темпилер-биле хөгжүдер.

Чернобыльскиниң, Ровнонуң, Южно-Украинскиниң атомнуг электростанцияларында күчүлерни ажыглалга киирерин хандырар, атомнуг ийи чаа электростанцияларның тудуун эгелээр. Чигиринскиниң болгаш Зуевскиниң чылыдылга-биле ажылдаар электростанцияларының тудуун калбартып чорудар. Чер ажылының электроэнергетиктиг хандырылгазынга болгаш черниң мелиорациязынга комплексилиг ужур-дузалыг Днестр ГЭС-те баштайгы агрегаттарны ажыглалга киирер. ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарның киржилгези-биле туттунуп турар Нововолынскиниң технологтуг дериишкиннер заводун доозар.

Республикага хөмүр-даш казып тывары 1980 чылда 226—229 миллион тонна чедирер. Донбасска хөмүр-даш үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдер болгаш ону техника талазы-биле чаартып чепсеглээр дугайында хемчеглерни боттандырар. Ам ажылдап турар хөмүр-даш шахталарын чаартыр болгаш чаа шахталарны тудар.

Кара металлургияга күчүлерниң немелде өзүлдезин ам ажылдап турар заводтарны чаартырының күсели-биле хандырар. 1980 чылда кан ээлдирилгезин 58—61 миллион тонна чедирер, белен прокатты 41—43 миллион тонна чедир бүдүрер. Минералдыг чемиштидилгелерни бүдүрер талазы-биле күчүлерни ажыглалга киирер, оларны бүдүрүп үндүрерин 24,4 миллион тоннага чедир көвүдедир. Нефтиниң баштайгы ажылдап кылыышкынының улуу-биле өзерин баш бурунгаар көөр, нефтепродуктуларны республикаже чурттуң өске районнарындан киир сөөртүрүн кызырар.

Чоннуң херегле барааннарын, ыяңгыя торгу пөстерни, аргыг чок материалдарны, трикотаж кылыгларны бүдүрерин көвүдедир.

Чигир, консерва, эът болгаш сүт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелерин техника талазы-биле эде чепсеглээрин болгаш чаартырын боттандырар, оларның күчүлерин көдээ ажыл-агый чиг-эдин эң таарымчалыг хуусааларда ажылдап кылырын хандырып турар хемчээлдерге чедир көвүдедир.

Көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 11—14 хуу көвүдедир. Тарааны чылда ортумаа-биле бүдүрерин 46—48 миллион тонна, чигир свекланы—53—54 миллион тонна тарымал тооруук үрелиин—3—3,1 млн. тонна, эътти (коң эът)—3,4—3,6 млн. тонна, сүттү—21,5—22,3 млн. тонна чедирер.

Суггаттыг 503 муң гектар черни колдуунда Кара далай чоогунуң болгаш Азов чоогунуң кандааштыныг районнарынга ажыглалга киирер; Дунай-Днестр суггарылга системазының тудуун эгелээр болгаш Каховканың суггарылга системазының тудуун уламчылаар. Азов чоогунуң суггарылга системазын тургузар талазы-биле белеткел ажылдарын эгелээр. 660 муң гектар хире шөлге, колдуунда Полесья зоназынга черни кургадырының ажылын чорудар. Суггаттыг болгаш кургаткан черлерге көдээ ажыл-агыйның бүгү культураларының дүжүдүн бедидер. Черни үрелиринден камгалаар талазы-биле хемчеглерни алыр.

Днепр—Донбасс каналының бирги ээлчээниң болгаш Харьков хоорайже суг дамчыдылгазының тудуун доозар.

Кара далай, Азов далай эриктеринде болгаш Карпаттарда санаторий-курорт зоналарын алгыдарын болгаш чаагайжыдарын уламчылаар.

Белорус ССР-ге үлетпүр продукциязының хемчээлин 39—43 хуу көвүдедир. Республиканың барык талазынга үлетпүрнү мурнап турар темп-биле хөгжүдер.

Радиотехника, электрон, станокинструменталдыг үлетпүрнүң, харылзаа херекселдерин бүдүрериниң дүрген өзерин база ол ышкаш автомобиль үлетпүрүнүң улам ыңай хөгжүүрүн хандырар. Трактор тудуушкунунга «Беларусь», МТЗ-80 тракторларны бүдүрериниче шилчилгени доозар. Мал ажылынга болгаш мал чемнери бүдүреринге машиналар база дериилгелер бүдүрерин көвүдедир.

Нефть болбаазырадырының болгаш химия үлетпүрүнүң улам ыңай хөгжүүрүн баш бурунгаар көөр. Химия волокноларын бүдүрерин 2 катап көвүдедир. Минералдыг чемиштидилгелерни бүдүрерин 1980 чылда 14,3 миллион тонна, оон иштинде калий чемиштидилгелер бүдүрерин—10,7 миллион тонна чедирер. Автомобиль дугуйларын, микробиология үлетпүрүнүң продукцияларын бүдүрерин улуу-биле калбартыр. Торгу пөстер бүдүрүп үндүрерин 3,6 катап көвүдедир.

Көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлиниң өзүлдези 11—14 хуу болган турарын хандырар, сүткүр болгаш эъткир мал ажылынга көдээ ажыл-агый специализастаашкынын улам ыңай ханыладырын боттандырар. Тарааны чылда бүдүрерин ортумаа-биле 6,9—7,2 миллион тонна, эътти (коң эът)—900 муң тонна, сүттү—6,3 миллион тонна чедирер. Лёнволокнону, ногааларны, мал чемин бүдүрерин көвүдедир. Хөрзүннерге чугай төгер болгаш хөрзүннүң дүжүткүрүн бедидер талазы-биле ажылдарны уламчылаар. Кедергей өл-шыктыг болгаш тулаалыг черлерни 670 муң гектар шөлге кургадыр. 85 муң гектар шөлге черни суггарар талазы-биле ажылды чорудар. Полесьяның черлерин комплекстиг ажыглаар талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Бүгү көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүн, хамыктың мурнунда мелиорастаан черлерге бедидер.

Узбек ССР-ге үлетпүр продукциязының хемчээлин 35—39 хуу көвүдедир. Электрон, электротехника болгаш химия үлетпүрүнүң улам ыңай хөгжүүрүн, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге база ол ышкаш хөвең ажылын болгаш мелиоративтиг ажылдарны комплекстиг механизастаарынга машиналар база дериилгелер бүдүрерин өстүрерин хандырар. Чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң продукциязын бүдүрерин көвүдедир. Өңнүг, ховар, үнелиг металл бүдүрерин өстүрерин болгаш руда чиг-эдин ажыглаарының комплекстиг болурун бедидерин баш бурунгаар көөр.

Одалгага ажылдаар электростанцияларның күчүлерин улгаттырарын болгаш Ангренниң хөмүр-даш тывыжының баазазынга чаа ГРЭС-ти тударын хандырар. Хөвең-саазын комбинадын тударын боттандырар.

Көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 21—24 хуу көвүдедир. 1980 чылда чиг-хөвең бүдүрерин 5,8 миллион тонна чедирер. Каршиниң ховузунга чиңге удазынныг хөвеңни өстүрер талазы-биле улуг районну тургузар болгаш Джизак ховуларын шиңгээдип алыр талазы-биле ажылдарны калбартыр. Каракалпак АССР-ге рис тарылгазын хөгжүдер талазы-биле ажылдарны уламчылаар. Хой ажылының улам дүрген хөгжүүрүн хандырар, дүктү болгаш каракульду бүдүрерин көвүдедир. Тарааны, кукурузаны, ристи, ногааларны, бахчи культураларын, кат-чимисти, виноградты, люцерна үрезиннерин, таакпыны бүдүрерин өстүрээринге суггаттыг черлерни улам долузу-биле ажыглаар. Тут ыяштан торгу удазыны бээр курттар кокоуннарын бүдүрерин көвүдедир. 462 муң гектар черни суггарар болгаш 1,5 миллион гектар одар-белчиирни суггатчыдар талазы-биле ажылдарны боттандырар. Черлерниң мелиоративтиг байдалын экижидер.

Казах ССР-ге үлетпүр продукциязының хемчээлин 40—44 хуу көвүдедир. Кара болгаш өңнүг металлургияның, машина тудуушкунунуң, хөмүр-даш, нефть, химия, аъш-чем болгаш чиик үлетпүрнүң улам ыңай хөгжүүрүн хандырар. Тракторлар, хөрзүннүң үрелир чоруунга удур херегээр машиналар бүдүрерин көвүдедир. Мал ажылынга техника бүдүрүп үндүрер талазы-биле бүдүрүлгелерни хөгжүдерин баш бурунгаар көөр.

Хөмүр-даш казарын 1980 чылда 124—127 миллион тонна, минералдыг чемиштидилгелер бүдүрерин 3,8 миллион тонна чедирер. Нефтиниң баштайгы ажылдап кылырын 3,8 катап көвүдедир. Качарның демир руда байлаазының баазазынга улуг даг-арыглал комбинадының тудуун калбартыр. Ермаковскиге ферросплав заводунуң тудуун колдуунда доозуп, ооң күчүзүн үш хире катап улгаттырар.

Өңнүг металлургия талазы-биле элээн каш улуг даг-арыглал комбинаттарын тударын баш бурунгаар көөр. Полиметаллдыг руданың Жайрем бөлүүн шиңгээдип алырын дүргедедир. Энергетика баазазының өзүлдезин хандырар, Экибастуз ГРЭС-тиң баштайгы энергоблоктарын ажыглалга киирер, Экибастузтуң ийиги ГРЭС-зиниң база ол ышкаш Шульбинск ГЭС-тиң тудугларын эгелээр.

Павлодар—Экибастуз, Каратау—Джамбул болгаш Маңгышлак девискээр-бүдүрүлге комплекстериниң хөгжүлдезин үргүлчүлээр. Төп Казахстанның үлетпүрлүг районнарының суг хандырылгазын экижидер.

Көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 14—17 хуу көвүдедир. Шиңгээттинген кур болгаш куруккан черлерниң районнарынга тараа бүдүрериниң доктаамал туруштуг болурун бедидер талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Чылда тараа бүдүрерин ортумаа-биле 25—27 млн. тонна, эътти (коң эът-биле)—1,1 млн. тонна, дүктү—107,8 муң тонна чедирер. Хой ажылын шапкын хөгжүдерин көөр. Хой ажылдыг чаа совхозтарны организастаар. Мурнуу Казахстанның суггаттыг черлеринге рис, хөвең, ногаа, фрукт болгаш өске-даа культураларны бүдүрерин көвүдедир. 410 муң га суггаттыг черлерни ажыглалга киирер, 24,8 млн. га одарларны суггатчыдар.

Грузин ССР-ге үлетпүр продукциязының хемчээлин 35—39 хуу көвүдедир. Электротехника, станок-инструмент болгаш химия үлетпүрүн мурнады хөгжүдерин көөр. Сугнуң энергокурлавырларын колдады ажыглаарының күсели-биле электроэнергетиканы моон ыңай улам хөгжүдерин хандырар, электроэнергия ажылдап кылырын 1,5 катап көвүдедир. Ингур ГЭС-тиң тудуун доозар. Чиик болгаш аъш-чем, ыяңгыя вино кылыр үлетпүрнү хөгжүдер. Күш-ажылчы курлавырларны улам долу ажыглаар сорулга-биле даглыг болгаш даг эдээ районнарга амгы үеде ажылдап турар бүдүрүлгелерниң филиалдарын ажыдарын көөр.

Көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 21—24 хуу көвүдедир. Техниктиг болгаш хөй чылдарда үнер субтропиктиг культураларны олуртурун моон соңгаар улам калбартып, дүжүдүн бедидерин хандырар. Хөй чылдыг үнүштерниң тарамык чоруун узуткаар. Шай бүрүзүнүң чыылдазын 1980 чылда 355 муң тонна чедирер. Виноградтың чылда ортумак чыылдазын чижеглел-биле 1,5 катап көвүдедир. Мал ажылының продукциязын бүдүрерин калбартыр болгаш продуктулуг чоруун бедидер. 60 муң га шөлдү суггатчыдар болгаш Колхида шынаазындан 40 муң га черни кургадыр талазы-биле ажылдарны боттандырар, мелиорастаттынган черлерниң ажыглалын экижидер.

Кара далайның эриктеринде болгаш даглыг районнарда курорт зоналарын база турисчи баазаларны улам хөгжүдерин хандырар.

Азербайджан ССР-ге үлетпүр продукциязының хемчээлин 37—41 хуу өстүрер. Электроэнергетика, прибор тудуушкуну болгаш машина тудуушкунунуң хөй металл херегевес өске адырларын, өңнүг металлургияны база ол ышкаш тус черниң углеводороттуг чиг-эдин хөйү-биле ажыглап турган, химия болгаш нефть-химия үлетпүрүн шапкын хөгжүдер. Шамхор ГЭС-тиң тудуун эгелээр. Бакунуң нефть ажылдап кылыр заводтарын чаартыр. Чиик болгаш аъш-чем үлетпүрлериниң продукциязын бүдүрерин көвүдедир. Күш-ажылчы курлавырларны долу ажыглаар дээш үлетпүрнү барык болгаш төп районнарга хөгжүткеш, ооң сайгара тургузуушкунун экижидер.

Виноград, чиг-хөвең, таакпы болгаш ыяңгыя эрте быжар ногаа бүдүрерин көвүдедириниң күсели-биле көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 18—21 хуу улгаттырар. 1980 чылда чиг-хөвең бүдүрерин 600 муң тонна чедирер. Мал ажылының продуктулуг чоруун бедидер. Куруккан черлерни көдээ ажыл-агый ажыглалынга киирер. Суггаттыг черлерниң суг-биле хандырылгазын болгаш оларның мелиоративтиг байдалын экижидер. 45 муң га чаа суггаттыг черлерни ажыглалга киирер, 400 муң га одарларны суггатчыдар. Курорттарның болгаш турисчи баазаларның хөгжүлдезин хандырар.

Литва ССР-ге үлетпүр продукциязының хемчээлин 32—36 хуу өстүрер. Прибор тудуушкуну, радиотехника, электроника, химия үлетпүрүн болгаш мал ажылының база мал чеми белеткелиниң машина тудуушкунун колдады хөгжүдер. Нефть продуктуларының болгаш аммиактың улуг бүдүрүлгезин тургузар. Лёндан кылган пөс, мебель, эът болгаш сүт консерваларын кылып үндүрерин, балык тудуушкунун болгаш балыктан кылган бедик шынарлыг продукцияның калбак ассортиментизин бүдүрерин көвүдедир.

Реакторларының единица күчүзү 1,5 млн. квт Друкшяйның атомнуг электростанциязының тудуун калбартыр.

Сүт-эът угланыышкынныг мал ажылын болгаш бекон угланыышкынныг хаван ажылын хөгжүдеринче онза кичээнгейни угландырбышаан, көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының хемчээлин 10—13 хуу өстүрер. Тараа бүдүрерин көвүдедир. Артык шыктыг 540 муң га черге мелиорация ажылын боттандырар.

Молдав ССР-ге үлетпүр продукциязының хемчээлин 45—49 хуу өстүрер. Машина тудуушкунунуң улуг-хуузун бедидер. Көдээ ажыл-агый машиналарын, электротехника продукциязын болгаш база аъш-чем үлетпүрүнге технологтуг дериг-херекселдер, цемент, хөвең-саазындан кылган пөстер, чимис болгаш ногаа консерваларын, виис материалдарын бүдүрерин элээн көвүдедир.

Көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 35—38 хуу, ногааны болгаш виноградты 1,5 катаптан эвээш эвес, кат-чимисти—1,4 катап, таакпыны барык 1,5 катап көвүдедир. Кат-чимис болгаш виноград олуртулгазының тарамык чоруун узуткаар. Тараа, ыяңгыя кукуруза бүдүрерин калбартыр. 65 муң га суггаттыг черлерни ажыглалга киирер.

Латви ССР-ге үлетпүр продукциязының хемчээлин 26—30 хуу өстүрер. Республиканың үлетпүрүн харылзаа херекселдери, электроника, электротехника, химия, чиик, эът болгаш сүт үлетпүрүнүң продукциязын бүдүреринге моон соңгаар-даа специализастаарын көөр. Микроавтобустар дээди класстың радиоприёмниктерин болгаш радиолаларын бүдүрерин элээн көвүдедир. Мал ажылын механизастаар техниканы бүдүрерин көвүдедирин көөр. Балык продукциязының ассортиментизин калбартпышаан, балык тудуушкунун болгаш бедик шынарлыг балык продукциязын бүдүрерин моон ыңай улам өстүрерин хандырар. Порт ажыл-агыйының хөгжүлдезин уламчылаар.

Көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 15—18 хуу өстүрер. Ону сүт-эът угланыышкынныг мал ажылынга болгаш бекон угланыышкынныг хаван ажылынга моон соңгаар специализастаарын хандырар. Тараа бүдүрерин көвүдедир, 382 муң га тулаалыг черлерни кургадыр талазы-биле ажылдарны чорудар.

Риганың далай эриинде курорттарын хөгжүдерин уламчылаар.

Кыргыс ССР-ге электроэнергетиканы, машина тудуушкунун, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн колдады хөгжүдериниң күсели-биле үлетпүр продукциязының хемчээлин 33—37 хуу өстүрер. Өңнүг металлургияны моон ыңай улам хөгжүдерин көөр. Курпсай ГЭС-тиң тудуун калбартыр. Хевис комбинадының тудуун эгелээр.

Көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 12—15 хуу өстүрер. Чиңге болгаш чартык чарын дүктүг хой ажылының хөгжүлдезин дүргедедир. Тараа, эът болгаш дүк бүдүрериниң өзүлдезин хандырар. Одарларны улам экижидерин, оларның продуктулуг чоруун бедидерин боттандырар. Барык 35 муң га хире суггаттыг черлерни ажыглалга киирер, 500 муң га одарларны суггатчыдар.

Иссык-Куль хөлдүң девискээринге эвилел ужур-дузалыг курорт зоназын тургузарының талазы-биле ажылдарны калбартып чорудар.

Таджик ССР-ге электроэнергияны, өңнүг металлургияны болгаш химия үлетпүрүн мурнады хөгжүтпүшаан, үлетпүр продукциязының хемчээлин 40—44 хуу көвүдедир. Нурек ГЭС-ти бүрүн күчүзү-биле ажыглалга киирер болгаш Вахш хемге Рогун ГЭС-тиң тудуун эгелээр. Алюминий заводунуң тудуушкунун колдуунда доозар. Яванның электрохимиктиг комбинадының күчүзүн ажыглалга киирер, фарфор заводун тудар.

Көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 15—18 хуу өстүрерин көрүп турар. 1980 чылда чиг-хөвең чыылдазын 900 муң тонна чедирер, виноград болгаш фруктулар бүдүрерин көвүдедир. 60 муң гектар суггаттыг черлерни ажыглалга киирер болгаш 100 муң гектар одарларны суггатчыдар. Суггаттыг черлерге тараа культураларының дүжүттүүн бедидер. Дангарин ховузун шиңгээдип алыр талазы-биле ажылдарны калбартып чорудар.

Армян ССР-ге үлетпүр продукциязының хемчээлин 43—47 хуу көвүдедир. Улуг күш үнер бүдүрүлгелериниң улуг-хуузун бедитпишаан, үлетпүрнүң адырлар структуразын болбаазыраңгайжыдарын үргүлчүлээр. Машина тудуунуң металл шоолуг кирбес адырларын — электроннуг, радиотехниктиг, электротехниктиг, станокинструменталдыг үлетпүрнү болгаш прибор тудуун хөгжүдерин көөр. Электроэнергетиканың, өңнүг металлургияның, химия, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң улам ыңай өзүлдезин хандырар. Ортумак болгаш улуг эвес хоорайларга бүдүрүлгелерни сайгара тургузарын боттандырар.

Армянның атомнуг электростанциязының бирги ээлчээнин болгаш Масис—Нурнустуң демир-орук шугумунуң тудуун доозар, Иджеван—Разданның демир-орук шугумунуң тудуушкунун дүргедедир.

Көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 22—25 хуу көвүдедир. Виноградты, фруктуларны, эфир үстүг культураларны, мал ажылының продукциязын бүдүрерин өстүрерин хандырар. 20 муң гектар суггаттыг черлерни ажыглалга киирер, 60 муң гектар одарларны суглуг болдурар. Арарат шынаазының кужурлуг черлерин көдээ ажыл-агыйга шиңгээдип алырының талазы-биле хемчеглерни көрүп турар.

Туркмен ССРЭ-ге үлетпүр продукциязының хемчээлин 32—36 хуу көвүдедир. Электроэнергия ажылдап үндүрерин 2 катап, нефть болбаазырадырын 1,5 катап болгаш минералдыг чемиштидилгелер бүдүрерин 2,3 катап өстүрерин хандырар. Чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдерин көөр. Үнүш үзүн бүдүрерин 2 катап көвүдедир.

Марый ГРЭС-тиң күчүзүн ажыглалга киирер; Чарджоустуң нефть болбаазырадыр заводунуң тудуушкунун үргүлчүлээр; Шатлыкты болгаш газтыг өске-даа чаа черлерни шиңгээдип алырын хандырар. 1980 чылда газ тывыжын 75—80 миллиард куб. метр чедирер.

Көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 14—17 хуу бедидер. 1980 чылда чиг-хөвең чыылдазын 1,2 миллион тонна чедирер. Виноград болгаш бахчи культураларының бүдүрүлгезин көвүдедир. 85 муң гектар суггаттыг черлерни ажыглалга киирерин, 5 миллион гектар одарларны суглуг болдурарын база черлерниң мелиоративтиг байдалын экижидерин хандырар. Каракум каналының тудуушкунун болгаш ооң зоназында черлерни шиңгээдип алырын үргүлчүлээр.

Эстон ССР-ге үлетпүр продукциязының хемчээлин 22—26 хуу көвүдедир. Электротехниканың, прибор тудуунуң болгаш сланец-химияның үлетпүрүн колдады хөгжүдериң, чиик болгаш балык үлетпүрүн, көдээ ажыл-агый чиг-эдин болбаазырадыр талазы-биле адырларны улам ыңай хөгжүдерин көрдүнүп турар. Эстон ГРЭС-ке сланецтерни энерготехнологтуг болбаазырадыр талазы-биле дуржулга установказын ажыглалга киирер. Хөрзүнге чугай кылдыр төгеринге болгаш тудуг материалдары бүдүреринге сланецтерниң артынчыларын ажыглаарын калбартыр.

Көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээлин 17—20 хуу көвүдедир, ону сүт-эът угланыышкынныг мал ажылынче болгаш беконнуг хаван ажылынче специализастаарын ханыладыр. Тараа бүдүрерин көвүдедирин хандырар. Хөлүн эттир өл-шыктыг черлерден 160 муң гектар шөлге мелиорацияны чорудар.

X. Даштыкы экономиктиг харылзааларны хөгжүдери

Даштыкы чурттар-биле экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзааларны улам-на бүгү талалыг хөгжүдерин хандырып, ол сорулгага ССРЭ-ниң экономиказының, эртемниң болгаш техниказының улам өзүп турар аргаларын долузу-биле ажыглаар.

Делегейге күш-ажылдың хуваалдазынга Совет Эвилелиниң улам калбаа-биле киржиринче болгаш улус ажыл-агый сорулгаларын шиитпирлээринге даштыкы экономиктиг харылзааларның ролюн бедидеринче база эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринче угланган хемчеглерни боттандырып чорудар.

Даштыкы садыг саарылгазының хемчээлин 30—35 хуу көвүдедир.

Экспорт продукциязын бүдүрүп үндүрерин көвүдедиринге, шынарын бедидеринге болгаш деннежир аргазын улгаттырарынга үндезилээш, а ол ышкаш ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге эң-не ажыктыг идигни берип турар барааннарны киирериниң күсели-биле даштыкы садыг саарылгазының структура-тургузуун экижидер. Лицензияларны болгаш өске-даа техниктиг документацияларны садарын болгаш садып алырын көвүдедир. Кайы-даа талага ажыктыг экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың чаа-чаа хевирлерин ажыглаарын, ооң-биле чергелештир кады кылган төлевилелдерни боттандырып чорударын калбартыр.

Бот-боттарының аразынга ажыктыг чорукка болгаш кайы-кайызынга-даа эш-хуузунуң дузаламчызынга үндезилээш, социалистиг чурттар-биле экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы бүгү хемчег-биле калбартып, ханыладыр. Социалистиг экономиктиг интеграцияның комплекстиг программазында көрдүнген хемчеглерниң болгаш ЭДЧ кежигүнү чурттарның 1976—1980 чылдарга хөй талалыг тулгаштырылга хемчеглериниң дугурушунган планының күүсеттинерин хандырар.

Чиг-эттиң, оттулар чүүлдүң, материалдарның, машина тудуушкунунуң продукциязының, улустуң херегле барааннарының тывыжын болгаш бүдүрерин калбартыр талазы-биле, кады ажылдап кылып турар үр хуусаалыг сорулганы салган программаларынга үндезилээш, транспортту хөгжүдер талазы-биле сорулгаларны кады комплекстиг шиитпирлээр төлээде, ССРЭ биле ЭДЧ кежигүнү сонуургалдыг чурттарның күжениишкиннерин каттыштырарының ажылын үргүлчүлээр. Планныг кады ажылдажылганың чаа-чаа угланыышкыннарын чайгылыш чокка калбартыр, бүдүрүлге-ажыл-агый харылзааларының улам ажыктыг организастыг хевирлерин ЭДЧ кежигүнү чурттар-биле бир демниг кады ажылдажылганың практиказынга ажыглаар, чурттар аразынга бүдүрүлгени специализастаарының болгаш кооперастаарының аргаларын идепкейлиг ажыглаар. Эртем-техниктиг депшилгениң сорулгаларын шиитпирлээринге ЭДЧ-ниң кежигүнү өске чурттар-биле кады ССРЭ-ниң күжениишкиннерин улам сырый холбаштырып, каттыштырарын хандырар.

Үр хуусаалыг, быжыг болгаш кайы-даа талага ажыктыг чорукка үндезилээш, хөгжүп эгелеп турар чурттар-биле ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзааларын калбартыр болгаш быжыглаар, ол чурттарның национал экономиказының болгаш экономика талазы-биле хамааржыпас чоруунуң хөгжүүрүнге, оларның эртем-техниктиг деңнелиниң бедииринге идигни бээр.

Аңгы-аңгы социал системаларлыг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ дугуннаашкынының принциптерин барымдаалап, делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлып турарын өөренип көрбүшаан, үлетпүр талазы-биле сайзыраңгай капиталистиг чурттар-биле садыгны база кайы кайызынга-даа ажыктыг экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы үр хуусаалыг үеде улам калбартырын көрүп турар.

Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле Чөвүлел хуралдың экономика, эртем болгаш техника, долгандыр турар бойдусту камгалаар болгаш өске-даа чүүлдер талазы-биле делегейге кады ажылдажылганы калбартып, ханыладырынче угланган. Түңнел актызының шиитпирлерин боттандырар хемчеглерни алыр.

ССРЭ-ниң даштыкы экономиктиг харылзааларын планнаарын, углап-башкарарын болгаш организастаарын улам ыңай сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудар. Даштыкы экономиктиг харылзааларны хөгжүдеринге, экспорттаар продукцияны бүдүрерин көвүдедиринге, даштыкыдан киирер дериг-херекселдерге үндезилээш кылып турар үлетпүр бүдүрүлгелерин болгаш өске-даа объектилерни чогуур үезинде тудуп, ажыглалга киирерин хандырарынга адырлар министерстволарының база ведомстволарының ролюн болгаш харысалгазын бедидер. Даштыкы экономиктиг харылзааларны хөгжүдеринге болгаш ажыктыын бедидеринге экономиктиг идиг бериишкинин экижидер.

* * *

Совет Эвилели чурттуң бүгү нацияларының болгаш биче-буурай улустарының акы-дуңма ёзузунуң, бузулбас чаңгыс эвинге даянмышаан, Коммунистиг партияның ажылдап кылган угланыышкынын чайгылыш чокка эдерип, коммунизмче олуктап бүзүреддиг бар чоруур. Чедип алган чедиишкиннер бүгү совет кижилерниң чогаадыкчы күжүнүң күчүлүг үндезини боор, бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң улам ыңай чечектелиишкини дээш демиселче сорук киирип турар.

Совет ниитилелдиң эгелеп, кирип турары чаа беш чылдың үези ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң улам улуг хемчээлдери-биле тайылбырлаттынар апаар.

Кол кичээнгейни хамыктың мурнунда ниитилел бүдүрүлгезин бүгү талалыг интенсификастаарын хандырарынче, болгаш ооң ажыктыын улам ыңай бедидеринче углаар турар ужурлуг. Чурттуң экономиктиг болгаш эртем-техниктиг күчү-шидалын, бойдус курлавырларын онгу беш чылдың онаалдаларын чедиишкинниг күүседиринге эң улуу-биле ажыглаар турары эргежок чугула. Ындыг байдал турда, эртем-техниктиг депшилгени бүгү хемчеглер-биле дүргедедири, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, бар аргаларны болгаш курлавырларны ажыглаарын экижидери, улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдары шиитпирлиг ужур-дузалыг болур.

Чаа кайгамчык улуг сорулгаларны амыдыралга боттандырары ажылчыннардан, колхозчулардан, интеллигенциядан, бүгү совет улустан чогаадыкчы улуг күжениишкиннерни, сорук кириишкинниг тургузукчу күш-ажылды негээр.

Күш-ажылга бедик көргүзүглерни чедип алыры дээш бүгү-улусчу социалистиг чарышты улам делгереңгейи-биле калбартыры, улус ажыл-агый планнарын күүседири, онгу беш чыл болза чоннуң чаагай чоруун улам ыңай өстүрериниң херээнге ажыктыг болурунуң беш чылы, шынарның беш чылы болган турары дээш бүгү чүүлдерни кылыры эргежок чугула.

Ажыктыг болгаш шынарлыг болурунуң беш чылы дээрге совет кижи бүрүзү, күш-ажылчы коллектив бүрүзү эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турган, эң бедик түңнелдерни чедип алыры дээш чүткүлдүг демисежир, машиналарны болгаш дериилгелерни, материал болгаш сең-хөө курлавырларын эң-не долу болгаш чөп ажыглаарын, ажыл шагын, чиг-эттиң, оттулар чүүлдү болгаш энергияны камнаарын чедип алыр ужурлуг дээни ол-дур.

Ажыктыг болгаш шынарлыг болурунуң беш чылы дээрге совет кижи бүрүзү, күш-ажылчы коллектив бүрүзү бодунуң бүдүрүлгезиниң, тудуунуң, совхозунуң, колхозунуң ажыл-чорудулгазының шынар талазы-биле көргүзүглерин экижидер дугайында ёзулуг ээ болур сагыш салыышкынын илередир, бистиң ажыл-агыйывыстың бүгү звеноларынга, ажылдаар чер бүрүзүнге ажылдың шынарын бедидерин доктаамал чедип алыр дээни ол-дур.

Онгу беш чылдың сорулгаларын чедиишкинниг күүседири ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң бүгү участоктарынга партийжи удуртулганы улам ыңай экижидерин негеп турар. Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-лары, партия крайкомнары, обкомнары, хоорайкомнары болгаш райкомнары, партияның эге организациялары болза, организастыг болгаш политиктиг ажылды доктаамал сайзыраңгайжытпышаан, массаның күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүн баштаар, беш чылды бүдүрүлге коллективи бүрүзү чедиишкинниг күүсеткен турары дээш демиселче ажылчы чоннарны мобилизастап, совет кижилерни күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнге кижизидерин чедип алыр ужурлуг. Ажыл-агый чорудулгазының бүгү талаларынга ажылдың ёзулуг партийжи стилин тургузарын чедип алыр, планныг онаалдаларны күүседири дээш бүгү ажылдакчыларның харысалгазын бедидер, сагыш-чурумну быжыглаар, күүселдениң хыналдазын экижидер херек.

Беш чыл планының күүселдезин организастаарынга улуг роль ажылчы чоннар депутаттарының Советтеринге онаажыр. Олар болза экономиканың болгаш культураның хөгжүлдезинге улам идепкейлиг салдарны чедирер, чоннуң херегле барааннарын бүдүрерин көвүдедиринче, хоорайларның болгаш суурларның чаагайжыдылгазынче, улус чырыдыышкынын, кадык камгалалын, садыгны, ниитиниң чемненилгезин болгаш амыдырал хандырылгазын экижидеринче доктаамал кичээнгейни салыр хүлээлгелиг.

Профессионал эвилелдериниң сорулгазы — ажылчы чоннарның бүдүрүлгечи болгаш хөй-нити идепкейин хөгжүдери, бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга оларның киржилгезиниң хевирлерин болгаш аргаларын сайзыраңгайжыдары болур. Профэвилелдери ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның күш-ажылының база амыдыралының байдалын экижидер дугайында доктаамал сагыш салыр, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн чайгылыш чок бедидеринге идигни бээр, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, социалистиг чарышты калбартыр, моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкиннерни билдилиг-биле ажыглаар, мурнакчы дуржулганы деткиир болгаш нептередир ужурлуг.

Онгу беш чылды күүседиринге идепкейлиг киржири ленинчи комсомолдуң, бистиң бүгү аныяктарывыстың эң чугула хөрээ болур. Коммунистиг ниитилелдиң тургузукчуларының бирги одуругларынга болуру — Советтер чуртунуң аныяк кижизи бүрүзүнүң хүндүлүг хүлээлгези болур. Комсомол болза бүдүрүлге онаалдаларын доллур болгаш ажыр күүседири, билиглерни, совет эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин шиңгээдип алыры дээш аныяктарның шимчээшкинин баштаар, аныяк оолдар, кыстарны социалистиг Төрээн чуртунга кызыгаар чок бердингеш болурунуң угаап-бодалынга чүткүлдүү-биле кижизидер хүлээлгелиг.

Онгу беш чыл планын күүседири бистиң чурттуң экономиктиг күчүзүн дыка күштелдирер болгаш чоннуң чаагай амыдыралының улам көдүрлүүрүн хандырар. Онгу беш чылдың чылдарында сайзыраңгай социализмниң эртык күштүг болгаш чогаадыкчы күжү улам долузу-биле илерээр, ниитилелдиң, коллективтерниң болгаш кижи бүрүзүнүң эрге-ажыктары улам тутчуп каттыжар.

Бистиң чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге чедиишкиннер бүгү делегейге улуг ужур-дузалыг болур. Чаа беш чыл планын амыдыралга боттандырары Совет Эвилелиниң делегейге туруштарын улам улуу-биле быжыглаарынга чедирер, социализмниң делегей системазын улам ыңай быжыглаарынга, тайбың болгаш социал депшилге дээш демисежип турар бүгү күштерниң сырый каттыжарынга идигни бээр.

Совет улус бодунуң эрес-маадырлыг күш-ажылы-биле онгу беш чыл планының доллур болгаш ажыр күүсеттинерин хандырар. Ол болза совет кижилерниң коммунизмниң идеалдарынга чайгылыш чок шынчызының чаа херечизи болур.

РСФСР-ниң районнар (хоорайлар) улус судтарының улус судьяларының ээлчеглиг соңгулдаларын эрттирер дугайында

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң районнар (хоорайлар) улус судтарының улус судьяларының бүрүн эргелери 1975 чылдың декабрь 13-те дооступ турары-биле холбаштыр РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

1. РСФСР-ниң районнар (хоорайлар) улус судтарының улус судьяларының ээлчеглиг соңгулдаларын 1976 чылдың апрель 11-де, воскресеньеде эрттирер.

2. Оон-биле холбаштыр РСФСР-ниң районнар (хоорайлар) улус судтарының улус судьяларының бүрүн эргелерин РСФСР-ниң районнар (хоорайлар) улус судтарының улус судьяларының чаа составын соңгуурунга чедир узадыр.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
М. ЯСНОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
Х. НЕШКОВ.

Москва, 1975 чылдың декабрь 12.

Тыва АССР-ниң девискээринге ажылчы чоннар депутаттарының чаа көдээ Советтерин тургузар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Ажылчы чоннар депутаттарының чаа көдээ Советтерин тургузар дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалынга дүүштүр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Тыва АССР-ниң девискээринге 1976 чылдың январь 1-ден эгелээш, ажылчы чоннар депутаттарының дараазында чаа көдээ Советтерин тургузар:

1. Каа-Хем районнуң ажылчы чоннар депутаттарының Бүрен-Бай-Хаак көдээ Совединиң Бүрен-Бай-Хаак суур төптүг кылдыр Ильинка көдээ Советтен чара тургузар;

2. Каа-Хем районнуң ажылчы чоннар депутаттарының Бояровка көдээ Совединиң Бояровка суур төптүг кылдыр Сарыг-Сеп көдээ Советтен чара тургузар;

3. Тожу районнуң ажылчы чоннар депутаттарының Чазылар көдээ Совединиң Чазылар суур төптүг кылдыр тургузар.

Ильинка, Сарыг-Сеп көдээ Советтериниң Бүрен-Бай-Хаак, Бояровка суурларының девискээрлеринде округтардан соңгуткан депутаттарының чаа Бүрен-Бай-Хаак, Бояровка база Чазылар көдээ Советтериниң депутаттары болур эргелерин ээлчеглиг соңгулда болгуже чедир арттырар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай, 1975 чылдың декабрь 3.

К. Т. Аракчааны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Партия болгаш совет органнарга үр чылдарда үре-түңнелдиг ажылдааны дээш база төрүттүнген хүнүнден бээр 60 харлааны-биле холбаштыр СЭКП обкомунуң архивиниң эргелекчизи Кыргыс Тадаевич **АРАКЧААНЫ Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии**-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай, 1975 чылдың декабрь 12.

УАЧД—СЭКП-ниң XXV съездизинге

СЭКП-ниң XXV съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир ССРЭ-ниң улус ажыл-агый чедиишкиннериниң Делгелгези тускай тематиктиг делгелгелерни, көрүлделерни болгаш экспозицияларны организастаар. Оларга партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин совет улустуң канчаар күүсеткенин, тоску беш чылда улус ажыл-агый хөгжүлдезиниң түңнелдерин болгаш оңгу беш чылда перспективаларны көргүзер.

ССРЭ-ниң УАЧД-зиниң кол комитеди декабрь 12-де болган хуралынга СЭКП-ниң XXV съездизинге белеткел-биле холбашкан ажыл планын бадылаан.

«Центральный» павильонда ажыттынган «Съездиден съездиге чедир» деп экспозиция партияның XXIV съездизиниң төвүглүг шиитпирлериниң чедиишкинниг күүселдезинге, тоску беш чылда чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң кол-кол түңнелдеринге тураскааттынган. Эң улуг эртем-техниктиг айтырыглар талазы-биле дөрт тематиктиг делгелгени база белеткеп турар.

Делгелгениң көрүкчүлери улус ажыл-агый адырларының чедиишкиннери-биле, чаа техника болгаш депшилгелиг технология-биле, бүдүрүлге продукциязының шынарын экижидер дээш демиселдиң дуржулгазы-биле таныжарлар. Экспозицияларга үлетпүр, хамааты, энергетика, транспорт болгаш көдээ тудуг талазы-биле чедиишкиннер база көргүстүнер.

Көдээ ажыл-агый павильоннарының стендилерин ук адырны улам шапкын хөгжүдер талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлериниң күүселдезинге тураскаадыр. Көдээ ажыл-агыйны үлетпүр үндезининче шилчидер талазы-биле сорулгаларны херек кырында шиитпирлээринге бүдүрүлгениң иштики курлавырларын мөөңнээринче онза кичээнгейни салган. Делгелгениң улус өөредилге адырынга база чаа экспозициялар ажыттынар.

Тематиктиг делгелгелер, көрүлделер болгаш экспозициялар баазазынга дуржулга солчур болгаш бүдүрүлгениң мурнакчы методтарынга специалистерни өөредир талазы-биле 300 ажыг эртем-техниктиг конференцияларны, семинарларны, курстарны, школаларны болгаш ужуражылгаларны эрттирер.

(СЭТА-ның корр).

УЗБЕК ССР. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң программазы боттанышкынында. Алмалыктың В. И. Ленин аттыг даг-металлургия комбинадының күгүр-кислота заводунуң тудуу хуусаа бетинде доозулган.

Төлевилелди польша специалистер күүсеткен, а польша завод үлетпүр дериин белеткээш, чорудуп берген.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан): заводтуң улуг механиги Г. Кошеваров, польша специалистер Л. Кашуб, О. Ковальский, А. Витек, М. Шарэк болгаш завод директору А. Стороженко.

Г. ПУННУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

ЧАА ПАСПОРТ

1976 чылдың январь 1-ден эгелээш, Совет Эвилелинге паспорт документилериниң солулгазы эгелээр. Ол чугула ниитилел-политиктиг хемчегиниң эгелээринге чедир ээээш үе арткан.

Маңаа хамаарыштыр ССРЭ-ниң иштики херектер министриниң оралакчызы Б. Т. ШУМИЛИН СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга паспорт солулгазынга белеткелдерниң канчаар дооступ турарын мынчаар чугаалаан:

Хамыктың мурнунда чуртта паспорт системазының сайзырангайжыырынга ооң аажок чугула ужур-дузалыын база катап демдеглексеп тур мен. Ол болза совет хамаатыларның конституцияда магадылаттынган эргелерин боттандырарынга болгаш хүлээлгелерин күүседиринге идиг болур, социалистиг хоойлу-дүрүмнү болгаш эрге-чурумну быжыглаарынга бараан болур.

Чаа паспорт системазының онзагай чүүлү болза, бүгү черлерге бүгү хамаатыларга паспорт тыпсырының чаңгыс аай чурумун доктаадырында боор турар. Ам паспортту 16 хар четкен бүгү совет хамаатыларга, оларның чурттап турар чериниден болгаш ажылындан хамаан чокка тыпсыр. Амдан эгелээш ол документини «Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң хамаатызының паспорту» деп адаар.

Ам болур паспорт тыпсыышкынының мурнунда улуг белеткел ажылдары чоруттунган, ол болза чаа хевирниң паспорттарын доктааттынган хуусаазында хамаатыларга тыпсыр арганы берип турар. «Гознак» фабрика кыска хуусаа иштинде чаа паспорттуң майыын кылып шыдаан. Чурттакчы чоннуң ортузунга улуг тайылбыр ажылы чоруттунган. Паспорт тыпсыр аппараттарны таарыштыр тургузарынче, хамаатыларны ылаптыг болгаш дүрген хүлээп алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче онза кичээнгей салдынган.

Паспорт солуушкунунуң үезинде чурттакчы чонну ылаптыг болгаш шалып хүлээп алырындан ажылчы чоннарның аңаа чидирер ажыл шагының кызырлыры дыка хамаарылгалыг. Ол дээрге чугула күрүне ужур-дузалыг сорулгаларының бирээзи-дир. Партия, совет органнар-биле дугурушкаш, паспорт тыпсыр аппараттарның ажылының ылаптыг чурумун доктааткан. Ынчангаш ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар паспорт дугайында айтырыгларын эң эвээш үе-шак иштинде шиитпирлеп алыр аргалыг болур. Паспорт килдистериниң хей нуруузу чурттакчы чонну хүлээп алыр талазы-биле ажылын дыштаныр хүннерниң бирээзинче шилчиткен турар, а неделяның үш хүнүнде олар кежээкиниң 20 шакка чедир ажылдаар.

Совет хамаатыларның чаа паспорт ап эгелээринге чедир шуут-ла эвээш үе арткан деп чугаалаар апаар. Документилерни бижидип кылдыртырынга доктааттынган хевирниң билдириишкини, эрги паспортун болгаш фото-чуруктарын киирер. Паспортту бир дугаар ап турарлар төрүттүнгенинин дугайында херечилелин киирер.

Чурукка тырттырарының, документилер дужаарының болгаш чаа паспорттарны бээриниң тодаргай хуусааларының дугайын чурттакчы чонга баш удур дыңнаткан турар. 1976 чылда 16 хар четкен бүгү кижилер. Совет Армияның болгаш Шериг-Далай флодунуң хүрээлениниден халашканнар болгаш хамаатыларның чамдык өске-даа бөлүктери чаа паспорттарны алыр. Мурнунда берген паспорттар солуттунгуже чедир күштүг болур. Оон ыңай узадыр хуусаазы 1975 чылдың июль 1-ден бээр эрткен паспорттар хуусаазын узатпаандаа болза, чаа хевирниң паспорттарынга солугуже чедир азы 1981 чылдың декабрь 31-ге чедир күштүг деп санаттынар.

Эш Б. Т. Шумилин беседазының түңнелинде паспорт алыры — политиктиг чугула акт болур деп чугаалаан. Чаа паспорттар тыпсыры — совет кижи бүрүзүнүң амыдыралынга улуг болуушкун, ынчангаш оларны байырлалдыг байдалга тыпсыр апаар. Паспорттар тыпсыры болгаш солууру совет кижилерниң ылаңгыя аныяктарның, совет патриотизминиң ёзузунга, бодунуң социалистиг Төрээн чурту дээш чоргааралга, бедик медереңдиг чорукка кижизидеринге, хамааты хүлээлгезин болгаш ону ниитилел мурнунга күүседири дээш хууда харысалгазын угаап билиринге дузалаар ужурлуг.

ССРЭ ХАМААТЫЗЫНЫҢ ЧАА ПАСПОРТУНУҢ ХЕВИР-МАЙЫЫ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ССРЭ хамаатызының чаа паспортунуң хевир-майыын бадылаан.

Чурттакчы чонга аптиин барымдаалзаш, чаа паспорттуң хуусаазын кызыгаарлаваан. Ооң аңгы-аңгы арыннарынга үш фото-чуруктарны чыпшырар: бирги фото-чурукту паспорт ап турда — 16 харлыында, ийигизин хамааты 25 хар четкенде, үшкүзүн — 45 хар четкенде чыпшыргылаар. Чаа паспортта хамаатының дугайында киир бижиир медээлерни кызырган болгаш кандыг-даа немелде шынзылгалар чокка чүгле паспортун көргүзерге-ле бадыткап турар паспорт демдеглелдериниң ужур-дузазын ында бедиткен.

Хамааты бүрүзү 16 хар чедерге-ле, төрүттүнгениниң дугайында херечилелге үндезилээш, хуусаа чок паспортту тыпсыр.

СССР
ПАСПОРТ

Солагай талакы чурукта: чаа паспорттуң дашты.

Оң талакы чурукта: чаа паспорттуң бирги болгаш ийиги арыннары. (СЭТА-ның фотохрониказы).

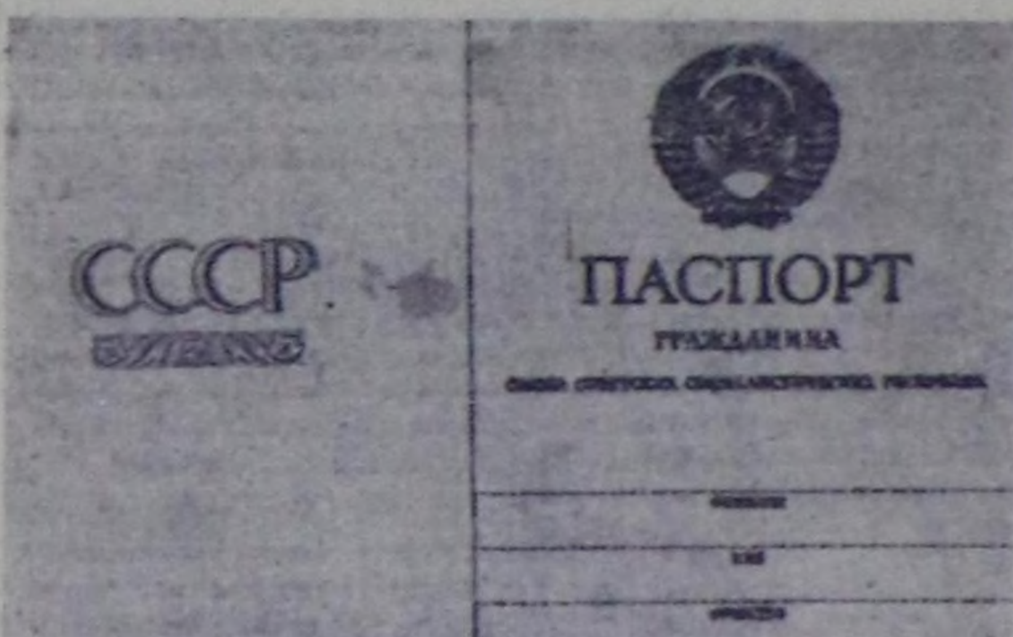

УЖУДУУШКУНДА—„ИНТЕРКОСМОС-14“

СЭТА-ның дыңнадыы

Социалистиг чурттарның космос делгемин шинчилээр болгаш тайбың сорулгаларга ажыглаар талазы-биле кады ажылды чорударының программазын ёзугаар 1975 чылдың декабрь 11-де черниң «Интеркосмос-14» дээр кылымал спутникэдеринчизин Совет Эвилелинден салып үндүрген. Ол спутник черниң магнитосферазында чавыс частоталыг электри магниттиг чалгыгларны, ионосфераның тургузуун, а ол ышкаш эң-не бичии хемчээлдиг метеорларның ужугуушкунунуң күжүн шинчилеп, тодарадыр сорулгалыг.

«Интеркосмос-14» спутникти дараазында параметрлерлиг кылдыр салып үндүрген:

— черниң кырынга эң чоокшулаар хемчээли (перигейге) —345 километр;

— черниң кырындан эң ырааары (апогейге) — 1707 километр;

— спутниктиң дескиннериниң үези —105,3 минута;

— орбитаның ийленчээ — 74 градус.

Спутниктиң эртем аппаратуралары:

— чавыс частоталыг хереллениишкиннер шөлүнүң магниттиг болгаш электрилиг чалгыгларын демдеглээр болгаш ионосферада электроннарның температуразын хемчээр ССРЭ-ге болгаш ЧССР-ге кылган аппаратура;

— ионосферада кадар ионнарның мөөңнелиишкинин хемчээр БУР-га болгаш ССРЭ-ге кылган аппаратура;

— спутник-биле хүлээп алыр черниң аразында ионосфераның электроннарын ЧССР-ге кылган «Маяк» деп дамчыдыкчының дузазы-биле тодарадыр аппаратура:

— эң-не бичии метеориттерниң ужугуушкунун тодарадыры-биле БУР-га, ССРЭ-ге болгаш ЧССР-ге кылган аппаратура тургустунган.

ЧССР-ге кылган болгаш чер кырында хүлээп алыр пункуларже дамчыдылга кылыр магнитофоннуг делгем хемчээлдиг ТС—1 дээр телеметр системазын «Интеркосмос-14» спутникте база тургускан.

«Интеркосмос-14» спутник черниң магниттиг шөлүн дургаар спутникти углап-башкарар система-биле база хандыртынган.

Бо дуржулгада киржип турар чурттарның специалистери эртем аппаратуразын салып үндүреринге белеткелди космодромга кылган болгаш эртем аппаратуразының ажылын башкарарын боттандырып турар.

Спутникте тургускан системалар болгаш эртем аппаратуралары чогумчалыг ажылдап турар. Совет Эвилелиниң чер кырында башкарылга-хемчээшкин кылыр комплекизиниң станциялары болгаш Болгария Улус Республиканың, Герман Демократтыг Республиканың, Польша Улус Республиканың, Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның Социалистиг Республиказының обсерваторийлары эртем медээлерин үргүлчү хүлээп ап турар.

ЯКУТ ТЕАТРНЫҢ ЧАРТЫК ЧҮС ЧЫЛ ОЮ

Якутияның Күрүнениң П. И. Ойунский аттыг шии театры 50 чыл болуп турар.

Бот-тывынгыр уран чүүлдүң эң-не идепкейлиг болгаш салым-чаяанныг киржикчилеринден улуг эвес национал бөлүктү ол чурттуң төөгүзүнге бир-ле дугаарында 1925 чылда тургускан. Ынчаарда бүдүүлүк турган хөлечиктерниң ажы-төлү ол үеде туруп турган орус улус театрының — амгы Күрүнениң орус шии театрының артистериниң удуртулгазы-биле чаа революстуг уран чүүлдүң чалбыыштыг сөстерин массаларга чедирип турган. Шиилерни якут дылга көргүзүп турган. Оон соонда удаваанда ук черниң драматургтарының оригиналдыг чогаалдары коступ келген, ынчап бөлүктү Якут шии театры кылдыр чаарты тургускан. Амгызы ышкаш, коллективке баштайгы профессионал артистерни ССР Эвилелиниң Биче театрының чанында М. С. Щепкин аттыг театр училищези белеткеп турган.

Ук черниң композитору М. Жирковтуң чогаатканы «Ньургун-Боотур» деп баштайгы якут национал операны 1957 чылда Москвага көргүскени театрның төөгүзүнге тураскаалдыг болуушкун болган. Ол шии найысылалдың көрүкчүлериниң амыдыралчы онзагайы-биле болгаш чаазы-биле магадаткан. Чоокта чаа ук коллективтен хореография бөлүү аңгыланып үнгеш, тускайлаң музыка театры болу берген.

Якут шии театрының сценазынга делегей классиктериниң ховар дээн чогаалдарын болгаш совет драматургтарының чогаалдарын көргүзүп турар. Ам ооң коллективи бистиң амгы үевистиң кижилериниң дугайында чаа шиилерни белеткеп турар. Ол шиилерни коллектив СЭКП-ниң XXV съездизинге бараалгадып турар.

(СЭТА-ның корр.).

Ужудуушкунда—«Космос-785»

1975 чылдың декабрь 12-де черниң ээлчеглиг «Космос-785» кылымал спутнигин Совет Эвилелинден салып үндүрген.

Спутникте космос делгемин шинчилээрин үргүлчүлээр эртем аппаратуразын тургускан.

Аппаратура чогумчалыг ажылдап турар. Башкарылга-саналга төвү кээп турар медээлерни ажылдап кылып турар. (СЭТА).

Телевидение

ДЕКАБРЬ 14-ТЕ

МОСКВАДАН

9.00—Медээлер.
9.10—«Чурук бүрүзүнде-ле хүн». Өңнүг.
9.25—«Орлёнок» телестудиязының аныяк корреспондентилериниң вице-адмирал И. И. Азаров-биле ужуражылгазы. Өңнүг.
10.25—«Советтер чуртунуң кижилери». «Чеди дидимнер» деп уран-чечен фильм.
12.00—«Совет Эвилелинге бараан боор тур мен».
13.00—13.10—Чапсар.
13.10 — «Музыкалыг киоск». Өңнүг.
13.40—«Кино аян-чоруктарының клуву».
14.40—«Анна Герман ырлап тур». Өңнүг.
15.10—Гандбол талазы-биле делегей чемпионады. Финал. Киевтен өңнүг дамчыдылга.
16.00—«Бүгү делегей панорамазы». Өңнүг.
16.30—«Бенефис». РСФСР-ниң улустуң артизи С. Мартинсоннуң киржилгези-биле. Өңнүг.
17.30 — «Үе». Информастыг программа.
18.00—18.10—Чапсар.
18.10—Улуг театрның 200 чыл оюнга.
19.25 — «Поэзия». К. Рылеев. Декабристерниң тура халыышкынының 150 чыл болганынга тураскааткан өңнүг көргүзүг.
20.00—Медээлер.
20.15—«Бистиң бажыңывыста». Музыкалыг программа. Өңнүг.
20.45—«Советтер чуртунуң кижилери». «Чеди дидимнер» деп уран-чечен фильм.
20.20—22.30—Чапсар.
20.30 — ССРЭ-ниң болгаш ЧССР-ниң чыынды командалары. Стол тениизиниң талазы-биле Европаның бирги чери дээш. Өңнүг.
23.00—23.30—«Үе». Информастыг программа.

ДЕКАБРЬ 15-ТЕ

КЫЗЫЛДАН

15.00—«Ленин. Сөөлгү арыннар». «Тиилелгениң чалгыннары». Документалдыг фильмнерниң программазы.
16.30—«Актриса». Телешии.
17.10—«Чараа-чеченнер тениг боор төрүттүнмес». Уругларга уран-чечен фильм.
18.35—«Танк дугайында тоолчургу чугаа». Телефильм.
18.50 — «Съездиден съезд чедир». Дамчыдылга.
19.30—«Кады ажылдажылга». Телефильм.
19.45—«Бистиң планетавыс». Дамчыдылга.
20.05—«КАИ экраны». Дамчыдылга.
20.15—Телемедээлер.
20.30 — Чарлалдар болгаш рекламалар.
20.35—«Хары төрел». Уран-чечен фильм.
22.10—23.10 — «Танцылар чогаадылгазы». Телефильм.

Агаар

Бөгүн республикага болгаш Кызылга хаттың дүргени секундада 0—5 метр болур. Агаарның температуразы республикага ниитизи-биле 25—30, Кызыл хоорайга 28—30 градус соок болур.

Редактор **В. С. ШАРАВИН.**

КИНО

ДЕКАБРЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Чурттаар-ла дээш чурттаар»** (2 сериялыг) 10.00, 12.40, 15.20, **«Франция»** 18.00, 20.40 шактарда, **«Капитан Корда»** 10.30, 13.00 (хроника залынга) шактарда.

«ПИОНЕР»: **Киночыынды** 10.45, **«Робинзон Крузонуң амыдыралы болгаш элдептиг ужуралдары»** 9.00, 12.15, 14.00, 15.45, **«Ындынналган ынакшыл»** 17.30, 19.20, 21.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Шуптузун кырынче кыйгырар»** 10.00, 11.40, **«Иениң хүлүмзүрүү»** 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Өлүм чок гарнизон»** 9.20, 11.20, **«Аас кежик-биле ужуражылга»** 13.00, 16.40, 20.20 шактарда.

ДЕКАБРЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Марина»** 9.45, 11.30, 13.15, 15.00, 17.00, 18.45, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Хараачыгайлар чазын ужуп кээр»** 9.00, **«Дириг амытаннар»**. Киноклуб 10.30, 15.05, **«Чурттаар-ла дээш чурттаар»** (2 сериялыг) 12.25, 17.00, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Кызыгаарда албан эрттирип тур мен»** 15.00, **«Ындынналган ынакшыл»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Чаңгыс далайжы эр болгаш 19 кыс»** 15.00, **«Селемелиг ыдык кижи»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

Кызыл. Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63. редакторнуң оралакчыларының 35-24, 31-75, пропаганда килдизиниң 31-75. харысалгалыг секретарьның 23-54. партийжэ амыдырал килдизиниң 37-13. культура килдизиниң 23-54. көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47. үлетпүр килдизиниң 22-64. чагаа килдизиниң 41-27. информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, корректорларның 27-41. бухгалтерияның 50-22. солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16026. ЧАГЫГ № 3881.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 1).

ТС—01294.